

**UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
FACULTATEA DE LITERE ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII
DEPARTAMENTUL PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ
SPECIALIZAREA: Română-Franceză/Germană**

Istoria limbii române literare

Anul al III-lea, Semestrul al II-lea

Prof. univ. dr. Rodica NAGY

I. Probleme teoretice

Studiul limbii române literare

Istoria limbii române literare moderne este, în mod firesc, o continuare a istoriei românei literare din epoca veche, înțelegând prin aceasta atât continuitatea în succesiunea fenomenelor de limbă, cât și continuitatea în studiul lor, adică în disciplina lingvistică care are ca obiect limba literară¹. Această disciplină științifică are de obicei ca metodă de bază realizarea unor descrieri complexe a principalelor opere culturale, cele mai multe literare, în ordinea cronologică a realizării lor, din perspectivă istorică, culturologică, filologică și lingvistică. Cercetată din treaptă în treaptă, pe autori, istoria limbii literare oferă analiza unor fapte individuale sau particulare de limbă, pentru a se trage apoi concluzii generalizatoare în legătură cu un aspect sau altul din evoluția limbii. În acest mod însă, componentele limbii literare, fenomenele de limbă ca atare, sînt prezentate discontinuu prin analizele consacrate autorilor, operelor sau epocilor. Din acest motiv, între cercetarea istoriei limbii populare și cea a istoriei limbii literare se creează o diferențiere metodologică pronunțată. Prin istoria limbii populare se poate afla, de exemplu, că un sunet (cu valoare funcțională) sau un grup de sunete existent la un moment dat a trecut prin anumite prefaceri, etalîndu-se ulterior cu un anumit aspect și cu anumite variante. Se are în vedere, deci, un component al limbii, avînd ca repere de bază o formă originală și o formă rezultată. În acest mod, faptul de limbă respectiv este analizat și explicat prin proiectarea lui ca element central al discuției și cu o anumită individualitate.

În cazul cercetării limbii literare după metoda obișnuită pînă acum, faptele de limbă se întrezăresc uneori cu greu în avalanșa de informații istorice, culturale, filologice sau de altă natură. Pe lîngă aceasta, istoriile de pînă acum ale limbii literare și studiile de limbă literară nu au vizat decît de puține ori într-adevăr **caracterul literar** (literaritatea) al textelor scrise, adică nu au scos în evidență existența unor norme și raportările la norme, deși acest aspect este esențial. S-au prezentat, de obicei, mai ales, abaterile de la norme, elementele specifice întîlnite într-un text sau altul, precum fenomene populare, regionale sau învechite, împrumuturi din alte limbi, calcuri și creații personale, diferite particularități sintactice sau stilistice². Lipsind perspectiva formării și consolidării caracterului literar, prin analizarea faptelor particularizante, se vizează mai degrabă abaterile de la limba literară decît limba literară însăși. S-au urmărit apoi, de cele mai multe ori, fenomenele care țin exclusiv de exprimarea specifică literaturii (precum figurile de stil), prin reducerea limbii literare la unul dintre stilurile ei funcționale (cel beletristic) și identificîndu-se caracterul literar cu trăsăturile care țin de exprimarea literaturii, printr-o neglijare (destul de accentuată uneori) a manifestării limbii în alte domenii ale culturii majore (știință, filozofie, justiție și administrație, biserică etc.)³

Se impune, de aceea, ca și în cazul limbii literare, să se adopte o metodă de cercetare care să vizeze fiecare fenomen în evoluția lui, pornind de la o fază inițială, și analizînd cauzele, condiționările și rezultatele. Trebuie urmărite deci, și în cazul studierii limbii literare, fenomenele care realizează devenirea limbii, evenimentele care s-au produs și finalitatea lor, cum s-au realizat schimbările și de ce s-au cristalizat într-un anumit mod. Desigur, nu poate fi vorba de o preluare ca atare a metodei investigative caracteristice cercetării limbii populare, ci numai de o valorificare a principiului care stă la baza ei. De altfel, o chestiune de principiu respinge identificarea metodologică de la început, ținînd cont că în limba populară finalitatea vizează pur și simplu realizarea vorbirii pentru a comunica, în vreme ce în limba literară finalitatea vizează comunicarea prin respectarea normei.

Deși s-ar putea aplica cu succes și în cazul vechii române literare, această reorientare

¹ Este edificatoare în acest sens *Istoria limbii române literare*, realizată de Al. Rosetti, Boris Cazacu și Liviu Onu.

³ Un progress s-a realizat totuși în ultima jumătate de veac, îndeosebi prin lucrări semnate de G. Ivănescu, Ștefan Munteanu, Ion Gheție, Gheorghe Chivu, Vasile D. Țara.

metodologică întâmpină unele dificultăți de această dată, iar consecințele folosirii ei sînt mai puțin relevante. Situația este însă sensibil diferită în cazul limbii literare moderne, deoarece continuitatea în metamorfozarea faptelor, claritatea proceselor și distinctibilitatea orientărilor permit o urmărire sistematică și consecventă a lor, pornind de la stări inițiale și ajungînd la aspectele actuale. Ca atare, în studiul limbilor literare moderne, trebuie să se pornească de la anumite stări inițiale (care reprezintă fapte de limbă cu originea în faza veche a ei, în limba populară sau în limbile străine care au influențat-o) și să se urmărească schimbările produse ca urmare a acțiunii unor cauze și a existenței unor condiții. Datorită rolului foarte mare al factorilor conștienți volitivi în manifestarea limbii literare, cauza principală a acestor schimbări trebuie găsită în voința orientată spre atingerea unor scopuri, iar aceste scopuri sînt fixate în funcție de anumite idealuri, de precepte care le fundamentează. De aceea, formarea limbii române literare și evoluția ei stau în legătură cu ideologia pe baza căreia se întemeiază scopurile voinței.

Prin cercetările de pînă acum s-au realizat numeroase studii avînd ca obiect influențele care s-au exercitat asupra românei literare, din care se poate afla istoria influențelor respective, dar care nu este și istoria limbii literare, adică succesiunea de fapte și de transformări care să arate (și să justifice) un aspect al limbii din perspectiva istoriei ei. Or, această istorie nu înseamnă o influență sau alta, ci toate influențele care explică proveniența și evoluția faptelor de limbă sau o stare a limbii, în corelație cu factori care țin de limba însăși, de fondul ei vechi, antrenat în transformări care să-i permită concordanța cu exigențele moderne. Din acest motiv, dacă necesitatea cercetării influențelor exercitate asupra limbii române literare este incontestabilă, incontestabil este și faptul că fără o determinare clară a situației diferitelor influențe din perspectiva generală a limbii literare această cercetare duce la concluzii eronate, în primul rînd prin aprecierea greșită a gradului în care ele au contribuit efectiv la modernizarea și la îmbogățirea limbii române. Și aici, ca și în cazul limbii populare, trebuie părăsit principiul cantitativ, care evaluează rolul influențelor în funcție de numărul elementelor (lexicale) propuse (și integrate) limbii române, în favoarea unui principiu calitativ, care să ateste modelul ce a prevalat în adaptarea la limba română.

Sinteză: Pentru cercetarea limbii literare se impune reorientare de tip metodologic care să aibă în vedere, pe de o parte, metamorfoza faptelor de limbă și, pe de altă parte, evaluarea lor din perspectiva unor norme care să le confere caracterul literar. Ca atare, în studiul limbii române literare moderne, trebuie pornit de la anumite stări de limbă inițiale (a căror origine poate fi în limba veche, în limba populară sau în limbile din care s-au făcut împrumuturi), pentru a se ajunge la situațiile actuale. Fiindcă rolul esențial în determinarea faptelor de limbă la nivel literar îl are voința orientată spre anumite scopuri, evaluarea limbii literare trebuie făcută și din perspectiva complexelor de idei (a ideologiei) care au stat la baza acestor scopuri.

Test:

- 1) Cum a fost concepută de obicei istoria limbii române literare ?
- 2) De ce se impune o nouă orientare metodologică ?
- 3) In ce constă *caracterul literar* al faptelor de limbă?

Statutul limbii literare și al cercetării ei

Similaritatea de principiu care trebuie asigurată în studierea limbii populare și a limbii literare nu presupune nici unificarea investigației asupra acestor aspecte și nici acceptarea unei identități a celor două discipline lingvistice care le au ca obiect. Dimpotrivă, asemenea distincții trebuie nu numai menținute, dar și argumentate permanent pentru a se încetățeni ideea necesității menținerii lor.

Firește, limba literară și limba populară sînt aspecte ale aceluiași idiom, ale aceleiași limbi naționale, dar nici originea lor, nici evoluția lor și nici modul lor de manifestare nu coincid. Sub raportul conținutului, în limba populară, există cuvinte, variante ale cuvintelor, forme morfologice și particularități fonetice neacceptate de limba literară, care, la rîndul ei, conține elemente proprii,

inexistente la nivel popular și realizate prin intervenția conștientă a intelectualilor (sau a unui grup al lor), prin anumite selecții, regularizări și simetrii, precum și prin împrumuturi (lexicale și frazeologice) realizate nu prin vecinătatea și conviețuirea cu vorbitori ai altor limbi, ci prin înfrurirea unor culturi cu un anumit statut și nivel într-un moment istoric determinat.

Limba populară este caracterizată prin diviziuni spațiale, în funcție de diferitele zone ale ariei în care funcționează, care produc varietăți ale ei, mai mult sau mai puțin apropiate între ele. Într-o manieră diametral opusă, limba literară tinde spre un aspect general unic și comun, diviziunile admise fiind de nivel social și profesional, iar diferențierile admise în folosirea limbii sînt orientate de realizarea stilurilor funcționale. Pe lângă faptul că este comună, limba literară este și relativ stabilă în raport cu cea populară, fiindcă nu cunoaște același ritm al transformărilor și nici aceeași direcționare a lor, iar cauzele acestor transformări sînt deosebite în cele două situații.

Dar, ceea ce particularizează în mod deosebit limba literară în raport cu cea populară și, de aceea, solicită mijloace specifice de cercetare, este statutul etimologic al elementelor ei. În cazul limbii populare, unele dintre componente își au originea în substrat, cele esențiale provin din strat și o altă parte din adstrat (și din superstrat). Fenomenele de creație stau sub semnul anonimului, fiindcă nu au autor identificabil, iar datarea lor este aproximativă. Faptele de limbă la care se renunță într-un moment sau altul sînt definitiv pierdute și la fel se întîmplă cu etapele depășite din evoluția faptelor de limbă. În cazul limbii literare, majoritatea elementelor sînt comune cu cele din limba populară și își au originea aici, dar caracterul ei nu este dat de limba populară în general, ci numai de anumite aspecte preluate de aici, care sînt marcate de obicei de un colorit dialectal. Limba literară valorifică așadar numai parțial limba populară, dar poate rămîne deschisă receptării unora dintre elementele acesteia chiar și după epoca de formare, încît dezvoltarea ei presupune și o trecere permanentă de elemente lexicale din registrul popular în cel literar. La rîndul ei, limba literară influențează mereu nivelul popular, determinînd unele schimbări de componență și de structurare. Spre deosebire de limba populară, limba literară este deschisă permanent comparației cu alte limbi și împrumutului din alte limbi, căci, constatînd statutul și nivelul altor limbi literare, vorbitorii tind în mod voit să dezvolte calitățile proprii limbii și să preia din alte limbi ceea ce li se pare necesar sau superior. Ca atare, o importantă sursă de îmbogățire a limbii literare o constituie împrumutul cultural, care rezultă din dialogul și tendința de echivalare cu alte spații lingvistice și culturale. Limba literară conține și numeroase creații personale, de cuvinte sau de construcții fixe, care pot căpăta uneori circulație generală. De obicei, asemenea creații au un autor cunoscut, încît momentul realizării lor se poate stabili cu certitudine. În sfîrșit, limba literară este cultivată și normată și, de aceea, dezvoltarea ei nu se realizează după principiile socialului natural, lipsit de intervenția manifestă a voinței oamenilor, ci după principiile socialului teleologic, caracterizat prin scopuri determinate, pentru atingerea cărora se acționează în mod programatic.

Fiind continuatoare a limbii române literare vechi, româna literară modernă are în componența ei numeroase elemente care au aparținut fazei vechi și, ca atare, raportarea fazei moderne trebuie făcută în primul rînd la faza veche, această raportare constituind istoria ei internă. De altfel, este o trăsătură inerentă a limbii literare nu numai continuitatea în raport cu fazele anterioare, ci chiar reactivarea unor elemente din limba veche dispărute la un moment dat din uzul ei. Fiind scrisă, limba literară conservă, măcar în formă documentară, fenomenele vechi, dintre care unele pot fi refolosite după decenii sau secole de uitare. Tot de istoria internă a limbii literare țin și creațiile pe terenul ei, în vreme ce preluările din limba populară și împrumuturile din alte limbi realizează istoria ei externă. Cum însă factorii interni și cei externi cooperează deseori în evoluția limbii literare, asemenea delimitări, importante din punct de vedere teoretic, nu pot fi realizate întotdeauna în maniere tranșante.

Sinteză: Limba literară și limba populară, ca aspecte ale aceleiași limbi naționale, au laturi care le apropie, dar și trăsături care le diferențiază. Dacă limba populară evoluează în mod natural, fără a fi dirijată în mod intenționat, limba literară se caracterizează tocmai printr-o activitate susținută în vederea realizării unei anumite forme, cu trăsături stabilite pe baza unor scopuri determinate. Limba română literară modernă are trei surse:

- 1) limba literară veche,
- 2) limba populară,
- 3) împrumuturi și modele din alte limbi literare.

Test:

- 1) Cum trebuie concepută relația dintre maniera de cercetare a limbii literare și a limbii populare ?
- 2) Care este principiul care stă la baza formării și evoluției limbii literare ?
- 3) Care sînt sursele limbii române literare moderne?

Specificul românei literare

Raportul dintre limba literară și limba populară se prezintă diferit în cazul limbilor naționale, fără însă ca aceasta să presupună eventuale identități între cele două aspecte. La marile limbi de cultură europene actuale (italiană, franceză, spaniolă, portugheză, germană, engleză), există o delimitare clară față de limba populară a graiurilor, fiindcă aspectul literar evoluează în propria sferă a culturii majore și nu se raportează decît întîmplător la cel popular, de unde nu preia de obicei cuvinte, formule fixe, modele sintactice etc. Dimpotrivă, în spațiul românesc, există conștiința unei pronunțate apropieri dintre limba populară și cea literară, ceea ce face posibilă, pe de o parte, preluarea de elemente populare la nivelul cult și, pe de altă parte, influențarea permanentă, dar nedistructivă a nivelului popular de către cel literar. În cazul românilor, așadar, elementul dialectal nu este privit ca ceva fără șansă de a pătrunde în limba literară (scrisă) și ca făcînd parte dintr-o altă limbă funcțională decît limba literară. Totuși, diferența dintre limba literară și cea populară nu se anulează nici în acest caz, căci limba literară are și numeroase elemente incompatibile cu nivelul popular, încît, din această situație rezultă, de data aceasta, în cadrul limbii literare o foarte clară distincție între elementele de proveniență populară (și, în general, vechi) și cele cu caracter livresc, reprezentate de împrumuturile neologice și de creațiile realizate pe baza lor sau după modelul lor, nespecifice nivelului popular și atribuite laturii elevate a limbii, chiar dacă, de multe ori, prin desemnare, nu trimit numaidecît la aspecte ale gîndirii abstracte (de exemplu, *cord* și *inimă*). Așadar, lipsa unei granițe clare între limba literară și cea populară produce o scindare la nivelul limbii literare între elementele comune cu limba populară și elementele diferite de aceasta.

Această trăsătură a limbii române de a nu avea o limită fermă între aspectul ei literar și cel popular a fost luată în discuție de Lucian Blaga⁴ după care diferența de constituire și de funcționare a limbilor din răsăritul european în raport cu cele din Occident s-ar explica printr-o tendință generală care privește restrîngerea inițiativelor individuale și a libertății în zona estică, în favoarea unei integrări organice (naturale) a individului în existent, iar pentru a se formula o apreciere în legătură cu această situație este necesară determinarea avantajelor și a dezavantajelor care decurg din această comunicare extinsă a limbii literare cu cea populară. Limbi literare precum cea italiană și cea germană însă, dezvoltîndu-se printr-un contact redus cu nivelul popular, nu au primit inovațiile de aici, ci numai din creația personalităților culturale. În estul european, arată Blaga, limbile literare s-au născut treptat din graiurile populare și păstrează permanent legătura cu sursa originală, nu datorită unei deficiențe a lor, ci fiindcă așa le dictează spiritul stilistic local. Aceasta ar fi cauza pentru care, în cultura română, încercări individuale ca cele ale lui Cipariu sau Pumnul au fost refuzate, în vreme ce inițiative similare au fost acceptate la maghiari și la norvegieni.

Pe de altă parte, Blaga constată că viața de tip organic (natural) este caracteristică preistoriei sau reprezintă o latură a preistoriei ce conviețuiește alături de istorie⁵. La unele popoare actuale (cele la care cultura de tip popular sau minor dăinuie în forme pronunțate și variate), se constată, crede Blaga, o coexistență a istoriei cu preistoria, între ele existînd diferite raporturi ce variază după împrejurări în perioade de timp distincte. De aici, urmează că perpetuarea legăturii dintre limba literară și limba populară provine din această coexistență a istoriei cu preistoria. Dar, stabilind trăsătura limbilor literare est-europene de a fi în raporturi nemijlocite cu cele populare, Blaga nu se

⁴ *Spațiul mioritic*, în Lucian Blaga, *Opere*, voi. IX, Editura Minerva, București, 1985, p. 217-218.

⁵ *Fiiți istorică*, în Lucian Blaga, *Opere*, voi. XI, Editura Minerva, București, 1988, p. 388-391.

pronunță în legătură cu limba literară neogreacă, realizată în aceeași zonă geografică prin contribuții individuale și cu orientări insistente spre trecut, probabil fiindcă nu se circumscrie teoriei sale. Pe de altă parte, această trăsătură, rezultată din faptul că limba literară nu s-a emancipat de influența insistentă a limbii populare nu poate constitui un merit, ci reflectă doar (deși Blaga nu înclină să admită aceasta) o lipsă de maturitate a limbii literare (rezultată dintr-o imaturitate a spiritelor care activează pe terenul culturii majore), fiindcă nu are capacitatea de a se dezvolta prin ea însăși, și o forță redusă a culturii majore, fiindcă este lipsită de personalități de mare anvergură. De altfel, dacă este adevărat că limbile literare italiană și germană au fost formate prin inițiative individuale, tot atât de adevărat este că ele au pornit cu o bază populară și numai dezvoltarea intensă a culturii majore, care presupune și cultivarea limbii, și urmarea modelului de exemplaritate oferit de latină au produs o distanțare accentuată de limba populară. Creația individuală a personalităților culturale nu se poate compara cu elementul popular și cu atât mai puțin se poate suplini prin acest element.

În realitate, nu toate compartimentele limbii române literare stau în relație nemijlocită cu limba populară și se dezvoltă preluând fapte de aici. Există, pe de o parte, literatura la care această relație este destul de pronunțată și, pe de altă parte, știința unde ea este foarte redusă. Ca atare, compartimentele limbii literare (stilurile funcționale) se comportă contradictoriu sub acest aspect și numai o nefiresc de mare audiență a literaturii, ca urmare a unui nivel cultural și social scăzut, creează impresia că întreaga limbă literară românească s-ar (putea) dezvolta îndeosebi prin integrarea de fapte de limbă populară. Se produce în aceste condiții, de multe ori, confuzia nocivă dintre literatură și cultură și dintre limba literară și stilul beletristic (îndeosebi cu limbajele lui narative). Evoluția limbii de cultură în alte compartimente decât cel literar dovedește o îndepărtare foarte accentuată de aspectul popular, începând de la fonetică, unele forme morfologice și culminând cu lexicul și cu sintaxa. Situația nu este specifică numai limbii moderne, căci se constată și în cazul vechii române literare, multe elemente ale limbii scrise atunci neînțînându-se la nivelul limbii populare, iar cei care scriau primii limba română se simțeau obligați deseori să urmeze mai degrabă modele străine decât să preia din limba populară, chiar când existau posibilități pentru a se produce aceasta. De aici se poate trage concluzia că limba română literară, atât în faza veche, cât și în faza modernă, nu este integral deschisă elementului popular, fenomen de altfel imposibil în condițiile apartenenței la alt palier cultural decât acesta. Ceea ce se poate constata însă, chiar în cazul limbii române literare moderne, este un anumit grad de nedeșăvârșire ce se perpetuează pînă în epoca actuală.

Sinteză: Limba română literară nu are o graniță fermă în raport cu limba populară, dar, la nivelul ei există o distincție destul de pronunțată între elementele vechi și populare și elementele neologice împrumutate. De altfel, nu toate compartimentele limbii literare păstrează o legătură nemijlocită și permanentă cu limba veche și populară, ci numai unele stiluri funcționale ale ei (în primul rînd cel beletristic, apoi cel religios și, în parte, cel publicistic).

Test:

- 1) Cum se prezintă relația dintre aspectul literar și cel popular în cazul limbii române?
- 2) Care stiluri funcționale au cea mai mare deschidere spre elementul popular?
- 3) Care stiluri funcționale se îndepărtează mai pregnant de aspectul popular și care este motivația acestei situații?

II. Bazele limbii literare moderne

Trăsăturile limbii literare între 1780 și 1830

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor, limba română literară suferă o serie de transformări cauzate atât de factori interni, explicabili prin însăși funcționarea limbii, cât și de factori externi, care țin de situații exterioare sau străine limbii, precum factorii istorici, culturali, sociali și psihologici. Cel mai important fenomen care se produce acum este o apropiere a variantelor literare nordice de varianta muntenească, pe de o parte. fiindcă, în această perioadă. în sud se tipăresc cele mai multe cărți religioase și. pe de altă parte, ca urmare a constatării faptului că, mai ales sub raport fonetic, varianta muntenească era mai aproape de tradiția bisericească a limbii vechi din toate variantele, care păstrau labialele nepalatalizate. Pătrunderea elementelor populare în scrisul unor copiiști sau traducători favoriza însă în această perioadă un fenomen invers, de diferențiere tot mai mare între variantele regionale. Totuși, în general, doar varianta moldovenească își mai păstrează identitatea, fiind mai rezistentă la muntenizare, dar și în cazul ei sînt aspecte de cedare. Varianta moldovenească a vechii limbi literare, întrebuițată îndeosebi în cărțile de cult, nu corespundea graiului moldovenesc, fiindcă se caracteriza prin lipsa palatalizării labialelor și prin alte fenomene diferite de situațiile din grai. De aceea, cînd pătrund elemente de grai moldovenesc în varianta literară moldovenească se produce o abatere de la tradiție, astfel încît această variantă se prezenta sub forma a două aspecte: un aspect care continua tradiția și caracteriza limba cărților bisericești și a marilor scriitori și un aspect care conținea elemente de grai, întîlnit în limba copiilor și a însemnărilor de diferite tipuri. Această situație a creat curînd conștiința că particularitățile de grai moldovenesc nu aparțin tradiției limbii literare, aceasta fiind tot mai mult identificată, în special din punct de vedere fonetic, cu graiul muntenesc. Ca atare, evoluția dialectului literar moldovenesc a fost orientată în mod voit spre modelul muntenesc, pornindu-se de la menținerea labialelor în formă nepalatalizată, dar acceptîndu-se și alte particularități ale acestui grai. în același timp, prin pătrunderea elementelor de grai în varianta muntenească se produce și aici o oarecare diferențiere față de tradiție, încît limba literară modernă va avea de înlăturat și o serie de muntenisme.

În principiu, așa cum arată G. Ivănescu⁶, în perioada 1780-1830, limba română literară continuă în mare parte structurile din epocile anterioare, cu toate că acum se evidențiază aspecte ale modernității, mai ales printr-o mare receptivitate față de cuvintele noi, îndeosebi prin împrumuturi din alte limbi, și prin tendințe diverse de modernizare, precum unele regularizări paradigmatică și structurări ale frazei pe baza organizării logice a cunoașterilor. Fuziunea dintre vechile variante literare nu s-a produs încă, dar aceste variante s-au redus la două: una sudică, de tip muntenesc, și una nordică, de tip moldovenesc. Intelectualii din Ardeal, Crișana, Maramureș și Banat tind tot mai mult spre a se apropia de varianta muntenească, deși sporadic acceptă și fenomene care caracterizau varianta moldovenească. Multe dintre faptele de limbă care se bazau pe vechea tradiție maramureșeană sînt înlocuite cu forme care se vor fixa definitiv în limba literară (precum formele *acum*, *așa*, *curînd*, *țările*, *tării*, *lege* etc), dar unele rămîn încă la fel ca în faza veche, precum pronumele relativ articulat (*carele*, *careea*, *carii*, *carele*) sau *u* final.

Fenomenul hotărîtor care se produce în perioada 1780-1830 constă în apariția ideilor latiniste și a mișcării de emancipare națională denumită Școala ardeleană. începutul îl face Samoil Micu, care tipărește la 1779 la Viena, cu litere latine, lucrarea *Carte de rogacioni pentru evlavia hornului chrestin*, realizînd în același timp o redare latinizantă a cuvintelor românești. învățații care urmează procedează în mod similar, astfel încît, bănațeanul Paul Iorgovici (*Observații de limba*

⁶ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Junimea, Iași, 1980, p. 598

rumânească, Buda, 1799) scrie *a potea, portare* (= purtare), *rogăciuni, nome* (= nume) etc. și, în mod asemănător, vor continua să dea formă latinizantă cuvintelor românești majoritatea cărturarilor care vor urma în Ardeal. Acest fenomen conduce la o evaluare treptată a elementelor limbii române, în special a celor lexicale, prin raportarea la limba latină, evidențiind și introducând în limba literară o serie de cuvinte sau de pronunții dialectale (din Banat și din Ardeal), în măsura în care se dovedeau a avea descendență latină. La 1780, apare la Viena lucrarea *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, alcătuită de Samoil Micu și Gheorghe Șincai (ediția a doua, din 1805, va fi semnată numai de Șincai), în care, pe baza corespondențelor dintre română și latină, sînt intuite unele dintre legile de evoluție de la latină la română.

În sfîrșit, tot în perioada 1780-1830, învățații din Moldova și din Muntenia, de obicei formați la școli grecești și traducători de cărți grecești, introduc unele cuvinte din italiană și din franceză, iar unii dintre ei ajung la concluzia că latina, este normal să devină sursa de îmbogățire pentru limba română literară. Se constată, așadar, că unii dintre învățații de atunci își depășesc formația printr-o reorientare de principiu spre latinitate și spre romanitate, nu atît printr-o rezonană cu spațiul european, ci printr-o conștientizare a necesității de a se acționa în virtutea originii și specificului limbii române. Se produce astfel treptat și în Principate o părăsire a vechilor surse de împrumuturi în favoarea latinei și a limbilor romanice. În acest timp, numeroși învățați din Transilvania și din Banat se stabilesc în Muntenia și în Moldova, ceea ce face ca ideile Școlii ardelenice să fie intens difuzate și aici, iar predispozițiile menținerii unei limbi literare cu particularități locale să fie complet părăsite. Cu toate acestea, reminiscențe ale variantelor literare rămîn, dar nu în forma veche, căci, datorită pătrunderii unor elemente de grai, scrisul unor învățați este marcat dialectal, astfel încît, pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scrierile moldovenilor conțin unele elemente specifice graiului local, precum folosirea lui *gi* în loc de *j* al muntenilor, prezența velarizării vocalelor și chiar a unor palatalizări.

Așadar, în perioada 1780-1830, limba română literară cunoaște o serie de transformări în sensul modernizării, mai ales sub raport lexical (prin pătrunderea neologismelor), dar această modernizare nu este suficient de profundă și nici nu cuprinde toate aspectele limbii⁷. Dacă spirite culturale ulterioare (I. Heliade-Rădulescu, T. Cipariu, A. T. Laurian și alții) nu ar fi impus tendințe înnoitoare care să schimbe multe dintre situațiile din acest timp, româna literară nu ar fi avut aspectul actual. În această veritabilă perioadă de trecere spre limba modernă, împrumuturile neologice aveau deseori forme neadaptate, cu structură fonetică nespecifică limbii române și cu terminații (sufixale) adesea divergente sistemelor românești. Uneori însă s-a făcut adaptarea fie prin aplicarea analogică a vechilor legi de evoluție de la latină la română, fie prin uzarea de sufixe ce vor fi înlăturate mai tîrziu (precum *-esc* și *-nic*, la adjective, *-isi*, *-ălui* și multe altele, la verbe).

În sfîrșit, în intervalul 1780-1830, foarte multe cuvinte vechi românești sau derivate pe baza lor sînt antrenate în redarea noțiunilor noi, prin realizarea calcurilor. În acest mod însă cuvintele și derivatele respective ajung să denumească fiecare un număr mare de noțiuni, astfel încît devin ambigue și deseori nici ambianța textuală nu mai este suficientă pentru a le etala sensul cu care sînt folosite. Structura textuală, sintaxa, era ea însăși deficitară de altfel în această perioadă, fiindcă după ce se înlăturaseră din limba română literară unele modele sintactice slavone, pătrund acum altele, tot neromânești (neogrecești, germane sau latine), care atribuie poziționări diferite de cele actuale elementelor propoziției și frazei.

Sinteză: între 1780 și 1830 (perioada premodernă a românei literare), s-a produs o apropiere a variantelor literare nordice de cea muntenească. În același timp, la unii copiiști, au pătruns elemente de grai care au generat un fenomen invers, de diferențiere locală a limbii literare. În mare parte însă, s-au continuat trăsăturile limbii din fazele anterioare, dar au apărut și evidente semne de înnoire, mai ales prin receptarea de împrumuturi neologice. Fenomenul hotărîtor care s-a produs acum îl reprezintă apariția ideilor latiniste, o dată cu manifestarea Școlii ardelenice. A început evaluarea elementelor limbii române din perspectiva latinității lor și au fost introduse cuvinte din

⁷ Vezi G. Ivănescu. *op. cit.*, 624-627

latina savantă, îndeosebi în limbajele științifice. Învățații din Muntenia și din Moldova au început să introducă cuvinte din franceză și din italiană. Acum s-a făcut, deci, sub toate aspectele inițierea proceselor de modernizare ale limbii.

Test:

- 1) Care este tendința variantelor limbii literare în perioada premodernă?
- 2) De unde încep să se introducă împrumuturile neologice?
- 3) Care este curentul cultural care produce reorientarea în evoluția limbii literare și ce vizează acest curent?

Premisele românei literare moderne

Schimbările care direcționează româna literară spre forma ei actuală au devenit hotărâtoare după anul 1830. Este drept că, și după această dată, unele fenomene ale limbii vechi mai persistă, dar ele încep să fie simțite ca fiind necorespunzătoare și, în aceste condiții, se militează pentru părăsirea lor. Conștiința care se fundamentase anterior vizînd realizarea unificării variantelor literare devine acum generală, iar ideea latinității (și predominanța acestei idei prin Școala latinistă) face ca fondul vechi de împrumuturi să fie reevaluat din perspectiva comparării cu situațiile din latină și, în general, împrumuturile care se vor face după 1830 vor suferi o asemenea comparație pentru a fi acceptate sau nu.

Ca aspect cult al unei limbi romanice, româna literară trebuia să se regăsească pe de o parte prin originea sa și prin înrudirea cu limbile de aceeași origine și, pe de altă parte, prin afirmarea specificului și identității, prin asumarea propriului destin. În epoca veche, româna literară nu a avut posibilitatea, ca surorile ei apusene, de a beneficia de modelul de exemplaritate și de accesul la tezaurul lexical al latinei literare. Condițiile istorice și biserica de rit răsăritean au favorizat pătrunderea de elemente nespecifice. slave și grecești, care dădeau adstratului limbii române un aspect și un conținut total diferite decît în cazul limbilor literare romanice din vestul european. În plus, româna literară veche nici n-a fost exersată suficient în toate stilurile funcționale, rămînînd la un nivel destul de scăzut al posibilităților de expresie.

În aceste condiții, prima treaptă în modernizarea limbii române trebuia să fie *regăsirea latinității*, adică, o dată cu apariția conștiinței originii latine a românei, să se treacă la perfecționarea mijloacelor ei pe baza latinei. Școala latinistă, al cărei prim aspect a fost Școala ardeleană, a avut tocmai acest rol și ea s-a manifestat nu numai în Transilvania, ci și în Principate (munteanul Ion Heliade-Rădulescu a avut o perioadă de latinism extrem, iar moldoveanul Gheorghe Săulescu a fost un latinist consecvent; ultimul latinist fiind de altfel tot un moldovean: August Scriban). Manifestarea latinismului după 1840 în forme care presupuneau prefaceri radicale ale limbii istorice, ale aspectului creat prin evoluție -prin întoarcerea la secolul al XII-lea, cum voia A. T. Laurian sau la secolul al XVI-lea, după opinia lui Timotei Cipariu, ori dorința de a identifica româna cu italiana, în virtutea originii lor, manifestată la I. Heliade-Rădulescu- a dus la o exagerare inacceptabilă și la apariția unor tendințe opuse conservării a ceea ce rezultase din evoluția istorică a limbii. Scriitorii, în general, au fost mai reținuți față de ideile extreme ale latinistilor, Alecu Russo furnizînd și argumentări teoretice în favoarea limbii vechi și populare. Dar, cel care a exagerat, de data aceasta în direcția românismului a fost profesorul bucovinean de origine ardeleană Aron Pumnul, care voia, pe de o parte, să creeze cuvinte pentru noțiunile noi prin compunerea cuvintelor vechi și, pe de altă parte, să aplice neologismelor împrumutate vechile legi de evoluție de la latină la română. Cu asemenea opuneri la direcția latinismului exagerat se produce o *delimitare de latinitate* și o *afirmare a romanității*⁸. Prin urmare, dacă româna este într-adevăr descendentă din latină, aceasta nu înseamnă că ea este chiar limba latină sau că trebuie întoarsă în timp pentru a redeveni latină, ci trebuie considerată ca o limbă neolatină sau romanică.

Confruntarea dintre latinism și delimitarea de latinitate, cu insistența constantă pe originea latină și pe necesitatea valorificării tezaurului latin, a creat suportul ideologic de bază care a constituit

⁸ Asupra afirmării romanității, vezi Ileana Oancea, *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Editura de Vest, Timișoara, 1993

fundamentul modernizării limbii române literare. În acest cadru, cuvintele nelatine și, mai ales, împrumuturile slavone și neogrecești au fost sever triate și în mare parte înlăturate. S-au deschis în același timp porțile împrumuturilor din latină și din limbile romanice. Apoi, formele gramaticale ale cuvintelor moștenite din latină au fost uneori corectate după originalele latinești, au fost regularizate paradigmele gramaticale și s-au făcut eforturi de organizare convenabilă a cuvintelor în lanțurile sintactice, potrivit structurilor argumentative, succesiunii logice a ideilor, coerenței și scopurilor actelor de vorbire.

Latinismul, care a dominat în forme mai pronunțate sau mai estompate aceste prefaceri, s-a manifestat mai întâi la cronicari și la Cantemir, când se constată latinitatea limbii române și se fac unele împrumuturi din latină, tară ca fenomenul să depășească limitele unei rezonanțe slabe cu ambianța europeană orientată spre valorificarea fondului latin la nivelul limbilor literare naționale moderne. Situația se schimbă în spațiul românesc în perioada luminilor, o dată cu afirmarea Școlii ardelenene, când originea latină a românei devine argument pentru orientarea de principiu și aproape exclusivă către limba latină. Ideea potrivit căreia latina este "maica limbii noastre" domină spiritele românești din toate provinciile la începutul secolului al XIX-lea, deși inerția vechilor influențe, îndeosebi cea neogreacă în Principate, se menține și se manifestă încă cu destulă vigoare. Tradiția slavă a limbii bisericești reprezintă de asemenea un obstacol în calea programului latinist și, de aceea, pe la 1840, s-a produs o radicalizare a latinismului, însă această radicalizare nu a mai cuprins pe toți românii, fiindcă unii dintre ei s-au simțit dator să atenueze excesele unor latiniști și să manifeste chiar o atitudine antilatinistă uneori. Există, din aceste motive, trei faze ale latinismului românesc: faza latinismului rezonant (și incipient), la cronicari, la Dosoftei și la Cantemir, faza latinismului doctrinar (și generalizat), în perioada premodernă, și faza latinismului extrem (și diversificat), după 1840. Preeminența ideologică a latinismului în raport cu alte curente de gândire a făcut din latină factorul principal de modelare a românei literare moderne prin furnizarea de material lexical, prin selecția elementelor împrumutate anterior și după aceea și prin adaptarea împrumuturilor urmând îndeaproape formele din latină.

Modernizarea limbii române literare, dominată de latinism, s-a realizat însă și prin influența unor limbi moderne, între care, pe primul loc, se află cele romanice, împrumuturile din italiană, făcute încă de cronicarii munteni de la începutul secolului al XVIII-lea, apoi, cele realizate mai târziu de învățații munteni și moldoveni și chiar cele ale corifeilor Școlii ardelenene poartă deseori marca fonetică a limbii de origine și sînt, de cele mai multe ori, consecința influenței pe care limba și cultura italiană o exercitau asupra Europei în general, încît această înrîurire este determinată de rezonarea cu ambianța europeană. Fundamentînd conștiința latinității, ideologia latinistă fundamentează și italianismul, adică orientarea de a lua italiana drept model de limbă de cultură modernă și de a face împrumuturi din această limbă înrudită cu româna. Elementul italian este preferat în acest caz doar în măsura în care este de origine latină și este adaptat după modelul latin, încît, după 1840, chiar italieniștii dau împrumuturilor de acest tip o formă similară celor venite din latină.

O situație asemănătoare se întîlnește în cazul influenței franceze, în sensul că și aceasta cunoaște două faze distincte. Stabilirea unor emigranți francezi în Principate, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale veacului următor, precum și orientarea unor români spre cultura franceză, spre care priveau toate popoarele europene, printre care și unii dintre vecinii românilor, precum grecii și rușii în mod deosebit, au creat condițiile introducerii în limba română a unor elemente lexicale franceze. Dar, pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea, influența franceză, manifestată mai mult ca un act de sincronizare cu popoarele vecine care o resimțeau, este în general redusă, iar cuvintele pătrunse atunci erau adaptate într-o formă ce urma pronunția franceză. Deșteptarea sentimentului latinității a produs însă și atașamentul constant față de limba și de cultura franceză, considerate atunci a fi cele mai evolute din Europa. Elementul francez este agreat însă, în aceste condiții, numai în măsura în care este latin și, de aceea, cuvintele sînt adaptate într-o formă girată de latină, adică în primul rînd după grafie, care, fiind, etimologică, corespunde în mai mare măsură acestei exigențe decît pronunția.

Celelalte influențe exercitate asupra limbii române în perioada modernizării ei nu sînt

romanice și, de aceea, au fost supuse unei mai intense evaluări din perspectiva conformității cu ceea ce oferea limba latină. Puternica înrîurire neogreacă din secolul al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea este aproape anulată după 1840, fiind acceptați din greacă, în primul rînd termenii științifici și filozofici, care pătrunseseră și în latina savantă, și în alte limbi europene. În mod similar, influența germanei asupra limbii literare are efecte durabile numai în măsura în care propune elemente cu pornirea din latină și în unele sectoare tehnice moderne unde o nomenclatură latină nu putea exista. Totuși, datorită condițiilor istorice, această influență se menține încă, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, într-o mare parte a românimii aflate atunci sub ocupație austriacă.

Sinteză: Modernizarea limbii române literare s-a făcut printr-o reorientare de principiu în ceea ce privește modelul urmat și sursele de îmbogățire. Apariția ideilor latiniste a reprezentat în acest proces o *regăsire a latinității*, iar opoziția față de atitudinile latiniste exagerate o delimitare de latinitate și o *afirmare a romanității*. Originea latină a limbii române a devenit argument pentru orientarea spre latină și spre limbile romanice occidentale, care sînt luate ca model de limbi de cultură. Întrucît elementele vechi ale limbii sînt evaluate din perspectiva latinității lor, împrumuturile din slavonă și din neogreacă sînt apreciate ca fiind neconforme cu spiritul limbii române. De asemenea, noile împrumuturi care se fac sînt acceptate sau nu în funcție de corespondența cu situațiile din latină, limba care devine etalon al acceptabilității lor.

- Test:** 1) Ce elemente de modernitate se produc în mod deosebit după 1830 ?
2) Ce devine criteriu și model pentru româna literară modernă ?
3) De ce a apărut reacția antilatinistă și care au fost formele ei ?

Originea stărilor inițiale ale limbii române literare moderne

O limbă literară este alcătuită, în principiu, dintr-un material a cărui origine este fie populară, fie cultă (savantă). Limba literară este, pe de o parte, o limbă a poporului, fiindcă se naște din graiurile acestuia, iar, pe de altă parte, ea conține întotdeauna pe lîngă elementul popular, deseori și acesta modificat, o multitudine de elemente, îndeosebi lexicale, dar și fonetice, morfologice și sintactice, necesare culturii superioare (majore), tehnicii, vieții politice etc. în anumite momente de mari prefaceri sociale și culturale, cînd tezaurul cultural se îmbogățește foarte mult, aceste elemente capătă o pondere deosebită și devin un aspect de intensă preocupare pentru societate. Ele sînt produsul activității intelectualilor și, în măsura în care aparțin domeniului lexical, sînt denumite *cuvinte savante*, dar poartă numele și de *neologisme*, căci reprezintă inovații lingvistice.

În limbile de cultură moderne, îndeosebi în cele formate tîrziu și după modelul altora, materialul popular își are originea în unul sau mai multe dialecte, în vreme ce neologismele provin din diverse limbi de cultură (îndeosebi clasice). Ca atare, orice limbă literară are, pe de o parte, baze dialectale (populare) și, pe de altă parte, baze străine de modelare.

În cazul limbii române literare moderne, situația este, desigur, în linii mari aceeași, dar baza dialectală prezintă aspecte particulare. Limba literară modernă a pornit de la **limba literară** veche, care, deși incompletă, avea o continuitate de cîteva secole. În acest caz, prima infuziune a materialului popular s-a produs prin ceea ce a receptat limba literară veche, în momentul formării și în evoluția ei ulterioară, prin toate variantele ei, din graiurile populare. Această limbă veche conținea și numeroase împrumuturi preluate îndeosebi din slavonă și din neogreacă. Ca atare, în măsura în care limba literară modernă o urma pe cea veche, ea trebuia să preia și să evalueze ceea ce îi putea oferi aceasta. Dar, limba literară veche a avut și o etapă tîrzie a receptării materialului popular, atunci cînd, înce-pînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, elementele de grai pătrund intens în limba literară. În aceste condiții, multe dintre stările inițiale ale limbii literare moderne se regăsesc în limba scrisă pînă la 1830, cu o latură populară și cu o latură neologică (a împrumuturilor).

Modernizarea limbii literare a produs o schimbare radicală, atît sub aspectul raportării la limba populară, cît și sub acela al specificului neologismelor. Limba literară veche își avea baza dialectală în graiul maramureșean și în graiul popular specific fiecărei provincii, cu excepția variantei moldovenești unde rolul graiului provincial este mai redus. Începînd cu secolul al XVIII-lea însă,

multe dintre elementele maramureșene și, în general, nordice dispar, producându-se și o pătrundere accentuată de elemente moldovenești în varianta literară corespunzătoare, încât limba literară capătă treptat numai o bază dialectală muntenească și moldovenească. Evoluția nu se oprește aici, căci relația cu limba populară, care în principiu se păstrează permanent, cerea în faza modernă găsirea unei **baze dialectale** care să excludă vechea diversitate, existentă mai ales sub raport fonetic. În situația în care subdialectul muntean căpătase din acest punct de vedere un anumit prestigiu în raport cu celelalte subdialecte, el se putea institui într-o asemenea bază. În plus, faptul că acest subdialect era mai conservator decât celelalte, opțiunea pentru el devenea acceptabilă și din perspectiva ideologiei latiniste. În unele cazuri, chiar în lipsa unor motive de acest tip, s-au impus totuși elementele muntenești, numai în virtutea acestui prestigiu, încât cuvântul *cearșaf* (de origine turcească), cu circulație în sud, a devenit literar, în vreme ce regionalismul moldovenesc *prostire* (din ucraineană) și cel ardelenesc *lepedeu* (din maghiară) nu au căpătat acest statut. Dar, atribuind acest statut subdialectului muntean nu înseamnă că celelalte graiuri dacoromâne n-au avut rolul lor, chiar în condițiile existenței centrului politic și administrativ în Muntenia. Foarte numeroase elemente moldovenești și ardelenesti au fost integrate în limba literară prin opera valoroasă a intelectualilor originari din Moldova și din Ardeal, iar unele fenomene specifice graiului muntean (de tipul fonetismelor din forme ca *pășaste, slujaște, dă, pă, ușe, ași* etc.) nu au fost reținute. Elementele de limbă populară, indiferent de graiul din care au pătruns în limba literară, precum și materialul oferit de limba literară veche, cu laturile lui populară și neologică (străină) alcătuiesc pentru limba literară modernă bazele ei autohtone sau stările inițiale interne ale ei. Trebuie observat că, în perioada existenței dialectelor sau variantelor literare, realizările superioare pe terenul limbii de cultură pot duce la preeminența unui dialect literar în raport cu celelalte, ceea ce poate produce impunerea lui în defavoarea lor. După ce limba literară nu mai urmează evoluția sub formă de dialecte și tinde să devină comună, asemenea realizări nu mai pot avea același rezultat. Excelența operei lui Eminescu și Creangă nu a produs, de aceea, și o orientare a limbii literare spre formele moldovenești, identificabile deseori la cei doi mari clasici, fonetismele limbii literare rămânând muntenești, dar devenind cunoscute, la nivel general, și cele moldave. De aceea, Eminescu și Creangă nu sînt scriitori care au dat strălucire dialectului literar moldovenesc, ci autori care au contribuit la dezvoltarea întregii limbi române literare, în mod direct și efectiv.

Contactul intelectualilor români cu **limbile literare străine** și ideea de a transforma propria limbă literară pentru a deveni comparabilă cu acestea produce o prevalență a unor stări inițiale externe în modernizarea limbii române. Această prevalență nu este numai de material lingvistic receptat, ci, în primul rînd, de perspectivă și de scop în intervenția conștientă pentru schimbarea limbii. În acest context, are loc o modificare radicală sub aspectul neologismelor. Lupta cea mai intensă din perioada modernizării limbii române s-a dat pentru eliminarea vechilor împrumuturi de origine slavonă și neogreacă, care invadaseră vechea limbă de cultură, și pentru reorientarea de principiu în ceea ce privește noile împrumuturi care urmau să îmbogățească vocabularul românesc. În acest proces de epurare a limbii au intrat uneori și împrumuturi din alte limbi decât slavona și neogreacă, realizate de limba populară și pătrunse prin intermediul ei în cea literară. De fapt, disputele filologice de la mijlocul secolului al XIX-lea vizau tocmai această problemă, dacă este sau nu oportun să se înlăture din limba literară cuvintele străine asimilate la nivelul limbii populare și legate de istoria ei. Cît privește neologismele vechii limbi literare, în speță slavo-nismele și grecismele, numai rareori s-au găsit voci care să le susțină menținerea în limba literară modernă.

Limbile literare europene, îndeosebi cele romanice și germanice, și-au perfecționat mijloacele luînd ca model limba latină, unanim apreciată ca fiind cea mai strălucită limbă literară realizată vreodată. Această atitudine se cresc, desigur, porninduse de la calitățile reale ale acestei limbi de cultură, dar ea se explică și prin faptul că latina devenise limba de cult a bisericii catolice și că această limbă, pînă la apariția unor limbi literare naționale, era limba de cultură a majorității popoarelor europene și, prin aceasta, o limbă internațională. De o apreciere deosebită se bucura printre europeni și limba greacă veche, care dăduse expresie unei culturi excepționale în epoca antică.

De aceea, cînd au venit în contact cu Europa occidentală, românii au constatat că ceea ce

posedau ei (slavo-nisme, grecisme, turcisme, maghiarisme) în limba literară nu corespundea în nici un fel cu idealul european. În plus, românii ajung la tot mai multe documente care le atestă descendența din coloniștii romani, iar structura limbii lor certifică această descendență. Orientarea către latină devenea astfel necesară pentru a asigura însăși identitatea limbii și menținerea în manieră evidentă a specificului ei conferit prin origine. Pe măsură ce necesitatea alinierii la spiritul european și necesitatea orientării spre originea limbii devin tot mai insistente, o parte dintre învățații români își radicalizează, spre mijlocul secolului al XIX-lea, atitudinile latiniste, exprimate ferm, dar aplicate moderat, încă de reprezentanții Școlii ardelen. Aceste atitudini radicalizate sînt manifestate de personalități foarte puternice care le dau orientări diversificate, deși pornesc de la o bază de idei comună. Relativ unitară în cazul Școlii ardelen, ideologia latinistă se diversifică mai tîrziu în funcție de calea urmată în ameliorarea posibilităților limbii. Ideea orientării spre latină în modernizarea românei literare cuprinde pe învățații de seamă din toate provinciile istorice și, chiar atunci cînd apar atitudini critice, acestea nu incriminează latinismul ca atare, ci numai excesele lui.

Pătrunderea a numeroase neologisme din latina savantă în limba română literară și, mai ales, urmarea în adaptarea împrumuturilor din alte limbi a unor căi sugerate de clementele latine moștenite sau neologice conduc la situația ca, în mod obișnuit, stările inițiale de la care se pot realiza analizele elementelor savante din limba română să se regăsească în latină. Deșteptarea conștiinței latine a stimulat și orientarea către limbile romanice occidentale, unele dintre acestea purtătoare ale unor mari culturi și modele pentru alte limbi europene. Sentimentul înrudirii a condus la perspectiva unor destine similare și a urmării unor direcții similare în curgerea timpului, încît împrumutul din franceză și din italiană era acceptat ca fiind normal și preferabil împrumutului din oricare altă limbă modernă. Aceeași conștiință latină a cenzurat însă raportul cu limbile romanice, în sensul că a exclus posibilitatea ca româna literară să se orienteze unilateral spre una dintre ele și că a oferit grila de acceptabilitate și modelul de adaptare a împrumuturilor realizate de limba română literară. Cu toate acestea, există situații în care stările inițiale ale unor elemente din limba literară modernă se află în romanitate, iar nu în latinitate, adică în unele dintre limbile romanice vestice, îndeosebi în franceză.

Grila latină a funcționat și mai sever în cazul altor influențe decît cea romanică, încît influența grecească de tip savant, care nu a fost înlăturată de cea latină, a fost limitată numai la ceea ce latina însăși primise din vechea greacă. Numeroasele împrumuturi din neogreacă, realizate în epoca fanariotă, nu-și mai găseau astfel întemeierea, dacă nu porneau de la vechii termeni științifici și filozofici grecești și, ca atare, au fost eliminate din româna literară într-un ritm rapid în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Așadar, latinismul a putut accepta elementul vechi grecesc ce devenise înnobilitor pentru însăși limba latină, dar a respins elementul neogrec divergent situațiilor din latină. Ca atare, cuvinte precum *atom*, *categorie*, *dilemădemocrație*, *silogism*, *teorie* etc. au fost în mod firesc acceptate, iar împrumuturi ca *diastimă*, *ipochimen*, *simpe-rasm* etc. au fost respinse.

Cauze multiple au făcut ca limba română, în general, și limba română literară, în special, să sufere o însemnată influență germană. În cazul limbii literare, rolul cel mai important l-a avut formația intelectuală a multora dintre învățații români care și-au făcut studiile în centre culturale" austriece și germane. Această înrîurire a fost deosebit de puternică în Ardeal, Banat, Bihor și Bucovina (zone aflate mult timp sub ocupație austriacă), dar și în alte provincii, îndeosebi în Moldova, unde organizarea învățămîntului și structura manualelor urma modele germane, iar pleiada intelectualilor de formație germană era deosebit de extinsă. Influența germană asupra românei literare a fost posibilă, desigur, și datorită superiorității culturii germane, dar, mai ales în perioada premodernă și un timp după aceea, cînd aveau o largă întrebuintare calcurile lingvistice, de mare utilitate era germana prin cuvintele ei transparente, traductibile prin cuvinte vechi, care favorizau realizarea de noi creații lexicale prin mijloace interne. La jumătatea secolului al XIX-lea, vremea calcurilor trecuse, deși o parte dintre ele au rămas uzuale, dar influența germană nu a încetat, ci a oferit în continuare limbii române literare neologisme propriu-zise, adică împrumuturi lexicale.

Și împrumuturile de sorginte germană au fost însă supuse raportării la situațiile din latină, încît puține elemente lexicale fără un sprijin în latină au rămas în fondul comun al românei literare (precum *chelner*, *flamingo*). Mai mult succes au avut împrumuturile din germană pe terenul unor limbaje de specialitate, îndeosebi în cazul celor cu profil tehnic, și într-o oarecare măsură în limbajele

științei și filozofiei.

Exercitarea mai multor influențe străine asupra românei literare moderne, în aceeași perioadă de timp și cu oferirea unui material lexical similar (fiindcă se pleca în cele mai multe cazuri, chiar în cazul limbilor sursă moderne, de la originale latinești sau grecești), face deseori dificilă atribuirea unei etimologii unice multora dintre cuvintele de cultură din limba actuală. S-a adoptat, de aceea, în explicația etimologică principiul etimologiei multiple, aplicat în mod practic de A. T. Laurian și I. C. Massim, în primul dicționar academic românesc, și formulat ca atare mult mai târziu de către Alexandru Graur. Pe baza acestui principiu se încearcă o reflectare a situației reale în ceea ce privește proveniența din mai multe surse a numeroase împrumuturi neologice din româna literară, dar, folosit abuziv, principiul respectiv a dus la o supraîncărcare a explicației etimologice, fără a fi reflectat întotdeauna ceea ce a contribuit în mod efectiv la introducerea în limba română a unui împrumut sau altul.

Întrucât latina a fost, de obicei, și în cazul cuvintelor cu etimologie multiplă, etalonul după care s-a făcut adaptarea în limba română, în stabilirea stărilor inițiale a faptelor din româna literară trebuie pornit și de data aceasta de la latină, pentru ca rolul celorlalte influențe să fie relevat ori de câte ori au produs modele de adaptare sau le-au fortificat pe cele existente. Ținând cont și de faptul că multe împrumuturi neologice din română au etimologie latinească unică, se întărește argumentația în vederea adoptării unui astfel de procedeu.

Sinteză: Limba română literară modernă a avut trei surse ale stărilor inițiale: 1) limba literară veche, 2) limba populară (cu baze dialectale) și 3) limbile literare străine. Constatarea modului de creare și de evoluție a limbilor literare europene occidentale și fundamentarea documentară a originii românilor au condus la ideea orientării spre latină și spre limbile romanice. Principiul latinității a tăcut ca stările inițiale cu baza în limbile străine să se reducă, în marea majoritate a cazurilor, la starea inițială cu baza în latina savantă.

Test:

- 1) Care sînt cele două surse de modelare a limbii literare?
- 2) Prin ce se caracterizează limba literară veche?
- 3) Cum a evoluat baza dialectală a românei literare?
- 4) Care este rolul limbilor literare străine în modelarea limbii române?
- 5) Cum s-a manifestat grila latină în acceptarea împrumuturilor și în adaptarea lor?

III. Etapele limbii române literare moderne

Etapa marilor acumulări (1830-1860)

Procesul formării limbii române literare moderne este strâns legat de întreaga transformare în sens modern a societății și a culturii românești, care devine mai evidentă după anul 1780. Prelungit pe o perioadă de mai bine de un secol, acest proces cunoaște mai multe etape conturate de nivelul de realizare a unității limbii literare, de relația ei cu limba populară, de existența și de conținutul lucrărilor normative, de creațiile lingvistice și de întrebuințarea expresivă a limbii, de influențele străine exercitate și de intensitatea lor, de ideile și atitudinile manifestate de oamenii de cultură și de evoluția culturală în general.

Perioada 1780-1830 este considerată ca alcătuind o etapă de trecere între limba veche și cea modernă, în care coexistă elemente ale limbii vechi și ale limbii moderne. De aceea, aceasta a fost etichetată drept o fază "premodernă" în care se sting elementele vechi și încep cele noi. Deși influența latinei savante se resimte acum în toate provinciile românești, iar italiana și franceza sînt uneori surse ale neologismelor, limba literară conține încă numeroase grecisme în Muntenia și în Moldova, sistemele de adaptare sînt diferite de cele ulterioare, iar calcurile sînt prea numeroase și, deseori, prea nefirești pentru a fi conservate.

O etapă cu trăsături într-adevăr moderne se deschide după 1830 și are ca marcă de bază un foarte mare ritm de pătrundere a împrumuturilor, fără a se renunța însă în totalitate la folosirea calcurilor. Tot acum, vechiul sistem de adaptare este tot mai mult părăsit în favoarea celui actual, iar activitatea culturală, marcată de confruntarea mai multor direcții teoretice, este de o intensitate remarcabilă. Instituții de învățămînt ce premerg înființării universităților funcționează în centrele culturale ale provinciilor: Academia Mihăileană și Seminarul de la Socola la Iași, Colegiul Național "Sfîntu Sava" la București și Seminarul Teologic greco-catolic la Blaj. O pleiadă de mari învățați se grupează în jurul acestor instituții, dar și în alte orașe românești intelectualii sînt foarte activi, inițiind publicații periodice, realizînd traduceri, publicînd manuale, prelucrări, sinteze etc., în vreme ce literatura cunoaște o adevărată explozie în Moldova și în Muntenia. Activitatea învățaților din etapa 1830-1860 se caracterizează prin două aspecte de bază:

- 1) orientarea preponderent latinistă în modernizarea limbii române literare și
- 2) orientarea raționalistă în activitatea culturală.

Ideile Școlii ardelenene sînt răspîndite, acceptate și dezvoltate în principalele centre culturale ale țării românești, o importantă tentă iluministă dominînd ideologic receptarea curentelor culturale din Occidentul european. Ajungerea latinismului la radicalizare și la atitudini extreme a generat însă o reacție contrară în favoarea elementului vechi și popular, prin a cărei valorificare, credeau mulți dintre scriitorii moldoveni și munteni, se pot realiza valori perene la nivelul culturii majore și al limbii literare. Se naște astfel curentul istoric-popular și critic, care a acționat ca ideologie novatoare, pe baze romantice, ca atenuator al latinismului și ca afirmare a romanității prin delimitarea de latinitate.

Ideologia latinistă a favorizat apropierea românilor de limbile și de culturile romanice occidentale, dar, după 1840, influența acestor limbi a funcționat, pe de o parte, ca o contrapondere la orientarea unilaterală către latină și a fost, pe de altă parte, controlată prin latină, încît împrumuturile de cuvinte din franceză și din italiană au fost adaptate în forme apropiate corespondentelor latinești. Teoretic însă, influențele franceză și italiană erau motivate antilatinist: francofilii bonjuriști nutreau mîndria că favorizează înrîurirea unei limbi vii, moderne și la modă, iar Ion Heliade-Rădulescu argumenta la 1840 necesitatea urmării modelului italian pe motiv că româna este mai întîi un dialect italian și apoi o descendentă a latinei. Dar, de fapt, atît franțuzismul, cît și italianismul erau în subsidiar urmașe ale latinismului și consecințe ale acestuia.

În etapa 1830-1860, vechea idee a înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin devine o preocupare primordială. În afara unor prelați ortodocși, temători că alfabetul latin ar avea vreo legătură cu biserica catolică, ideea aceasta este îmbrățișată de toți intelectualii. Ion Heliade-Rădulescu a alcătuit un alfabet de tranziție, în care sînt înlocuite numai unele slove din vechea scriere, iar Timotei Cipariu și August Treboniu Laurian realizează sisteme ortografice etimologice, menite, în concepția lor, să realizeze unificarea limbii literare. La disputele filologice de mai înainte se adaugă, după 1850, confruntarea pe teme ortografice care se continuă pînă în zilele noastre.

Unitatea culturală a tuturor românilor, care se fortifică în ritm accelerat acum - atît sub aspect teoretic, cît și sub aspect practic -, duce implicit la ideea unei limbi de cultură unice, supradialectale. În acest sens, moldovenii, prin gestul simbolic al lui Constantin Negruzzi, sînt primii dispuși să renunțe la particularitățile lor locale în favoarea acestui ideal. Cu toate acestea, în scrierile lor aceste particularități mai apar încă pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, dar orientarea este acceptată și nimeni nu mai concepe că lucrurile ar putea lua altă direcție decît aceasta. Folosită în presă, teatru, literatură, administrație, filozofie, toate ramurile științifice etc, limba română literară ajunge acum la deplinătatea funcțiilor unei limbi moderne. Cu toți acești pași serioși făcuți în sens modern, sintaxa cunoaște încă inadecvări, deși este, spre mijlocul secolului al XIX-lea, sensibil diferită de cea de la începutul veacului. Restructurări încep să cunoască paradigmele gramaticale, mai ales în cazul verbului și al pronomelui demonstrativ, dar influența graiurilor face ca unele diferențieri locale să se mențină în scris (mai apar, de exemplu, forme iotacizate ale verbelor). Vocabularul este deosebit de bogat, dar folosirea adecvată și precisă a termenilor în diferite domenii de activitate este stînjinită, deseori, de existența prea multor cuvinte pentru a reda aceeași noțiune. Astfel, pentru ceea ce se numește astăzi *rațiune* se foloseau între 1830 și 1860 o multitudine de termeni și forme: *cuvînt, socoată, socoteală, socotință, rezon, rație, raționament, rațiune*. De multe ori varietății date prin diversitatea originilor, se adaugă adaptări și derivări ale cuvintelor realizate potrivit unor concepții filologice personale. Toate acestea iac ca. în ciuda orientării de principiu a învățaților, în această etapă, limba română literară să nu se manifeste nici unitar și nici prin norme clare.

Sinteză: Ideile latiniste, răspîndite în toate provinciile românești, capătă nuanțe extreme după 1840 și, de aceea, apare o reacție de atenuare a lor. Se generalizează ideea înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin în scrierea limbii române. Etapa se caracterizează printr-o foarte intensă activitate culturală: se scriu numeroase opere literare (activează generația scriitorilor patruzecioptiști), se traduc și se prelucrează numeroase opere străine (din domeniul literaturii, științei și filozofiei), apar publicațiile periodice. Ca atare, se produce o îmbogățire fără precedent a vocabularului, care conține acum elemente vechi, calcuri, împrumuturi (uneori adaptate în mai multe forme) și creații personale.

Test: 1) Cînd începe o etapă cu trăsături evidente de modernitate în istoria limbii române literare?

2) Cum s-a materializat ideea înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin?

3) Care sînt soluțiile oferite pentru introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române?

4) De ce vocabularul limbii române literare cunoaște acum o deosebit de mare bogăție și varietate?

Etapa orientării spre aspectul actual (1860-1880)

Pe terenul limbii literare se produce, după 1860, o definitivare a direcțiilor de dezvoltare a limbii. Încît se poate constata că. în jurul anului 1880, se tindea spre aspectul actual al limbii de cultură, deși unele procese de definitivare a ei vor avea loc mai tîrziu. Acum se traduc numeroase lucrări din cultura europeană, îndeosebi din cultura franceză și cea germană, dar și din altele. Ritmul împrumuturilor nu mai este la aceeași intensitate ca în etapa anterioară, dar acum lexicul românesc se completează substanțial, mai ales prin creșterea aportului influenței franceze și prin îmbogățirea semantică a unor cuvinte pătrunse mai înainte.

Stilurile funcționale încep să se diferențieze mai clar din perspectiva mijloacelor antrenate în realizarea discursului. Astfel, stilul beletristic, deși nu este opac neologizării, folosește din plin

elemente preluate din limba veche și populară, scriitorii militând în continuare pentru valorificarea tradiției autohtone în acest sens. Stilul științific tinde însă tot mai mult să devină beneficiar aproape exclusiv al împrumuturilor neologice, vechile cuvinte românești, folosite mai înainte în forma calcurilor, sînt acceptate într-o măsură tot mai redusă pentru a denumi noțiuni științifice și filozofice. Creșterea considerabilă a numărului publicațiilor periodice și diversificarea acestora prin specializare (literare, politice, culturale, științifice) au condus la crearea treptată a unei tradiții în activitatea jurnalistică și gazetărească și au produs o delimitare clară a stilului publicistic, ale cărui mijloace realizează în general o mediere între latura populară și cea neologică, reprezentate de stilurile beletristic și științific. Dezbaterile foarte aprinse din epocă pe teme culturale (îndeosebi pe teme legate de forma și de evoluția limbii literare) și pe teme politice, produc o dezvoltare fără precedent a direcțiilor polemice, inclusiv în unele chestiuni ale științei, ceea ce accentuează efortul de a afla, potrivit aptitudinilor proprii, maniere personale de a vedea lucrurile și de a încerca impunerea socială a acestor maniere prin persuadare. Limba literară este antrenată astfel într-un mod al scriiturii cu trăsături evidente de modernitate. Și stilul juridic-administrativ își desăvîrșește acum multe dintre laturile sale, dar lipsa unității politice, menține aici o oarecare lipsă de unitate. Limba cărților religioase este la rîndul ei reevaluată, se încercă chiar (de către Andrei Șaguna) o nouă traducere a *Bibliei* care să nu urmeze tradiția realizată prin *Biblia de la București*, din 1688, dar întreprinderea nu are succes. Stilul religios se dezvoltă prin contribuția celor două confesiuni de bază care îi cuprindea pe români, biserica ortodoxă și biserica unită greco-catolică. Mici diferențe de vocabular nu reușesc să producă diferențieri notabile în limba folosită de cele două biserici.

În intervalul 1860-1880 se împlinște idealul alcătuirii unei instituții academice, care să unească pe intelectualii de frunte din toate provinciile locuite de români și care să aibă drept obiectiv principal cultivarea limbii. Academia Română (înființată la 1866 sub numele inițial Societatea Literară Română) își înscrie în program alcătuirea dicționarului și gramaticii limbii și stabilirea normelor ortografice ale scrierii cu litere latine. În urma unui concurs, *Gramateca limbei române*, alcătuită de Timotei Cipariu, este publicată (voi. I în 1869 și voi. II în 1877) ca primă gramatică academică românească, iar proiectul de dicționar academic este finalizat de August Treboniu Laurian și Ion C. Massim (cu colaborarea altor învățați ai epocii) și publicat pe fascicule (între anii 1871 și 1877), sub titlul *Dicționarul limbei române și Glosar*. Realizările acestui for cultural stau în această perioadă sub semnul latinismului, încît ortografia, gramatica și dicționarul, realizate de latiniști reputați precum Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian și alții nu sînt acceptate de o bună parte a intelectualilor români și nu pot institui astfel normele limbii române literare.

Cele două universități românești, înființate la Iași, în 1860, și la București, în 1864, au constituit focare importante de difuzare a limbii române literare și au adunat forțele intelectuale românești orientate spre studiul și spre cultivarea limbii. Formarea societății "Junimea" la Iași și apariția revistei "Convorbiri literare" reprezintă alte momente de referință ale perioadei.

Problemele limbii literare rămîn prioritare pentru oamenii de cultură ai epocii, de o atenție deosebită bucu-rîndu-se problema ortografică. În anul 1864, Vasile Alecsandri (sub pseudonimul V. Mircescu) publică o gramatică românească pentru străini (în franceză), utilizînd scrierea fonetică, în care sunetul [î] este redat consecvent numai prin grafemul *î*, iar nu prin mai multe grafeme, cum propunea Ion Fleliade-Rădulescu și alți învățați ai epocii, iar forma verbală *sînt* este redată ca *atare*, iar nu prin grafia *sunt*, cum propuneau Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian și alții. În același an, la Chișinău, Ioan Doncescu (Doncev) tipărește în același mod o gramatică a limbii române. Cel care a fundamentat teoretic necesitatea scrierii fonetice a fost însă învățatul Aron Pumnul, care, încă în anul 1850, a publicat un studiu, susținînd, pe urmele lui Petru Maior, că limba română nu este fiica limbii latine literare, ci urmașa latinei populare, și, de aceea, scrierea este datoare să releve specificitatea ei⁹. Mai úrziu, în anul 1864, Pumnul publică la Viena o gramatică românească (*Grammalik der rumanischen Sprache jur Mitielschulen*) unde ia în discuție aproape toate principiile de care trebuie să țină cont o scriere: uzul, alternanțele fonetice, formele morfologice, concordanța dintre fonem și grafem etc. Ideile lui Pumnul au avut un rol decisiv în evoluția ortografiei românești,

⁹ Vezi *Neatîmarea limbei românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie*, în *Voci...*, p. 192-233.

rămînînd actuale pînă astăzi. În lucrarea *Despre scrierea limbii românești*, din 1866, Titu Maiorescu acordă atenție deosebită concepției profesorului de la Cernăuți, valorificînd în mare parte ideile acestuia. Dar Maiorescu crede că sunetul [î] nu trebuie notat, fiindcă este o nuanță mai întunecată a lui [ă], iar nu un sunet de-sine-stătător (fonem distinct), deși, mai tîrziu, după 1890, admite, împreună cu alți învățați ai epocii, notarea acestui sunet cu grafemul *î*, în afara cuvîntului *român* și a familiei lui, unde trebuie notat cu *ă*. Se poate constata, de altfel, că ori de cîte ori s-a abătut de la ideile lui Pumnul în materie de ortografie, Titu Maiorescu nu a oferit soluții mai bune, în ciuda criticii pe care o aduce acestuia. Abia Alexandru Philippide în lucrarea *Principii de istoria limbii*, din 1894, a arătat clar că o ortografie etimologică ajunge astfel datorită evoluției limbii și staționării scrierii, căci ea a fost la început ortografie fonetică. În acest caz, este absurd ca o scriere să fie concepută de la început etimologică, indiferent de rațiunile care ar întemeia-o, căci ea trebuie să redea stadiul de limbă pe care îl notează, iar nu altceva.

Dacă în chestiunea ortografiei perioada 1860-1880 nu aduce rezolvări mulțumitoare, sub alte aspecte, limba română literară face acum salturi serioase. Sintaxa, orientată prin literatură spre fluiditatea vorbirii și structurată, prin raționamentele științifice, după rigorile logice, devine în mod definitiv atașată spiritului modern, respingînd construcțiile nespecifice. Frazeologia se renovează la rîndul ei prin recuperarea de elemente de la nivelul popular, dar îndeosebi prin realizarea de formații după modele franceze și germane, numeroase maxime, dictoane și alte formule fixe fiind preluate din tezaurul european antic și modern. Se produce astfel, la nivelul limbii române literare o corelare între gîndirea tradițională a românilor, conservată în formulele fixe, și cea de circulație europeană la nivelul culturii majore.

În această perioadă a renunțării la cele mai multe calcuri, se fixează în limbă modelul romanic de prefixare a verbelor și de obținere a noi baze derivate (*ține > conține, deține, obține, reține, susține*), împrumutîndu-se și valoarea semantică pentru formele prefixate. Perioada 1860-1880 este cea în care sufixele adjectivale compuse (de tipul *-icesc, -alnic*) nu mai sînt specifice, sufixele neologice la substantive și la adjective fiind adoptate conform modelului romanic. Pe de altă parte, sufixele verbale vechi sau de origine neogrecă (precum *-ălui* și *-isi*) își pierd și ele circulația, tot în favoarea modelelor romanice, rămînînd în mare parte doar ca mijloace de caracterizare a vorbirii unor personaje în operele literare. De altfel, literatura contribuie acum la eliminarea multora dintre formele hibride din perioada premodernă a limbii literare.

Sinteză: Deși activitatea culturală și științifică s-a intensificat, ritmul împrumuturilor nu a mai fost același ca în etapa anterioară, deoarece lexicul românesc acumulasese deja un mare număr de elemente. Stilurile funcționale își conturează tot mai mult trăsăturile. Se manifestă două direcții în scrierea limbii române, una etimologism și alta fonetică. Modernizarea se extinde asupra tuturor sectoarelor limbii (fonetică, morfologie, sintaxă, lexic). Schimbări importante se produc în domeniul formării cuvintelor prin acceptarea mijloacelor derivate latino-romanice (sufixe, prefixe, prefixoide) și renunțarea la unele din cele vechi.

Test: 1) Cum se caracterizează principalele stiluri în această etapă?

2) Ce instituții culturale și de învățămînt importante s-au înființat și care a fost rolul lor în activitatea de cultivare a limbii?

3) Care sînt operele apărute acum sub egida Academiei Române?

4) Care sînt adepții scrierii etimologice și care sînt adepții scrierii fonetice?

5) Care sînt ideile lui Titu Maiorescu despre scrierea limbii române?

Etapa decantărilor și a selecțiilor (1880-1900)

În jurul anului 1880, limba română literară trecuse prin numeroase experiențe, se îmbogățise sub toate aspectele și își stabilise principiile de bază ale evoluției ulterioare. În mod normal, trebuia să urmeze după aceea o perioadă a decantărilor, adică a departajărilor mai clare între ceea ce este viabil și ceea ce este caduc, între necesitățile reale ale limbii și ceea ce era numai imaginat sau presupus că ar fi necesar. Aceasta este, așadar, o perioadă pozitivistă, eliberată de patosul

romantic, nu în totalitate, dar în cea mai mare măsură. Asemenea împrejurări fac și limba și gândirea lingvistică apte pentru instituirea unor norme conforme cu cerințele unei veritabile limbi de cultură. Un lucru trebuie însă subliniat: limba în evoluția ei va cunoaște întotdeauna și elemente caduce, cu necesitate incertă, încât pozitivismul manifestat acum nu poate fi absolut, și, ca atare, nu se pune problema că în această perioadă se întrerupe total continuitatea fenomenelor anterioare. Se schimbă numai proporția dintre selecția faptelor de limbă și propunerea de noi fapte de limbă, în sensul unei prevalențe a primului aspect, datorită manifestării mai accentuate a spiritului critic și autocritic în rândul celor care utilizează limba literară. Între 1880 și 1900, așadar, o dată cu încetarea disputelor filologice, a putut începe un proces de selecție a elementelor limbii, în primul rând lexicale, și o fixare a celor considerate ca fiind valabile.

Ritmul împrumuturilor scade foarte mult acum, deși procesul transpunerii în românește a operelor literare, științifice și filozofice din cultura universală se amplifică. Acesta este rezultatul evoluției anterioare a limbii literare, care acumulate deja mijloace suficient de bogate pentru exprimarea cunoștințelor din orice domeniu de activitate. O presă foarte activă și numeroase tipărituri conduc la o mare răspîndire socială a produselor culturale de toate tipurile. Deși este unanim acceptată ideea că rolul principal în procurarea cuvintelor savante (a termenilor științifici și filozofici, în primul rând) îl deține împrumutul, totuși, unii învățați recunoscuți precum A. D. Xenopol și, în parte, Titu Maiorescu încearcă să reînvie, tară succes însă, unele dintre vechile calcuri. Același fenomen se poate constata și la Mihai Eminescu care, în vasta sa operă publicistică și în traduceri, a valorificat cuvîntul vechi, alături de neologism, în redarea noțiunilor științifice și filozofice, deși cunoștea foarte bine că altele sînt resursele valorificabile în cazul stilului beletristic și altele în cazul celui științific. Fără îndoială că asemenea predispoziții se datorau la acești învățați modelului limbii germane, limbă care dublează aproape întotdeauna împrumutul neologic cu un cuvînt format prin mijloace interne. La Eminescu, se poate constata însă și tendința de a exersa pe terenul limbii române literare stilul individual în exprimarea științifică și filozofică.

O amploare deosebită, în perioada 1880-1900, o iau studiile de analiză și normare a limbii. Gramatici valoroase, alcătuite de lingviști precum Alexandru Philippide, Alexandru Lambrior, Heimann Tiktin și alții, la care se adaugă numeroase manuale și cursuri universitare, introduc problema limbii, în general, și a limbii literare, în special, într-un areal al metodelor, exigențelor și valorilor europene. Descrierea limbii române se realizează astfel din toate punctele de vedere și se stabilesc trăsăturile ei de bază, direcțiile de evoluție și fenomenele demne de a fi reținute de limba de cultură comună. La 1896, Lazăr Șăi-neanu a publicat prima ediție din *Dicționarul universal al limbii române*, cel mai răspîndit dicționar românesc pe o durată mai mare de jumătate de secol, care a cunoscut, pînă în 1947, zece ediții.

Problema ortografică intră și ea într-o nouă fază. Încă din 1880, A. Lambrior a argumentat științific opinia unor învățați (printre care și V. Alecsandri), susținută în ședințele Academiei, privitoare la necesitatea notării sunetului [î], iar nu asimilarea lui la sunetul [ă], cum credea Titu Maiorescu. Tot Lambrior a demonstrat că forma verbală *sînt* provine din latinescul *sini* și, ca atare, nu este îndreptățită notarea ei prin *sunt*. În același sens se exprimă și alți specialiști de seamă de atunci, precum A. Philippide, FI. Tiktin și Ion Bianu. Predispozițiile etimologizante încep să slăbească treptat și în Transilvania, limba română literară își urmează drumul ireversibil spre unificare și în aspectul vorbit, iar nu numai în scriere, răspîndirea literaturii producînd efecte benefice la nivelul general al societății. Valorificarea expresivă a limbii atinge, de altfel, apogeul în această perioadă, prin activitatea marilor clasici ai literaturii și ai altor scriitori de valoare, manifestarea scriitorilor din toate provinciile românești aducînd în atenție numeroase elemente populare sau de grai cu posibilitatea de a fi preluate de limba literară.

Sinteză: în perioada 1880-1900, apar condițiile pentru normarea faptelor de limbă. De aceea, iau o mare amploare studiile de analiză și de normare a limbii: gramatici, dicționare, îndreptare pentru scriere. Deși disputele filologice au încetat, nu s-a ajuns totuși la o soluție optimă în problema ortografică și, ca atare, nu se urmau norme unitare și unanim acceptate de scriere. În general însă, limba literară a cunoscut o pronunțată orientare în sensul unificării, iar marii scriitori

(între care și clasicii literaturii române) i-au valorificat plenar potențele expresive.

- Test:** 1) Ce se înțelege prin *decantarea* faptelor de limbă?
2) Care este ambianța culturală în etapa cuprinsă între 1880 și 1900?
3) Cum s-a manifestat interesul pentru cunoașterea și normarea limbii?
4) Cum s-a manifestat preocuparea pentru rezolvarea problemei ortografice?

Etapa stabilizărilor (după 1900)

La începutul secolului al XX-lea, limba română literară atinge un nivel comparabil cu cel al celorlalte limbi de cultură europene. Stilurile funcționale, conturate acum sub aspect sintactic și lexical, încep să se diversifice în variante și registre, în funcție de aptitudinile autorilor de a valorifica trăsăturile semnificative, formale și etimologice ale materialului lingvistic implicat și de raportul dintre nou și vechi sub aspectul expresiei și al conținutului. Totuși, nici în primele decenii ale acestui secol nu se realizează în toate cazurile generalizarea unei norme unice¹⁰, în ciuda faptului că nu se mai manifestă tendințe de impunere a unor principii personale în evoluția limbii literare. G. Ibrăileanu semnala ca fiind o scădere a limbii culte de atunci perpetuarea mai multor variante în adaptarea unor neologisme (precum cele în *-(ie și -țiune, în -aj și -agiu* etc). Această situație se datorează, în cea mai mare parte, lipsei unei autorități culturale serioase și recunoscute, care să poată impune cu argumente suficiente normele limbii literare. Din păcate, Academia Română nu a reușit să ofere societății românești prestanța unei instituții culturale demne de încredere, datorită deselor subordonări ale adevărului științific și istoric unor ambiții personale și a practicării traficului de influență, care au împiedicat realizarea dicționarului tezaur al limbii române și stabilizarea ortografiei. Pe de altă parte, în provinciile care au ieșit abia în 1918 de sub ocupație străină (Banat, Basarabia, Bihor, Bucovina, Maramureș și Transilvania), limba literară se resimțea (mai ales în unele limbaje, precum cel administrativ) de influențele locale promovate de ocupanți, în sfârșit, scrisul unor intelectuali de valoare se caracterizează prin preferința pentru unele fonetisme, variante lexicale sau cuvinte specifice graiului din provincia natală. Mihail Sadoveanu, de exemplu, considera că în unele cazuri se pot folosi și variantele regionale alături de formele normate și generale (precum *sară* alături de *seară*).

Cultura românească majoră evoluează rapid în secolul al XX-lea, înscriind numeroase și notabile creații autohtone, dar rămâne în același timp deschisă receptării valorilor din alte culturi. În mod similar, limba română literară a primit permanent cuvinte, expresii și sugestii de structurare din alte limbi străine, din franceză, germană, italiană, engleză, spaniolă, iar, între 1947 și 1965, și din rusă. Aceste noi achiziții prin împrumut, la care s-au adăugat numeroase creații ale intelectualilor români -realizate atât cu material vechi, cât și cu material neologic-, nu au mai schimbat însă în mod semnificativ profilul limbii literare conturat la sfârșitul secolului anterior.

Sub aspectul ortografiei, trebuie remarcat faptul că, în anul 1904, învinge definitiv principiul fonetic, deși unele relicve etimologizante vor mai persista încă mult timp. Din proiectul prezentat acum Academiei de Titu Maiorescu n-a fost reținută doar regula de scriere cu *ă* numai în cuvântul *român* și de redare fonetică a lui *sînt*, pentru care se rămâne încă la grafia *sunt*. În februarie 1932, forul academic acceptă, la intervenția lingviștilor, și aceste amendamente, dar, în luna mai a aceluiași an, academicienii nelingviști revin asupra hotărârii, încât aceste relicve ale vechii scrieri etimologizante vor fi înlăturate abia în 1954. Din nefericire, în anul 1993, problema este reluată și, împotriva opiniei specialiștilor, Academia revine în mod nefiresc la grafiile cu *ă*, după principii care nu urmează însă regulile și tendințele din prima jumătate a secolului, și la grafiile *sunt*, pe care unii, din incultură, încep s-o redea ca atare în pronunție. (Este ușor de înțeles că o grafie etimologizantă nu se urmează în pronunție, ci se redă în virtutea unor reguli de citire). Cu toate acestea, tradiția fonetică valoroasă instaurată de învățații de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea a fost continuată nu numai de lingviștii de seamă, ci și de numeroși alți intelectuali, printre care mari scriitori și oameni de cultură precum Ion Luca Caragiale, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Liviu

¹⁰ Vezi și Al Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, 1986, p. 597.

Rebreanu, George Topîrceanu, cercul „Vieții românești” în frunte cu Garabet Ibrăileanu etc.

Limba literară românească este supusă în secolul al XX-lea unei intense activități de cultivare prin dicționare, gramatici și îndreptare, încât posibilitățile ei s-au perfecționat continuu. După anul 1950 însă, pe parcursul unui deceniu și jumătate se încearcă introducerea unui mare număr de rusisme în vocabularul ei și o modificare, pe baze ideologice, a conținutului cuvintelor cu aplicare la domeniul social, religios, politic etc., pentru ca, după 1990, printr-o intensificare a activității publicistice, să se producă o atitudine de libertinism verbal, un asalt al împrumuturilor neologice și o creștere fără precedent a creațiilor individuale și a distorsionărilor construcțiilor fixe. Desigur, asemenea fenomene, deși sînt numeroase, se limitează la domeniul lexical și, rar, la fonetică (cum este pronunția neromânească [sunt]), nu vor putea produce un efect serios asupra evoluției firești a limbii române literare. Pe de altă parte, o oarecare indiferență față de normele limbii scrise și vorbite, manifestată după 1990, face ca, în ciuda accesului general și îndelungat la învățatură a tinerilor, româna literară să nu fie astăzi folosită corect decît de către puțini dintre vorbitorii ei. Această deficiență se repercutează negativ asupra nivelului cultural general, fiindcă limba literară nu dă numai expresie produselor culturii, ci reprezintă ea însăși o componentă importantă a culturii. Este de presupus că, în viitor, stările de lucruri vor reveni la normalitatea firească și predispozițiile aberante vor fi respinse, indiferent de cei care le promovează.

Sinteză: În prima jumătate a secolului al XX-lea, deși s-au făcut pași importanți în vederea unificării limbii de cultură și a normelor de folosire a ei, au persistat încă unele oscilații în folosirea unor forme (afît la cuvintele vechi, cît și la cele neologice). Sub aspectul posibilităților de expresie, limba este foarte bogată, iar folosirea ei în toate sectoarele vieții sociale și culturale o impune unui cerc extins de vorbitori. Deși schimbările lingvistice nu conținesc, profilul general al limbii, stabilit spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, nu s-a mai modificat. Lucrările normative din a doua jumătate a secolului al XX-lea (gramatici, dicționare, îndreptare ortografice) au produs o accentuată stabilizare a formelor limbii.

Test:

1) Cum se poate caracteriza stadiul atins de limba română literară la începutul secolului al XX-lea ?

2) Ce s-a produs în prima jumătate a secolului al XX-lea în domeniul normării scrierii ?

3) Care sînt direcțiile în cultivarea limbii ?

IV. Trăsăturile lucrărilor normative și inițierea unor schimbări lingvistice

Principalele gramatici între 1780 și 1830¹¹

Ceea ce distinge în mod deosebit epoca veche a românei literare de cea modernă este faptul că cea de-a doua este dominată de efortul de a realiza lucrări normative, în primul rând gramatici, în care să se discute și să se prescrie formele lexicale și morfologice apreciate ca fiind optime pentru aspectul cultivat al limbii, motivându-se uneori și necesitatea renunțării la alte forme. Această activitate de normare se înscrie în principiul de bază care acționează pe terenul limbii literare al rolului voinței creatoare în schimbarea limbii prin optimizarea, selectarea și regularizarea elementelor limbii. În același timp, această activitate este și un reflex al raționalismului (iluminist) care atribuia rațiunii statutul de factor primordial în ameliorarea condiției umane și în emanciparea socială și națională. De aceea, după evaluarea transformărilor produse în limba literară prin trecerea de la faza veche la cea modernă este necesară urmărirea faptelor de bază stipulate de lucrările normative și constatarea efectelor practice produse de ele. În perioada 1780-1828, majoritatea gramaticilor românești au apărut în Transilvania și au fost realizate în climatul cultural creat de activitatea Școlii ardeleni. Caracterul normativ al acestor gramatici (care aveau ca autori pe Samoil Micu, Gh. Șincai, Ion Budai-Deleanu, Ion Molnar, Radu Tempea, Constantin Diaconovici-Loga) este mai pronunțat decât al gramaticilor realizate de moldoveni și de munteni, fapt ce rezultă, în mare parte, din orientarea latinistă a filologilor ardeleni, care urmăreau nu numai crearea unei limbi literare, ci și realizarea ei într-o formă care să-i reflecte cu cât mai multă fidelitate originea latină și să contribuie la realizarea unității ei. Prima formulare fermă a necesității unificării limbii române scrise se întâlnește la Ion Budai-Deleanu, care, în *Prefață la Lexicon românesc-nemțesc*, propune, la fel ca Șincai, drept criteriu de selecție a cuvintelor circulația lor. Acest criteriu este însă deseori abandonat chiar de învățații care l-au propus în favoarea aceleia al latinității, acesta din urmă devenind dominant în ideologia latinistă. Tot Budai-Deleanu notează apoi, în *Temeiurile gramaticii românești* (cea 1815), că este necesară crearea unei limbi a științelor și a literaturii diferite de cea populară și diferite, în același timp, de limba bisericească, adică de limba literară veche, care realizase o tradiție notabilă doar ca limbă a textelor de cult. Acest învățat anticipează astfel concepția lui Ion Heliade-Rădulescu și Timotei Cipariu care, deși admirau unitatea „dialectului bisericesc” contestau posibilitatea ca limba literară să fie redusă la el. Budai-Deleanu arată apoi că limba literară nu este în ultimă instanță decât aceeași limbă ca cea populară, dar o „limbă lămurită și adusă la regulile gramaticești” (*lămurit* are sensul de „curățat, purificat”) și „înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături”. Dar, acest învățat constată că și în limba bisericească sînt multe elemente neconforme cu regulile gramaticii. De aceea, pentru a înlătura unele deficiențe și lipsuri, el promovează forme dispărute atunci din uz, precum și o serie de regionalisme, pentru motivul că sînt de origine latină sau reproduc originalul latin mai fidel decât formele cu circulație mai mare. Astfel, Budai-Deleanu recomandă folosirea formelor populare *ăsta* și *ista* ale pronumelui și adjectivului demonstrativ, mai puțin îndepărtate de prototipul latin, decât forma *acest* (*a*).

Cele mai multe gramatici transilvănene descriu structura limbii române, încercînd să deducă regulile ei gramaticale, vizînd însă, de cele mai multe ori, și reconstituirea situațiilor din latină. Astfel, Radu Tempea (*Gramatica românească*, Sibiu, 1797) consideră corecte formele verbale *șed*, *văd*, *pun*, *rămîn*, provenite din forme latine cu *d* și *n*, iar nu variantele lor iotacizate din limba literară veche (*șez*, *văz*, *pui*, *rămîi*). Alteori, în opțiunea pentru o anumită formă, este hotărîtoare tradiția limbii din tipărituri și recomandă, de exemplu, *formapre*, iar nu *pe*.

Gramaticile perioadei 1780-1828 prezintă multe trăsături comune, care ilustrează relativa

¹¹ Conținutul gramaticilor românești a fost analizat pe larg în lucrarea Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, București, 1979.

unitate de concepție a celor care le alcătuiau. Deseori sînt înregistrate fenomene care caracterizau vechea limbă literară, considerîndu-se a li valabilă această tradiție, încît fonetisme și forme de atunci nu mai sînt astăzi în uz: *e* în *inemă*, *demineacă*; *oa* în *doao* etc; -// în locul lui *-ei* de la genitiv-dativul unor substantive feminine (*mamii*); formele *mieu*, *miei* ale pronumelui și adjectivului posesiv; demonstrativele *cest(a)*, *cel(a)*, formele pronominale de genitiv-dativ *ceștii*, *aceștii*, *aceii*, *ceti*, *cei*, *acei*; pronumele și adjectivele nehotărîte compuse cu *veri-*, *fieși-*, *jiește-*; formele verbale iotacizate; forme de imperfect în *a* (cu desinența zero) la persoana a III-a plural (*ei mergea*); forme Iară *-ră-* la pluralul perfectului simplu și mai mult ca perfectului (*ei fuse*, *ei fusese*): auxiliarul *au* la persoana a III-a singular a perfectului compus (*el au fost*): formele variabile ale auxiliarului de conjunctiv perfect (*eu să fiu avut*); condiționalul perfect realizat cu imperfectul lui *a vrea* (*eu vream face = eu aș fi făcut*). Dar, gramaticile realizate în cele trei provincii românești în perioada 1780-1830 conțin, în afara aspectelor lingvistice comune, o serie de diferențe pe baza cărora se pot delimita, în cadrul normei literare generale, trei variante regionale. Pe de altă parte, autorii ardeleni adoptă adesea, în promovarea formelor limbii române, soluții diferite, determinate nu atît de diferența de uz lingvistic, cît, mai ales, de lipsa unei concordanțe depline în adoptarea criteriilor de selecție. Latinitatea este principalul criteriu avut în vedere de autorii de gramatici ardeleni, dar la acestea se mai adaugă două: evitarea omonimiei formelor gramaticale și respectarea tradiției limbii literare. În același timp, aportul elementelor locale este destul de însemnat, astfel încît, în ciuda tendinței spre unitate, un oarecare particularism îi caracterizează și pe aceștia. Cea mai importantă lucrare de gramatică de pînă la 1830 a fost realizată de Ion Heliade-Rădulescu și publicată de Sibiu, în 1828, cu titlul *Gramatica românească*. Prin ideile novatoare expuse, de la necesitatea reducerii numărului slovelor chirilice pentru a reda consecvent sunetele limbii române și pînă la principiile de bază ale adaptării neologismelor, lucrarea lui Heliade prefațează etapa următoare, care se anunța, în vederea realizării unei veritabile modernizări a limbii. Deși se referea la scrierea cu alfabetul chirilic, demonstrația acestui învățat în legătură cu necesitatea renunțării la redarea aceluiași sunet prin mai multe semne grafice fundamentează principiile fonetismului ortografic, reprezentînd atît o desăvîrșire a scrierii fonetice caracteristice⁷ limbii literare vechi, cit și o sugestie pentru orice tip optim de ortografie pentru limba română.

Sinteză: În activitatea de normare a limbii literare un rol principal îl au gramaticile, care descriu faptele de limbă și fac recomandări în legătură cu folosirea lor. Între 1780 și 1828, cele mai multe gramatici și dicționare au apărut în Transilvania, ca un efect al activității intense desfășurate de reprezentanții Școlii ardeleni. Principiul latinității a devenit în acest mod criteriul de bază al admisibilității faptelor de limbă. În ciuda unei relative unități de concepție, alcătuitoarii de gramatici nu au manifestat întotdeauna aceeași atitudine față de unele forme gramaticale și față de unele cuvinte.

Test:

- 1) Care este deosebirea dintre epoca veche și epoca modernă a limbii române literare?
- 2) Prin ce se caracterizează gramaticile apărute în Transilvania între 1780 și 1828?
- 3) Care sînt principalele trăsături ale *Gramaticii românești* publicate de Ion Heliade-Rădulescu?

Principalele gramatici apărute între 1830 și 1880

După 1830, preocuparea de a crea o limbă literară unică devine trăsătura de bază a activității tuturor alcătuitoarilor de gramatici, existînd, mai ales după 1840, un consens general în acceptarea ideii că limba literară unică trebuie realizată pornind de la limba cărților bisericești, avînd ca model limba latină și prin contribuția tuturor graiurilor. Dar, propunîndu-se limba bisericească drept bază a limbii literare moderne, învățați precum Ion Heliade-Rădulescu, Timotei Cipariu, Gheorghe Săulescu¹² și alții nu o consideră o limbă desăvîrșită, ci numai un punct de plecare. De altfel,

¹² Fiecare dintre acești învățați a alcătuit cîte o gramatică a limbii române, dar în momente diferite și cu material faptic deosebit: 1. Eliad, *Gramatică românească*, [Sibiu], 1828, Gh. Seulescul, *Gramatică românească*, Iași, 1833,

Săulescu nici nu este de acord să se ia drept model limba cărților bisericești de după 1750, care era dominată de particularități muntenești, deși el admite atât principiul unificării după model latin, cât și respectarea tradiției bisericești. Alți moldoveni însă, precum Costache Negruzzi, au fost în totalitate de acord cu principiile lui Heliade, gășind motivația în caracterul arhaic al graiului munteșesc. După 1840, discuțiile filologilor nu mai vizează disputa dintre provincii, ci se dă o atenție mai mare manierei propriu-zise de cultivare a limbii literare, îmbogățirii ei prin împrumuturi lexicale și purificării de elementele străine.

O trăsătură comună a lucrărilor de gramatică apărute în cele trei provincii românești între 1830 și 1880 este prezența unor elemente arhaice în raport cu limba literară actuală. Unele dintre aceste elemente arhaice nu mai apar însă după 1850, precum *oa* în *noao*, *voao*, formele fără *-ră-* la perfectul simplu etc. Se continuă totuși multe fapte de limbă astăzi învechite și regionale: forme substantivale de declinarea a III-a în locul declinării întii (*lătore*, *soarte* etc; *Croiește-ți altă soarte* este în versul lui Andrei Mureșanu, cuvântul *soarte* va fi normat, după 1900, în forma *soartă*, fiind sustras modelului cuvintelor latinești moștenite de același tip: *floare*, *moarte* etc); construcțiile de superlativ cu *prea* (la Mihai Eminescu se întâlnește *O prea frumoasa fală*): formele de pronume posesiv *mieu*, *miei*; formele variabile ale pronumelui și adjectivului rela-tiv-interogativ *care*; formele verbale iotacizate; formele terminate în *-a* în loc de *-au* la imperfect persoana a III-a plural; formele variabile ale auxiliarului la conjunctiv perfect; varianta *pre* a prepoziției *pe*. Ideea necesității renunțării la particularitățile locale în favoarea limbii unice începe a fi pusă tot mai mult în practică după 1850. Filologii munteni realizează o mai rapidă desprindere de norma locală decât moldovenii, dar destul de repede asemenea norme locale sînt uitate de toți.

După 1850¹³, se constată apariția în gramaticile muntenești a unor inovații, pătrunse din alte graiuri, devenite ulterior literare: desinența *-u* la persoana a III-a plural, formele refăcute ale verbului *a putea* (*eu pot* nu *eu poci*). Îndeosebi prin prima gramatică academică românească alcătuită de Timotei Cipariu, se preferă în scris, după corespondentele latine, la verbele care cunoșteau fenomenul iotacizării, formele cu consoana refăcută (*aud*, *pun*, *vin* etc), care, prin influența scrierii asupra pronunției, se schimbă în acest sens și în pronunție. Abia în 1954 însă, prin *Gramatica limbii române*, apărută sub egida Academiei, se specifică în mod clar și pentru toate situațiile că formele cu consoana refăcută sînt cele corecte. Tot acum se generalizează în gramatici formele *meu*, *mei* ale pronumelui posesiv, care pînă la 1850 erau concurate de variantele *mieu*, *miei*. Pînă la 1880, cînd este fixată de obicei limita superioară de formare a limbii române literare moderne, gramaticile reflectă evoluția generală a limbii literare, adică o scădere accentuată a fonetismelor *r-i* a formelor diferite de cele literare actuale sau a recomandărilor diferite de la o lucrare la alta. Deși nu pe deplin realizată încă, unitatea, trăsătura de bază a unei limbi literare moderne, devine dominantă și în numele ei. vor avea loc prefacerile de după 1880. pînă s-a ajuns la desăvîrșirea aspectului actual.

Sinteză: Treptat, în lucrările de gramatică, principul unității literare devine dominant, dîndu-se o mare atenție cultivării limbii și mijloacelor pentru a-i îmbunătăți performanțele. Unele trăsături arhaice (dar care nu se mai regăsesc în limba actuală) persistă însă în aceste lucrări. Mai întîi muntenii și, apoi, moldovenii convin că trebuie renunțat la particularitățile de grai locale în favoarea unei limbi supradialectale.

Test:

- 1) Care este trăsătura de bază a activității alcătuitoarelor de gramatici de după 1830?
- 2) Cum a fost apreciată veche limbă bisericească ?
- 3) Care sînt inovațiile acceptate de gramaticile apărute după 1850 ?

Influența scrierii asupra pronunțării

Scrierea este forma de bază sub care se manifestă aspectul literar al unui idiom național. Există, desigur, și o formă vorbită a limbii literare, dar ea este de obicei mai puțin avută în vedere și

T. Cipariu, *Gramateca limbei române*, voi. I, 1869, voi. II, 1877.

¹³ Trebuie remarcate în acest sens două lucrări: I. C. Massim, *Elemente de gramatică română*, București, 1854; V. Stilescu, *Elemente de gramatică română pentru clasele III și IV primarie*, București, 1860.

se caracterizează printr-o mai variată folosire a elementelor limbii, uneori cu fenomene preluate din graiul popular local al vorbitorului. Prin scriere, se conservă pentru mult timp anumite texte (consemnări prin graleme a unor discursuri) realizate într-o limbă, eu particularitățile din vremea în care s-au realizat textele, deși limba se poate modifica între timp chiar foarte mult. Dar, scrierea, înțelege că sumă a textelor scrise, influențează deseori limba literară (și chiar limba în general) prin propunerea de cuvinte, forme fonetice și morfologice, construcții fixe și modele sintactice, uneori împrumutate din alte limbi ori preluate de la nivelul popular sau din fazele mai vechi ale limbii. Ținând cont de faptul că, în perioada modernizării limbii române literare, s-a produs trecerea de la scrierea cu alfabet chirilic la scrierea cu alfabet latin și că, în principiu, începutul unui mod de scriere reprezintă redarea stării limbii din acel moment, în mod normal, scrierea din perioada respectivă n-ar trebui să aibă vreă influență în sensul modificării limbii. Trebuie observat însă că, trecerea la scrierea cu alfabet latin nu s-a făcut ca și cum n-ar fi existat o tradiție a scrisului, prin redarea pur și simplu a limbii vorbite, și că această scriere a fost orientată voit spre a nota numai anumite forme lingvistice, cu un aspect determinat. În plus, mai mult de jumătate de secol s-a scris în mod oficial cu ortografia etimologică, în vreme ce tradiția anterioară, din perioada scrierii fonetice cu slove chirilice, crease obișnuința de a se pronunța uimind scrierea, prin conferirea unor valori fonologice precise literelor. Această predispoziție a rostirii potrivit grafiei a putut genera, în perioada scrierii etimo-logizante, pronunții care să nu urmeze regulile de citire ale scrierii, ci scrierea ca atare. În asemenea condiții, este de așteptat să se fi produs o influențare a limbii de către scriere și. În măsura în care efectele acestei influențări au fost perpetuate, limba literară actuală să le conțină.

Disputele în jurul problemei ortografice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au contribuit și ele la influențarea pronunției de către scriere, la aceasta contribuind în mod paradoxal alit concepțiile etimologice, cât și cele fonetice¹⁴. Scrierea etimologică avea ca principal argument necesitatea de a reda cât mai fidel esența, geniul, natura limbii, sugerînd ideea că modificarea pronunției după formele grafice ar conduce la o apropiere de firea limbii. Pe de altă parte, principiul fonetic a creat impresia falsă că scrierea redă pronunțarea și, de aceea, este necesar efortul de acomodare permanentă la forma scrisă. Dealtfel, însăși dezbaterea în legătură cu forma scrierii, eu grafemele (literele sau grupurile de litere) antrenate în redarea fiecărui sunet, cu sunetele tip (fonemele) ce trebuiau notate în scris, cu aspectul cuvintelor sau formelor morfologice ce urmau a fi redade au produs analize detaliate asupra limbii române literare din perioada veche și premodernă, precum și ale unor aspecte ale limbii populare. În același timp, au fost scoase în evidență particularitățile sistemului fonologie și morfologie românesc în raport cu latina și cu celelalte limbi romanice, constatîndu-se care aspecte ale limbii vechi și populare necesitau o remaniere prin intermediul limbii scrise. Din punct de vedere teoretic și practic, se cristalizează în acest mod conceptul de „corectitudine” și se (rece la evaluarea a ceea ce este corect și incorect, pornind de la constatarea făcută de Titu Maiorescu în 1866 că, lipsind în general un uz al limbii, aproape orice euvînt cunoștea variații de pronunție în diferite provincii românești. De altfel, și după 1900. Garabet Ibrăileanu găsea că limba română literară avea încă unele deficiențe, fiindcă exista o variație a folosirii unor neologisme (precum formele eu *ție* și *iunie* în cazul acelorași împrumuturi neologice), iar scrierea academica eu *sunt* putea naște ideea (la persoanele cu o cultură incompletă) că trebuie pronunțat [sunt]. În aceste condiții, a existenței variațiilor în pronunție, scrierea era chemată să depășească această situație, deziderat atins însă abia la mijlocul secolului al XX-lea, cînd s-a renunțat la toate concesiile etimologizante inutile.

De aceea, sistemul fonetic românesc este supus, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, unor tendințe normative care vizau:

- 1) evitarea velarizării vocalelor,
- 2) evitarea palatalizării consoanelor urmate de / sau de e,
- 3) stabilizarea pronunțiilor oscilante¹⁵.

¹⁴ Vezi Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, Editura Eacademiei, București, 1976, p. 60-63.

¹⁵ Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 131

Prin aceste exigențe se înlăturau tendințele manifestate la nivelul graiurilor și se stabiliza implicit un criteriu de evaluare a formei cuvintelor preluate de limba literară din cea populară. Existau însă și numeroase împrumuturi neologice care fuseseră adaptate prin velarizarea (și închiderea) vocalelor și, în mod evident, tendințele normative vizau înlăturarea fenomenului atunci când se manifestase aici (deci *nu plîntă*, ci *plantă*, *nu mănține*, ci *menține* etc). În acest proces, scrierea era chemată să ofere o imagine grafică pentru un anumit model eufonic, căruia să i se acomodeze treptat pronunțarea, pornind de la faptul că imaginea grafică era echivalată de obicei de vorbitori cu imaginea acustică a rostirii. Uneori, situațiile grafice au avut urmări, căci existența unor grafii *blestema*, *femeie*, *pereche*, *perete*, unde grafemul e reda deopotrivă pronunția românească sudică [e] (unde se produsese o asimilare) și pe cea nordică cu [ă] a ușurat apariția unei tendințe de pronunție considerate mai cultivate, prin evitarea sunetului velar, deși în originalele latinești ale cuvintelor respective corespunde sunetul [a]. Fenomenul se înscrie, de altfel într-o preferință a normei ortoepice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea de a folosi pe [e]. în locui lui [ă]. O altă manifestare a oscilației în care este implicată velarizarea se constată între sunetele [i]. și [î], care se rezolvă prin contribuția etimologismului în favoarea unui model eufonic ce favorizează pe [i] și produce evitarea lui [î] în adaptarea neologismelor, așa cum, în aceleași condiții, este preferat [e] sau [a] în defavoarea lui [ă], ambele tendințe ducând și la predispoziții de exagerare în perioada 1860-1880 și chiar după aceea¹⁶. Situația a fost înlesnită și de unele fenomene mai vechi, în special din secolul al XVIII-lea, când, chiar în grafia chirilică, apăreau forme precum *ridea*, *risul* etc. Cît privește evitarea palatalizării, exista deja o tradiție încă a vechii limbi literare în acest sens. Numai atunci când elemente din graiurile nordice au pătruns în scrieri s-au notat în texte și unele forme palatalizate ale consoanelor, dar niciodată în mod sistematic, încît ele nu au intrat în tradiția scrisului românesc în nici o variantă a vechii române literare, nefiind specifice nici variantei moldovenești din perioada de modernizare, atunci când elementele de grai au pătruns în mod masiv în unele scrieri (de obicei cu caracter privat) și se întîlnesc chiar la scriitori cu mare audiență. În mod evident, în cazul adaptării împrumuturilor neologice, fenomenul palatalizării este extrem de rar, cu apariție numai întîmplătoare.

Existența mai multor sisteme de scriere cu litere latine în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a împiedicat însă unificarea pronunției, în condițiile în care valoarea gra-femelor era diferită de la un sistem la altul. Chiar după 1904, când învinge principiul fonetic, menținerea a două grafeme pentru a reda sunetul [î], adică î și â, și tradiția unei echivalențe între grafemele ă și ă, existente între 1860 și 1881, a produs încă dificultăți în unificarea pronunției, atunci când se urma grafia. Unii intelectuali, precum Nicolae Iorga, au scris mult timp român în loc de româ, în vreme ce alții, ca August Scriban, notau sunetul [ă] prin â. În plus, grafia sunt în loc de sînt, producea pronunții cu [sunt] în rîndul persoanelor puțin instruite, ceea ce însemna o falsificare a limbii istorice, căci formele *eu sunt*, *noi suntem*, *voi sunteți* nu corespundeau nici cu situațiile din latină și nici cu rezultatul evoluției istorice a limbii române. Din aceste motive, reglementarea din 1953, care stipula renunțarea la grafiile cu â și la sunt, a avut un rol benefic pentru unificarea pronunției literare românești.

Fenomenul influențării pronunțării prin grafie se continuă și în limba actuală, dar, de data aceasta, nu se mai poate pune problema rectificării unor forme vechi, fiindcă altfel s-ar crea impresia că româna literară nu a trecut încă de faza formării aspectului modern. Schimbînd mereu limba prin scris nu se produce un fenomen de evoluție, ci de șubrezire a limbii, deoarece aceasta cunoaște oricum situații de oscilație și de incertitudine, atunci când își actualizează virtualitățile. Pe de altă parte, rolul voinței în viața limbii literare nu poate rămîne la aceleași manifestări și nu poate acționa potrivit aceluiași obiective în etape diferite din istoria limbii culte. De aceea, după perioada de formare, o limbă literară nu mai este predispusă să accepte modificări majore decît în mică măsură, propunerile individuale rămînînd de obicei la nivelul particularizării unor discursuri singulare.

Sinteză: Limba literară are ca trăsătură de bază faptul că este scrisă, ceea ce îi dă stabilitate și continuitate. Forma scrisă influențează intens aspectul vorbit al limbii. Înlocuirea alfabetului

¹⁶ Există chiar în vremea actuală opinii după care unele sunete, [ă] și [î], îndeosebi, ar fi mai puțin eufonice (cucton plăcut) decît altele, crezîndu-se chiar că evitarea formei istorice *sînt* în favoarea uneia aberante *sunt* ar fi benefică.

chirilic cu cel latin în scrierea limbii române s-a tăcut printr-o evaluare a elementelor limbii și prin-tr-o dirijare a lor spre un anumit aspect al limbii. Predispoziția de a urma scrierea în pronunție a tăcut ca. în perioada ortografiilor etimologizante, să se modifice pronunția după scriere. În acest mod, prin scrierea etimologică și prin tendințele de eufonie (sonoritate plăcută a cuvintelor) s-au evitat unele fonetisme vechi și dialectale, precum velarizările și palatalizările.

- Test:**
- 1) Care sînt diferențele dintre aspectul scris și aspectul vorbit al limbii?
 - 2) Cum a devenit scrierea un mijloc de modificare a unora dintre formele limbii?
 - 3) Cînd s-a ajuns ca scrierea să fie în mod efectiv un factor de unificare a limbii?
 - 4) Care sînt tendințele normative puse în practică prin scriere?
 - 5) Cum a împiedicat existența mai multor sisteme de scriere unificarea limbii?

V. Îmbogățirea mijloacelor limbii literare

Modernizarea limbii prin mijloace interne

Procesul de modernizare a limbii române literare a fost de obicei privit ca un fenomen de îmbogățire a lexicului și de limpezire a sintaxei, deși uneori s-a observat că unele vechi elemente lexicale au suferit modificări sub aspectul regularizării paradigmatică și, mai ales, sub acela al unor adaosuri semantice. Schimbările suferite de materialul lingvistic vechi au fost foarte numeroase și deosebit de profunde încât se poate afirma că tocmai în aceasta a constat în primul rând modernizarea limbii române literare, adică transformarea ei în sens modern. Dacă limba română ar fi avut în specific compunerea (precum germana, greaca, rusa sau maghiara), împrumutul neologic propriu-zis ar fi avut un rol mai redus în prefacerile înnoitoare, iar prefacerile de înnoire în cadrul lexicului vechi ar fi fost mai evidente și, ca atare, ar fi fost mai atent studiate. Pornind de la acest specific al limbii române (care ține de caracterul ei romanic), de a nu putea realiza decât în mică măsură elemente noi prin compunere, se poate constata că aflulul neologismelor are de fapt o cauză internă: limba avea nevoie de o creștere însemnată a mijloacelor de expresie, iar aceste mijloace nu se puteau realiza numai prin valorificarea propriilor ei elemente. Cum însă limba are organizare sistematică, împrumuturile au trebuit să se adapteze la structurile limbii care le-a receptat și să-și distribuie semnificațiile prin raportare la elementele vechi de multe ori. iar elementele vechi s-au adaptat și ele noilor condiții din limbă, rectificându-și uneori forma și reeva-luându-și conținutul semantic în multe cazuri.

Așadar, în procesul de modernizare a limbii literare și de evoluție a ei, trebuie observate două tipuri de schimbări:

- 1) cele realizate pe baza elementelor vechi
- 2) cele realizate pe baza împrumuturilor, incluzând aici și selectarea lor, prin acceptarea unora și respingerea altora, împletirea celor două aspecte a fost favorizată de caracterul latin al limbii române, care a permis raportarea elementelor moștenite la cele neologice pe o scară extinsă.

Fenomenul înnoirii limbii pornind de la elemente vechi ale ei este foarte extins cuprinzând și crearea de cuvinte, dintre care cele formate prin derivare, prin derivare regresivă, prin schimbarea categoriei gramaticale și. uneori, prin compunere se înscriu în maniera obișnuită de primenire a limbii prin mijloace interne. Există însă și căi atipice prin care s-au realizat cuvinte noi, unele rămase în limbă și investite cu o anumită importanță, așa cum se întâmplă în cazul verbului a (se) *dezvolta*, care semnifică unul dintre procesele identificate de gândire în epoca modernă. Astfel, pe baza cuvântului moștenit dialectal învoit (lat. *involtus* - *involutus*) s-a creat antonimul *dezvolt*, de la care învățații de la mijlocul secolului al XIX-lea au derivat verbul a (se) *dezvolta* pe care l-au destinat exprimării semnificației conținute de fr. *developper* și de germ. *entwickeln*, substantivul *dezvoltare* fiind corespondentul fr. *developpement* și germ. *Entwicklung*.

Situațiile de îmbogățire a limbii prin mijloace interne sînt extrem de numeroase, cele mai multe dintre ele înscriindu-se în sistemul de derivare cu sufixe și cu prefixe. Trebuie totuși observat că aceste mijloace interne privesc numai aspectul expresiei, deoarece conținutul creațiilor noi, semantismul lor este în marea majoritate a cazurilor un rezultat al influențelor culturale europene. Un cuvînt precum *simplitate*, de exemplu, s-a putut crea pe terenul limbii române (simplu + *-itate*), dar prin sugestia cuvintelor din franceză și din italiană (fr. *simplicite*, it. *semplicità*)¹⁷. Fenomenul este explicabil prin efortul făcut atunci de români de a asimila cultura europeană și de a se sincroniza astfel cu lumea civilizată. Ca atare, creația lingvistică este în acest mod un reflex al evoluției culturale, iar nu un rezultat al evoluției limbii prin impulsuri proprii. Desigur, multe dintre creațiile de

¹⁷ Vezi Th. Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR, XXII (1973), nr. 1, p. 8-9.

atunci n-au rezistat selecțiilor de mai târziu, dar faptul că ele au existat a dat posibilitatea ca aceste selecții să opereze pe un teren bogat. În cursul secolului al XIX-lea, aproape toate cuvintele vechi românești, îndeosebi cele de origine latină, au fost antrenate în actul creativ prin alăturarea unor afixe vechi sau neologice, încât li se puteau verifica toate posibilitățile.

Sinteză: Modernizarea limbii române literare nu a reprezentat numai un proces de îmbogățire cu noi elemente (împrumutate), ci și unul de modificare a multora dintre elementele vechi. Dar, nici elementele noi nu sînt numai împrumutate, fiindcă, multe sînt create pe terenul limbii române. Crearea de cuvinte noi (de obicei prin derivare) pe baza celor vechi și îmbogățirea cuvintelor vechi cu noi semnificații, constituie un aspect important al procesului de modernizare, asemenea transformări fiind însă reflexul influențelor culturale europene.

Test:

- 1) Care este explicația internă a aflului de neologisme?
- 2) Cum s-a realizat îmbogățirea limbii române literare pe baza elementelor vechi?
- 3) De ce creația lingvistică este un reflex al sincronizării cu lumea civilizată?

Neologizarea prin împrumuturi

Făurirea limbii române literare moderne a însemnat o îmbogățire semantică sau o redimensionare semantică pentru multe dintre cuvintele limbii *vechi*, *păstrate mai ales atunci cînd erau moștenite din latină (unele însă, deși moștenite, nu s-au păstrat totuși: arină, auă, meser, vergură)*, precum și renunțarea la multe cuvinte ce nu mai denumeau realități curente și nu corespundeau anumitor exigențe formulate de învățații din epoca de modernizare. Pe de altă parte, apariția unor noi realități și, îndeosebi, aspirația constantă de a integra valorile culturale europene au impus achiziția de numeroase elemente lexicale noi, în ritmuri și în maniere de adaptare ce caracterizează fiecare etapă a perioadei de modernizare.

De aceea, modernizarea limbii române literare a presupus, alături de o selectare și o regularizare paradigmatică a unor cuvinte vechi și populare, și o creare de cuvinte noi și, mai ales, o integrare de împrumuturi din alte limbi. Aceste împrumuturi nu au fost însă preluate ca atare, ci au fost supuse unor modificări formale (în unele cazuri, și de conținut) încît să se integreze limbii române, să corespundă în primul rînd sistemului de desinențe, să fie repartizate claselor morfologice în funcție de semnificațiile lor și să urmeze sistemul ei flexionar. Uneori, mai ales în cazul neologismelor pătrunse în etapele mai vechi, îndeosebi în faza premodernă a limbii literare, cuvintele împrumutate au fost totuși preluate ca atare, iar forma lor nu este încă românească și rămîn, prin urmare, xenisme. Elemente străine în structura discursului realizat, identificabile ca aparținînd altor limbi decît cea în care este formulat discursul respectiv. Alteori, chiar dacă împrumuturile au fost adaptate, modul de adaptare din etapele mai vechi s-a modificat ulterior. Încît limba literară actuală nu mai are în uz formele inițiale, care au rămas ca variante învechite ale celor de acum. Adaptarea la limba română a însemnat prin urmare mai multe procese:

- 1) o modificare fonetică cerută de sistemul fonologie al limbii române,
- 2) o modificare semantică, atunci cînd relațiile dintre elementele limbii cereau reevaluări ale semnificației, și
- 3) o modificare de statut morfologic pentru înscrierea în clasele flexionare românești. Ca atare, se realizează de fapt trei adaptări atunci cînd se împrumută cuvinte din alte limbi, dintre acestea, cea morfologică fiind mai relevantă și cu urmări mai importante.

Prin firea lucrurilor, procesul de adaptare morfologică stă sub semnul a două tendințe care deseori pot căpăta sensuri contrare:

- 1) o tendință ce vizează conformitatea cu statutul original al elementului absorbit, ceea ce înseamnă conservarea trăsăturilor morfologice inițiale ;
- 2) o tendință ce impune o cît mai deplină acomodare la noul mediu lingvistic, adică o transformare în sensul dictat de sistemele și subsistemele limbii primitoare.

Din afinitatea limbii române cu latina și cu limbile romanice vestice rezultă o redusă manifestare contrară a celor două tendințe, dar trăsăturile ce decurg din individualitatea limbii

române o mențin totuși destul de pronunțată, încât procesul de adaptare a presupus numeroase prefaceri și, uneori, abateri de la statutul morfologic original, Ceea ce s-a conservat aproape întotdeauna este categoria morfologică a cuvintelor împrumutate, dar repartizarea lor în secțiunile din interiorul acestor categorii este de multe ori o abatere de la starea inițială. În asemenea condiții, un substantiv din latină sau din franceză a rămas în română tot substantiv, dar a putut trece la altă declinare, un verb împrumutat și-a păstrat calitatea de verb, dar s-a putut transfera altei conjugări etc.

Fondul neologic al românei literare conține și numeroase afixe (prefixe și sufixe) la care, deseori, adaptarea a cunoscut mai multe faze, însă metamorfoza lor s-a petrecut în corelație cu cea a cuvintelor propriu-zise, încât analiza lor nu trebuie realizată independent de acestea.

Dintre clasele morfologice, cea mai mobilă și cea mai aptă de a primi elemente noi este cea a substantivului, urmează apoi, în ordine, cea a adjectivului, a verbului și, cu puține achiziții -la nivelul locuțiunilor-, cea a elementelor de relație și, în sfârșit, a interjecției. Nu au fost supuse neologizării, din motive explicabile, clasa numeralului, pronumelui și articolului, moștenite integral din latină (cu excepția numeralului *sută*), fiindcă, în general, aceste clase morfologice sînt foarte stabile, iar elementele lexicale care le compun epuizează, încă de la începutul existenței unei limbi, necesitățile de expresie a semantismului și a funcționalității claselor respective.

Odată pătrunse în română, cuvintele împrumutate s-au integrat unor familii lexicale sau și-au format asemenea familii, afit prin cuprinderea altor împrumuturi, cît și prin realizarea altor cuvinte prin mijloacele de creație specifice limbii române. Cuvintele și afixele neologice s-au transformat astfel din mijloace externe de îmbogățire a limbii în mijloace interne de inovare.

Sub aspectul modului în care stilurile funcționale au beneficiat de aflul de neologisme, există pentru fiecare un raport de valorificare specific, corelat cu gradul de preluare a mijloacelor oferite de limba veche și populară. Din acest punct de vedere, stilul beletristic a avut cele mai mari posibilități de a propune limbii literare moderne elemente din limba veche și populară. Cuvintele vechi, care au fost mijloc de expresie o perioadă îndelungată, integrînd în conținutul lor istoria culturală și socială a românilor, sînt bogate în sensuri și realizează numeroase locuțiuni și expresii, oferind prin aceasta posibilități mari de redare plastică, sînt sugestive prin ele înseși, transparente, cu posibilități de corelare pentru intuiția vorbitorului de limbă română. De aceea, asemenea elemente devin material de bază pentru literat și este explicabilă, în aceste condiții, atitudinea reținută și, uneori, ostilă a scriitorilor față de o prea accentuată neologizare a limbii, mai ales atunci cînd se pune problema, ca în cazul curentelor puriste, de a elimina din limbă cuvinte vechi. Neologismele, reci și inexpressive pentru literat, erau și sînt însă foarte necesare pentru realizarea discursului științific, care tinde spre precizie, orientare univocă a semnificației, concizie și claritate. Ca atare, oamenii de știință, filozofii și profesorii au optat permanent pentru restrîngerea folosirii elementelor vechi și populare în realizarea textelor de specialitate, favorizînd împrumutul cu obîrșia în terminologiile internaționale.

Limba populară are și ea unele terminologii, referitoare la realități ce pot deveni obiect al științelor: forme de relief, părți ale corpului, boli, plante, animale etc. Este drept că aceste terminologii nu realizează nomenclaturi raportabile întotdeauna la cele științifice, fiindcă nu produc aceleași ordonări noționale și aceleași clasi-ficări, dar unele elemente sînt recuperabile pe terenul limbii literare și apte spre a fi introduse în nomenclaturile respective, atunci cînd se produc precizările necesare asupra semnificației cu care sînt învestite aici. Pe de altă parte, înscrierea relativ tîrzie a românilor pe făgașul modernizării și necesitatea exprimării prea multor noțiuni noi pentru care nu existau încă termeni speciali, au creat situația obiectivă în care, măcar o parte dintre aceste noțiuni noi, să fie redade (un timp) prin cuvinte vechi, pentru a nu se aglomera în limba literară, într-o perioadă scurtă, extrem de multe împrumuturi neologice, care să-i prejudicieze inteligibilitatea. Se oferea astfel posibilitatea ca terminologiile populare să fie valorificate pe terenul limbii literare, fie prin preluarea unor elemente, fie prin folosirea lor ca mijloace explicative pentru cuvintele noi în cadrul gloselor. O asemenea fază a fost însă depășită încît, ulterior, s-au împrumutat și au intrat în circuitul general un număr de neologisme care a covîrșit în terminologii elementul popular, fără a-l îndepărta totuși în totalitate aproape în nici unul dintre limbajele științifice principale (dovadă în acest

sens fiind prezența unor termeni precum: *munte, vale; sunătoare, vacă; cap, picior; inel (matematic); frecare, fierbere* etc.

Împrumuturile neologice nu sînt însă specifice numai laturii științifice a limbii literare. Vocabularul românesc a fost renovat în întregime, elementele populare și cele literare, deși nu pierd legătura dintre ele, capătă funcționalitate paralelă și, chiar în cazul posibilităților de traducere (*pricină pentru cauză, dovadă pentru argument* etc), opțiunile limbii literare sînt pentru neologism, iar nu pentru cuvintele populare. De aceea, numărul neologismelor pătrunse în limba română între 1780 și 1880 este foarte mare, procesul neologizării continuînd pînă în zilele noastre, dar într-un ritm mult mai scăzut și în condițiile stabilizării unor principii de adaptare pentru majoritatea tipurilor de cuvinte.

Între elementele lexicale pătrunse din limbile care au influențat româna literară există unele analizabile (transparente), ceea ce oferea opțiunea fie de a le prelua ca atare (ca împrumuturi propriu-zise), fie de a le reda cu material românesc, prin calchiere. Atunci cînd s-a urmat cea de-a doua cale, calchieră, elementul lexical românesc a devenit și el analizabil, încît anotimp (după germ. *Jahreszeit*), de exemplu, lasă posibilitatea de a face legătura, prin structura lui, cu ideile de „an” și de „timp”. De cele mai multe ori însă, influențele străine s-au concretizat prin adoptarea de cuvinte, încît, pe terenul limbii române, și-au pierdut transparența (posibilitatea de a fi analizate și motivate), componentele lor nemaigăsindu-se în vocabularul românesc. Ca atare, rom. *tirbușon* nu mai păstrează nimic din relevanța componentelor *tirer* și *bouehon* ale originalului francez *tire-bouehon*, devenind un cuvînt ca oricare altul, lipsit de motivare. În mod similar, *bormașină* din română nu indică, prin structură, precum originalul german *Bohrmaschine*, că este vorba de o mașină, de un instrument (germ. *die Maschine*), cu utilizarea de a găuri (germ. *bohren*). Se constată, de aceea, opacizarea transparenței în cazul împrumutului neologic propriu-zis, atunci cînd această transparență exista pe terenul limbii sursă.

Sinteză: Cuvintele împrumutate din alte limbi au fost supuse unor transformări pentru a se integra sistemului lexical și morfologic românesc. Deși și-au păstrat trăsătura apartenenței la categoria morfologică inițială (rămînînd același părți de vorbire), elementele împrumutate au fost redistribuite, pe terenul limbii române, potrivit compartimentelor sistemului ei morfologic. Stilurile funcționale ale românei literare au beneficiat în grade diferite de afluxul de împrumuturi, fiindcă, în vreme ce stilul științific sa valorificat din plin, stilul beletristic a rămas mai aproape de limba veche și populară.

Test:

- 1) Care au fost transformările suferite de lexic în procesul modernizării ?
- 2) Care au fost cele două tendințe ce s-au manifestat în procesul de adaptare a împrumuturilor ?
- 3) Cum se repartizează împrumuturile neologice în cadrul stilurilor funcționale ale limbii ?
- 4) Care este relația dintre caracterul analizabil al unor cuvinte din limbile originare și reflexele lor din limba română ?

Adaptarea substantivelor neologice

Clasa substantivelor se caracterizează prin cea mai mare mobilitate, aici producîndu-se cele mai multe înlocuiri ale unor elemente cu altele și cele mai multe modificări de înțelesuri. Apariția și dispariția de realități, al căror nume este substantivul, face ca, pe măsura evoluției sociale, culturale, tehnice etc, să se producă permanent dispariția de cuvinte și de înțelesuri, devenite inutile și să apară cuvinte și semnificații noi. Există, desigur, și categorii de substantive care, datorită conținutului lor semantic, rezistă modificărilor și se transmit de-a lungul secolelor (aici se înscriu substantivele care denumesc părțile corpului, unele animale, relațiile de familie, îndeletnicirile de bază, cultul religios etc).

Devenite o îndelungată perioadă de timp numai limbi populare, fără a avea un aspect literar, limbile romanice -între care și limba română- au pierdut din fondul latin original în primul rînd

cuvintele care denumeau realități abstracte, construcții mintale rezultate dintr-o activitate spirituală intensă și de durată în antichitatea romană. De aceea, se constată o trecere de la abstract la concret în evoluția de la latină la limbile romanice. Fenomenul a fost mai profund în română decât în limbile occidentale, întrucât aici limba literară s-a format târziu și, în condițiile unor influențe alogene nespecifice, în afara unui contact cu latina savantă sau cu celelalte limbi romanice. Când acest contact s-a refăcut, în epoca modernă, și când cultura română a făcut efortul de a atinge nivelul european, substantivele care denumesc abstracții au pătruns în mod deosebit, realizând serii specifice, la fel ca în limbile de origine, și inițiind deseori raporturi cu cuvintele mai vechi ale limbii. Procesul adaptării a fost laborios și de durată, încât, pînă la stabilirea formelor definitive, s-au parcurs mai multe etape. De obicei, procesul adaptării privește terminațiile, desinențele și sufixele în primul rînd, prin aceasta elementele neologice integrîndu-se în clasele morfologice ale limbii, îmbogățindu-le sau producînd unele modificări ale lor.

Deși avea o repartizare aproximativă a substantivelor pe declinări, încît la declinarea întîi intrau, de obicei, substantive feminine, iar, la declinarea a doua, îndeosebi substantive masculine și neutre, limba latină nu cunoștea o dependență accentuată a genului substantivelor de desinențe. Intre limbile romanice, franceza a renunțat la repartizarea substantivelor în declinări, iar desinențele specifice genurilor, deși nu lipsesc, nu constituie o latură definitorie. Italiană, spaniola și portugheza, cu toate că au declinări distincte, cunosc și destule situații în care clasificările substantivelor în funcție de ele nu țin cont de gen (în primul rînd de genul natural și, apoi, de cel gramatical). Limba română, în schimb, se remarcă printr-o accentuată corelare a genului cu terminația și, prin aceasta, cu declinările. Din acest motiv, deseori, procesul adaptării substantivelor a fost anevoios din imposibilitatea de a menține corespondențe desinențiale cu limbile sursă și de a atribui în același timp marcă de gen cu specific românesc.

Pentru substantivele feminine latinești de declinarea întîi în *-a*, adaptarea s-a făcut simplu: prin trecerea lui *-a* la *-ă* și încadrarea la declinarea întîi românească, dar numai dacă *-a* latină era precedat de consoană: *causa* > *cauză*, *copula* > *copulă*, *cultura* > *cultură*, *doctrina* > *doctrină*, *forma* > *formă*, *praemissa* > *premisă*, *respublica* > *republică*, *sphaera* > *sferă* etc. în mod similar s-au adaptat numele pentru discipline științifice și tehnice terminate în *-ica* (*-ικη*, în greacă): *aesthetica* > *estetică*, *arithmetica* > *arithmetică*, *botanica* > *botanică*, *dialectica* > *dialectică*, *ethica* > *etică*, *mathematica* > *matematică*, *meiaphysica* > *metafizică*, *physica* > *fizică*, *politica* > *politică*, *practica* > *practică* etc. Adaptarea a fost diferită dacă terminația latinească și grecească era *-ia*, adică dacă *-a* era precedat de *i*, producîndu-se transformarea lui *-a* în palatală *-e* și încadrarea la declinarea a treia românească: *amphibolia* > *amjibolie*, *analogia* > *analogie*, *antinomia* > *antinomie*, *categoria* > *categorie*, *democrația* > *democrație*, *harmonia* > *armonie*, *gnoseologia* > *gnoseologie*, *ideologia* > *ideologie*, *ontologia* > *ontologie*, *phantasia* > *fanlazier*, *philosophia* > *filozofie*, *poesia* > *poezie*, *theologia* > *teologie* etc. în același mod s-au adaptat și substantivele terminate în *-ea*: *idea* > *idee*, la care s-au adăugat și alte substantive de proveniență franceză terminate în *-ée*: fr. *allée* > rom. *alee*. Unii învățați din prima jumătate a secolului al XIX-lea credeau că trebuie păstrată și în acest caz încadrarea la declinarea întîi, realizînd adaptări în *-iu*, *-eă*: *idea*, *poesiă* etc. Fenomenul nu a fost determinant în nici una dintre fazele românei literare și nu a avut urmări asupra limbii actuale.

O problemă specială pun substantivele latinești terminate în *-antici*, *-entia*, de tipul *substantia*, *essentia*. Acestea au fost adaptate, de cei mai mulți dintre învățații de pînă la 1840 și de unii chiar după aceea, în forme cu *-anție*, *-enție*, și se spunea: *aparenție*, *experienție*, *esenție*, *existenție*, *intelenție*, *substanție*, *transcendenție*. Acest tip de adaptare, care urma sistemul trecerii lui *-a* la *-e*, cînd era precedat de o vocală palatală, nu corespundea însă modelului din limbile moderne care influențau atunci româna: fr. *-ance*, *-ence*, germ. *-am*, *-enz*, it. *-anza*, *-enza*, model care dădea și posibilitatea rămîinerii la declinarea întîi originară. Factorul hotărîtor în adaptare a fost însă existența în limba română a unor cuvinte moștenite de tipul credință (lat. **credentia*) și a unui număr imens de derivate în *-înță* de la verbe: *dorință*, *fînță*, *putință*, *sîrguință*, *știință*, *trebuiță* etc. Sufixul vechi românesc *-ință* era încă destul de activ în prima jumătate a secolului al XIX-lea, realizînd permanent derivate noi: *închipuință* «imaginație», *indoință* «dubiu», *simțință* «senzație», *socotință* «rațiune» etc. Tendințele analogiste, manifestate la mulți învățați printre care A.T. Laurian și S.

Bărnăuțiu, au determinat adaptări ale neologismelor prin trecerea sufixului *-entia la -ință*: *aparință, esință, esistență, evidență, inteligință*. Deși asemenea forme nu au fost acceptate de limba literară de mai târziu, există totuși câteva situații în care ele s-au păstrat și după 1870 (*conferință, elocință, preferință, sentință, tendință*), fiind în uz pînă astăzi. Cele mai multe feminine latinești în *-entia* împrumutate au însă în româna actuală forme în *-ență* și aceluiași model i s-au supus latineștile în *-antici*, care a devenit *-anță*. inclusiv în numele propriu latin *Fruincia, Frantia*, de ia care a rezultat forma actuală *Franța* (în franceză se termină în *-ance, France*).

Limba română literară actuală conține numeroase substantive terminate în *-ură* și în *-tură*, unele dintre ele neanalizabile (*centură, cuvertură, turnură, uvertură, uzură*), iar altele analizabile (candidatură, iodură, sulfura). Unele dintre cele în *-tură* reprezintă numele unor activități, arte sau științe: *agricultură, cultură, legumicultura, literatură, pictură, silvicultură, sculptură* etc. Indiferent însă de caracterul lor analizabil sau neanalizabil pe terenul limbii române și indiferent de proveniența lor (latină, franceză, germană sau italiană), adaptarea s-a făcut fără probleme datorită modelului unor cuvinte moștenite, de tipul *arsură, băutură, coptură, strîmtură*, și numeroaselor derivate cu variante ale lui *-ură* (*-atură, -ătură, -etură, -itură, -sură, -tură*), care a putut fi separat, prin analiză, din aceste cuvinte¹⁸.

În limba latină, la declinarea întîi erau integrate și unele substantive masculine precum *nauta* și *poeta*, în latina medievală numărul acestor substantive mărindu-se foarte mult datorită creativității sufixului *-ista* (adaptare a gr. *ιστη-*), folosit pentru a realiza denumiri pentru adepții unei doctrine, unei concepții sau unui sistem de gîndire: *empirista, idealista, materialista* etc. Unele limbi romanice (italiana, spaniola, portugheza) au menținut această formă a sufixului latin, dar franceza a transformat pe *-a* în *-e* (devenit mut), încît în pronunția modernă terminația este consonantică, convenabilă substantivelor masculine din română, unde sufixul a căpătat astfel forma *-ist*. Ca atare, substantivele respective au trecut în limba română la declinarea a doua: *empirist, idealist, materialist, poet*^{19*} etc.

Declinarea a doua latinească cuprindea în primul rînd substantive masculine și neutre. În cazul masculinelor, terminate în *-us*, există mai multe aspecte ale adaptării, dar principiul de bază este renunțarea la această terminație, astfel încît lat. *progressus, scopus, symbolus* au devenit în română *progres, scop, simbol*. Acestui sufix latin îi corespunde grecescul *-ος*, care a suferit și el același tratament. S-a conservat însă această desinență în cazul cuvintelor *cosmos* și *logos* (gr. *κόσμος, λόγος*), iar nu adaptările *cosm* și *log*, propuse de unii învățați, fiindcă aceste forme cu *-os* au fost susținute de influența franceză, unde cuvintele respective au același tratament.

Desinența latinească *-us* a fost eliminată și atunci cînd făcea parte din complexul *-ismus*, încît lat. *cataclysmus, idiotismus, syllogismus* devin *cataclism, idiotism, respectiv, silogism*. Foarte numeroasele substantive cu sufixul *-ismus*, dezvoltate în latina savantă pentru a denumi sisteme, doctrine și concepții filozofice, științifice sau artistice au urmat același tratament: *idealismus, materialismus* etc. au devenit *idealism, materialism* etc. Latinescul *-ismus* provenea din grecescul *-ισμός* și influența celor două limbi asupra românei a dat în primele decenii ale secolului al XIX-lea forme precum *manihaismos, panteismos* la Eufrosin Poteca, *criticismus, scepticismus* la Simion Bărnăuțiu etc. (*-ismus* putea fi susținut și de influența germană). Adaptarea de tipul *-ism* se impune însă rapid și devine model și pentru cuvintele preluate din limbile moderne occidentale (fr. *-isme*, it. *-ismo*, germ. *-ismus*).

În alte cazuri, terminația *-us* face parte din sufixul *-ianus*, folosit în latina savantă pentru a denumi pe reprezentanții unui curent de gîndire: *cartesianus, kantianus* etc, situație în care adaptarea s-a produs prin obișnuita înlăturare a lui *-us*. Totuși formele de acest tip erau puțin frecvente în latină, datorită preferinței pentru sufixul *-icus*, încît limba română și-a consolidat acest sufix mai ales prin influența franceză, unde are însă forma *-ien* (*-ienne*) și, în parte, prin influențele italiană și germană.

¹⁸ Vezi Luiza Seche, *Sufixul -ură (-atură, -ătură, -etură, -itură, -sură, -tură)*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, Editura Academiei, București, 1962, p. 187=196.

¹⁹ Au existat, la începutul secolului al XIX-lea, și încercări de a folosi forma *poetă* (cu valoare de substantiv masculin), dar ele au fost rare și curînd părăsite chiar de inițiatori.

Modelul latin a fost totuși hotărâtor în ceea ce privește forma acestui sufix, devenit curent pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Ulterior, s-a produs o alternanță fonetică între forma de singular și cea de plural, sg. *-ian* -pl. *-ieni*, dar pe la 1920-1930 se mai întâlnesc încă forme de plural precum *hegeliani*, *kantiani* etc. Sufixul latinesc *-ianus* (și corespondentele lui din limbile moderne) realiza însă și adjective care se raportau la formațiile cu *-ismus*. De aceea, prin adaptare, a rezultat sufixul *-ian* cu dublă valoare, substantivală și adjectivală, foarte asemănător cu sufixul *-ean*, pătruns în română din vechea slavă, cu care se realizează denumiri pentru locuitorii unor țări, unor provincii sau unor localități: *egiptean*, *samaritean* etc. Deși asemănătoare ca formă, sufixul neologic *-ian* și sufixul vechi *-ean* rămân distincte din punct de vedere semantic și funcțional.

Desinența *-us* este cuprinsă și în sufixul *-icus*, care are, de asemenea, valoare dublă prin realizarea de substantive și de adjective. Pentru substantive, *-icus* latin are corespondente pe gr. *-ικός*, fr. *-ique*, it. *-ico* și germ. *-iker*. În latina savantă, *-icus* realiza, la fel ca *-ianus*, denumiri pentru reprezentanții unor sisteme de gândire (*criticus*, *democriticus*, *sloicus* etc). O altă valoare a lui *-icus* era aceea de a crea nume pentru specialiștii unor științe sau pentru maieștrii unor arte: *grammaticus*, *historicus*, *mathematicus*, *poet icus* (- *poeta*), *politicus* etc. Influența germană a sprijinit, prin terminația *-iker*, pătrunderea și folosirea îndelungată (până către zilele noastre) a unor substantive precum: *gramatic*, *istoric*, *matematic*, *politic*, *teoretic* etc, dar înrîurirea franceză le-a redus mereu utilizarea prin opunerea unor echivalente în *-ian*: *matematician*, *politician*, *teoretician*, cu adaptarea fr. *-icien* în forma *-ician*, ca în cazul lat. *-ianus*.

La declinarea a doua din latină erau încadrate și unele substantive feminine în *-us*, precum *methodus* (< gr. *μέθοδος*). Prin simpla înlăturare a lui *-us*, rezulta un cuvânt cu terminație consonantică, *metod*, care avea pluralul *metoduri* și *metoade*, fiind deci de genul neutru. Spre mijlocul secolului al XIX-lea însă, sub influența corespondentelor din franceză și din germană, de genul feminin, apar și în limba română folosiri ale formei feminine, cu desinența *-ă*, specifică declinării întâi, care restituie declinarea din limbile clasice. Concurența dintre *metodă* și *metod*, dintre feminin și neutru, se menține însă până în jurul anului 1900, dar, după aceea, *metodă* devine uzual, deseori avînd pluralul *metoade*, adică așa cum se folosea și *școală* cu pluralul *scoale*. Multe limbi romanice (italiana, spaniola, portugheza) încadrează acest substantiv, datorită terminației desinențiale, la genul masculin (neavînd genul neutru) în forma *metodo*. În mod similar, din lat. *periodus* (și acesta cu originea în greacă) a rezultat la început în română forma neutră *period*, divergentă femininului latin și german (germ. *die Periode*). Franceza poate încadra substantivul corespunzător (*période*) atât la feminin, cît și la masculin, cu prevalența femininului. Pentru a respecta genul cuvîntului originar s-a creat varianta *periodă* și, cu difiongarc, *perioadă*, româna fiind, prin acceptarea acestei ultime forme, singura limbă romanică ce respectă întocmai genul din latină, în italiană, spaniolă și portugheză cuvîntul fiind încadrat la masculin (*periodo*).

Neutrelor de declinarea a doua în *-um* au suferit, de obicei, aceleași modificări de adaptare, prin pierderea terminației desinențiale; așa s-a întîmplat cu *argumentum*, *effectum*, *experimentum*, *idolum*, *objectum*, *postulatum*, *sentimentum*, *subjectum*. Cînd terminația *-um* făcea parte din sufixul *-mentum*, tendințele analogiste au dus uneori și la alte modificări decît căderea lui *-um*. Limba română a moștenit din latină cuvinte precum: *cuvînt* < lat. *conventum*, *mormînt* < lat. *monumentum*, *pămînt* < lat. *pavimen-tum*, *vînt* < lat. *ventum*. Deja Gheorghe Șincai realiza trecerea analogică a lui *e* și a altor vocale urmate de nazală la *î* (ca în neologismul *plîntă* din lat. *planta*), încît la el se întîlnesc forme precum: *elemînt*, *fundămînt*, *testămînt*. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, și alți învățați realizează asemenea adaptări, Aron Pumnul folosindu-le în mod sistematic. Asemenea propuneri au fost respinse de limba literară de mai tîrziu, unele rămînînd însă uzuale pînă astăzi: *discernămînt*, *guvernămînt*, *recensămînt*.

O problemă specială se ridică în cazul terminației *-ium*, unde adaptarea a cunoscut mai multe variante. Astfel, lat. *principium* este preluat de Samoil Micu în forma *prințipium* (adică termenul latin ca atare în lecțiune germană), dar modelul unor limbi moderne, fr. *principe*, germ. *Prinzip*, presupunea renunțarea la terminația *-ium*, ceea ce a dus la apariția unor forme precum *princip*, *prinsip* și *prințip*. S-a impus însă forma *principiu* (concurată mult timp *de princip*) fiindcă era apropiată originalului latin și corespondentului din italiană. În mod asemănător a rezultat *spațiu*

din lat. *spatium* (fr. *espace*, germ. *Spatium*. it. *spazio*). care a cunoscut în prima jumătate a secolului al XIX-lea și varianta *spaț*. O evoluție deosebită a avut-o adaptarea lat. *corollarium*, care, după o folosire preponderentă în secolul al XIX-lea în forma *corolariu* (ce era concordantă cu adaptările *criteriu*, *principiu*, *spațiu*), s-a fixat în varianta *corolar*, divergentă modelului latin și italian, dar conformă celui german (*das Korollar*, dar și *das Korollarium*) și francez (*corollaire*, care a generat în română și varianta efemeră *coroler*). în mod similar, unele masculine în *-ius*, precum *proletarius*, s-au adaptat cu terminație consonantică (rom. *proletar*).

Desinența *-ium* se întâlnește în latină și la substantivele care în română se termină în *-aj*, *-agiu*, *-egiu*. Problema care se pune în aceste cazuri este de ce *-agium* a ajuns în română de obicei *-aj*, în vreme ce *-egium* este redat prin *-egiu*; de ce s-a produs deci acest tratament diferit, ținând cont că, dacă se urma principiul preeminenței modelului latin, rezultatul ar trebui să fie *-agiu*, iar dacă s-ar considera un triumf al modelului francez asupra celui latin, ar trebui să fi fost *-ej* în loc de *-egiu*. în secolul al XIX-lea și la mulți intelectuali din prima jumătate a secolului al XX-lea, redarea era însă unitară, cu *-agiu* și *-egiu*, încât se spunea *avantagiu*, *peisagiu*, *personagiu* etc, adică se urma lat. *-agium* și it. *-aggio*. Astăzi, în limba română literară s-au păstrat puține cuvinte cu *-agiu*: *adagiu* < lat. *adagium*, fr. *adage*, it. *adaggio* în celelalte cazuri, mulțimea împrumuturilor cu sufixul *-aj* din franceză, în situații în care nu exista de multe ori un corespondent latin, a impus limbii române acest sufix, ce are predispoziția de a crea cuvinte noi pe teren românesc.

În cazul menținerii formelor românești în *-egiu* a învins modelul latino-italian (lat. *-egium*, it. *-egio*, caile *gio*, sau *-eggio*, *arpeggio*): *arpegiu*, *colegiu*, *cortegiu*, *florilegiu*, *privilegiu*, *sacrilegiu* etc. La unii scriitori din prima jumătate a secolului al XIX-lea, îndeosebi la Hortensia Papadat Bengescu, situația se prezintă exact invers decât în epoca actuală, în sensul că se întâlnesc, pe de o parte, forme precum *cortej* în loc de *cortegiu* și, pe de altă parte, *avantagiu* în loc de *avantaj*. Situațiile s-au clarificat sub acest aspect abia prin lucrările normative de după 1950, când s-a stabilit în mod precis unde prevalează modelul latin și unde cel francez, concurența dintre modelul latino-italian și cel francez ducând astfel la o *adaptare diversificantă* pentru desinența latinească *-ium* din sufixele *-agium* și *-egium*. Un tratament diferit de la un caz la altul se poate constata la neologismele care au corespondente latinești în *-igium* și franceze în *-ige*, încât în româna actuală s-a fixat, pe de o parte, forma *vertij* (< fr. *vertige*; cu varianta învechită *vertigiu*) și, pe de altă parte, forma *vestigiu* (< lat. *vestigium*, fr. *vestige*; cu varianta învechită *vestij*).

Substantivele latine de declinarea a III-a au fost tratate diferit în procesul adaptării la limba română, în funcție de anumite trăsături ale lor, de modelul unor limbi moderne, de opțiunile învățaților din perioada de modernizare sau de analogiile cu elementele de vocabular moștenite.

Latineștile imparisilabice terminate în *-(t)io/- (t)ionis* nu au în limba română o redare unitară, iar, de-a lungul timpului, au existat opinii diferite în legătură cu maniera optimă de adaptare a lor. Astăzi, limba română literară are urmași neologici ai unor astfel de substantive care se termină în *-(t)ie* și în *-(t)iune*, ceea ce reprezintă o dublă redare a unui sufix neologic, fenomen rar în limba română, care, deși, supusă unor influențe multiple în perioada modernizării, a realizat o accentuată omogenizare a formelor. Cele două redări ale sufixului, *-(t)ie* și *-(t)iune*, nu presupun însă origini diferite, ambele având la bază același original latinesc, numai maniera de adaptare fiind diferită. Trebuie observat apoi că, în vreme ce forma *-(t)ie* este neaccentuată, accentul cuvântului fiind purtat de silaba anterioară (care face parte din radical), forma *-(t)iune* este purtătoare a accentului, cuvintele în care apare fiind astfel paroxitone (cu accentul pe penultima silabă). Pronunțarea lui *-(t)iune* a fost la început *-(t)iune* (la fel ca în cazul lui *-chine* moștenit), însă în epoca actuală este preferată pronunția cu hiat între *i* și *u*: *-(t)i-u-ne*.

Primul învățat care a introdus sistematic în limba română neologisme corespunzătoare substantivelor latinești în *-(t)io* a fost cărturarul moldovean Dimitrie Cantemir, care le-a adaptat cu forme în *-(t)ie* și care a făcut precizarea că a luat cuvintele respective din latină. Modelul acestui învățat a fost preluat de urmași. îndeosebi de reprezentanții Școlii ardelenice, încât perioada 1780-1830 se caracterizează prin faptul că exista o tendință generalizată în adaptarea împrumuturilor de acest tip, indiferent de originea lor, și o unitate de direcție a învățaților din toate provinciile românești în a le da forme cu *-(t)ie*. În această perioadă se mai produce un fenomen important: se constată că există

cuvinte românești moștenite din latină care se termină în *-ciune* și că lor le corespund echivalente latinești în *-(t)io*, încât s-ar putea încerca o unificare de terminație la cuvintele vechi și la cele neologice. Samoil Micu scrie (cu litere latine), la 1779, cuvântul *rugăciuni* în forma *rogacioni*, prin apropierea aspectului cuvântului din vremea sa de aspectul originalului latin *rogatione(m)* (cu nominativul *rogatio*) (Micu a publicat atunci la Viena *Carte de rogacioni pentru evlavie omului chrestin*). Pe de altă parte, Gh. Șincai folosește varianta *abbreviațiune* (la pl. *abbreviațiuni*), ceea ce reprezintă o modificare a sufixului neologic după modelul celui moștenit, *-ciune*, extras din cuvinte precum *închinăciune* (< *inclinationem*), *înțelepciune* (< *intelectionem*), *rugăciune* (< *rogationem*) etc. La Paul, Iorgovici se întâlnește glosa *rogaciune* (*rogatione*). precum și explicația formării substantivelor latinești în *-tio* (care la ablativ devine *tione*) de la supine verbale latinești, cu precizarea că, <<după pronunția noastră>>, *-tione* sună *-ciune*. Ca atare, Iorgovici adaptează multe împrumuturi latinești în forma *-ciune*: *accepciune*, *convenciune*, *ccscepciune*, *invenciune*, *percepciune*, *iraduciune*. În mod similar, Ion Budai-Deleanu transformă analogic și mai mult forma unor neologisme, încât, în loc de *tradiție*, el folosește pe *trădăciune* (la pl. *trădăciunilor*).

În asemenea condiții, epoca premodernă, caracterizată prin adaptarea curentă a substantivelor latine în *-(t)io* prin *-(t)ie*, oferă și regula de corespondență pentru împrumuturile din limbile moderne, dar, făcând apropierea de cuvintele moștenite, adaptează uneori neologismele respective cu ajutorul sufixului *-ciune* și, rar, cu ajutorul lui *-(t)iune*.

După 1830, situația rămâne un timp în mare parte asemănătoare, în sensul că *-(t)ie* este forma curentă de adaptare. Ținând cont de originea verbală a substantivelor latinești în *-(t)io* și de conținutul lor semantic, se produc echivalări ale împrumuturilor în *-ție* cu infinitivele lungi substantive în *-re*, realizându-se forme paralele precum: *abstracție și abstragere*, *afirmație și afirmare*, *reprezentăție și reprezentare* etc, cum se întâmplă la Eftimie Murgu, de exemplu. La unii intelectuali (Damaschin Bojincă, Simion Bămuțiu), infinitivele lungi cu această valoare sînt glosate prin cuvintele latinești corespunzătoare, chiar și atunci cînd nu au aceeași rădăcină: *argumentare* (*argumentatio*), *deosebire* (*distinctio*), *depurtare* (*deportatio*), *probare* (*probatio*).

După 1840, mai mulți învățați, îndeosebi (originari) din Transilvania și din Banat (D. Bojincă, un timp, A. T. Laurian și S. Bărnățiu și, mai ales, Aron Pumnul) adaptează sufixul latin *-tio/-tionis* în forma *-ciune*, înlocuind sufixul neologic cu cel vechi: *cităciune*, *demustrăciune*, *intuiciune*, *sensaciune* etc. Tot după 1840, dar mai ales după 1850, foarte mulți intelectuali din Transilvania și din Muntenia adoptă redările prin *-(t)iune*, încât chiar și cei care foloseau pînă atunci pe *-(t)ie* sau pe *-ciune*, precum Ion Heliade Rădulescu sau August Treboniu Laurian, acceptă pe *-(t)iune*, formă susținută și argumentată de Timotei Cipariu, care combătea pe *-(t)ie*, fiindcă semăna cu terminația corespunzătoare din limbile slave și ar fi dus la ideea că este împrumutat de aici. În acest mod, *-(t)iune* are o largă întrebuințare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În plus, Cipariu propunea unificarea grafică a vechiului sufix *-ciune* cu neologicul *-țiune*, ambele fiind scrise *-Hune*; *comunicatiune* ar reda în acest caz și pe vechiul *cumenecăciune* și pe neologicul *comunicatiune*.

După 1860 însă, mulți intelectuali români constată o supraabundență (intolerabilă) de cuvinte în *-(t)iune* (care reprezenta românizarea lui *-tione* din latină după vechiul *-ciune*), producându-se o reacție de combatere a acestei terminații. Acest mod de adaptare nu a fost însă în totalitate abandonat, așa cum s-a întâmplat, după 1870, cu adăturile neologismelor în *-ciune* sau în *-(t)ione*. Cîteva dicționare de cuvinte noi (neologisme), apărute la mijlocul secolului al XIX-lea în Muntenia și în Moldova, indică în mod expres că substantivele în *-(t)ie*, în *-(t)iune*, în *-ciune* sau în *-re* pornesc de la originale latinești și nu sînt motive să se creadă că lucrurile erau prezentate altfel decît erau în realitate, asemenea cuvinte fiind preluate desigur în primul rînd din latină sau fiind raportate la elemente latinești. Fiecare dintre aceste posibilități de adaptare a avut partizani pe parcursul cîtorva decenii. Reacția violentă împotriva lui *-ciune* (ca în cazul lui Vasile Alecsandri) a dus la evitarea lui în adaptarea neologismelor, încît, încă înainte de 1900, acest sufix rămînc numai în cuvintele moștenite și în unele derivate vechi de la verbe, fără a mai fi folosit în adaptarea neologismelor. De altfel, și frecvența folosire a lui *-(t)iune* în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea a fost aspru criticată (de C. Negruzzi, V. Alecsandri și alții) și, în aceste condiții, unii intelectuali încep să revină la *-(t)ie*, forma obișnuită de adaptare înainte de 1840. Alecsandri precizează însă că, în cazul unor

cuvinte precum: *moțiune*, *noțiune*, *rațiune*, trebuie admis *-(t)iune*, fiindcă formele *moție*, *noție*, *rație* par «ridicole». Acest scriitor menționează că se pot admite și finalele *-are*, *-ere*, *-ire*, adică infinitivele lungi, alături de formele în *-(t)ie* sau în *-(t)iune*²⁰. De altfel, folosirea paralelă de către învățații români din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea a formelor în *-(t)ie* și în *-(t)iune* devine un fapt obișnuit, dar, în unele cazuri (precum *aserțiune*, *noțiune*, *pasiune*) variantele în *-(t)ie* nu se mai întâlnesc. Evoluția limbii literare în secolul al XX-lea a produs înlăturarea multora dintre incertitudinile și inconsecvențele veacului anterior, fără a se fi realizat însă întotdeauna reguli de folosire precise. Astăzi există o anumită specializare (pentru semnificații sau stiluri) a elementelor care concureau pentru aceleași valori în secolul al XIX-lea, dar această specializare nu s-a produs unidirecțional încât formele cu *-(t)ie*, *-(t)iune*, *-(t)ion* sau *-re* nu se repartizează în funcție de un principiu unic și, din acest motiv se pot distinge mai multe situații în ceea ce privește folosirea lor.

Formele în *-(t)ion* (*comision*, *divizion*, *pension*) se explică prin prevalarea influenței franceze, sprijinită uneori de cea germană, **baza etimologică** fiind deci determinantă, pentru adoptarea acestor forme și pentru semantismul care le este specific. Baza etimologică a produs însă un efect redus, fiindcă cele două forme principale, *-(t)ie* și *-(t)iune*, au o **bază opțională**. Istoria limbii române literare relevă că existența acestor forme nu a depins de limba din care se făceau împrumuturile, ci de opțiunile învățaților care introduceau cuvinte sau de modelul pe care-l preluau de la înaintași. Cei care au participat efectiv la introducerea și răspândirea acestor forme menționează explicit că fac împrumuturile din latină și că optează pentru *-(t)ie* sau pentru *-(t)iune* urmărind un anumit aspect al limbii literare (formele în *-(t)ie* sînt considerate de unii mai scurte și mai comode, iar cele în *-(t)iune* mai concordante cu moștenitul *-chine*). Din punct de vedere etimologic, *-(l)ie* provine din nominativul latin *-(t)io*, fenomenul fiind mai rar, fiindcă, de obicei, s-au adoptat, la alte categorii de substantive, forme provenite de la cazurile oblice (fie datorită modelului cuvintelor moștenite, fie datorită modelului oferit de limbile romanice moderne occidentale).

Pe de altă parte, repartizarea sensurilor în funcție de forme, acolo unde s-a produs, este un fenomen rar un model determinabil în limbile moderne (franceză, germană, italiană sau rusă) și fără o încadrare care să privească un anumit moment al limbii, fiecare situație avîndu-și propria istorie. În zonele cu români aflate sub ocupație (Basarabia, Bucovina de Nord, Transnistria, Transcarpatia), se constată influența limbii ruse, prin promovarea formațiilor în *~(t)ie*, acolo unde limba comună a optat pentru *-(t)une* (*acție*, *nes ie* etc), dar sufixul românesc *-(t)ie* nu are nici o legătură genetică cu sufixul rusesc *-ițim*. Simplul fapt că există o asemănare fonetică între sufixul românesc și cel rusesc nu poate constitui un argument în acest sens, așa cum n-ar putea fi invocată o legătură între sufixele corespondente din olandeză și română, în ciuda unei similitudini formale și funcționale foarte pronunțate.

Atît *-(t)ie*, cît și *-(t)iune* sînt adaptări românești de elemente latine, pecetea românească devenind deosebit de evidentă cînd substantive din limbile moderne, cu terminații corespunzătoare lat. *-(t)io*, sînt adaptate cu sufixul *-re*, ca în cazul engl. *implementation*, *quantification*, devenite în română *implementare* și *cuantificare*. Desigur, asemenea situații privesc și împrumuturile din alte limbi, îndeosebi pe cele din franceză, cînd *-tion* este echivalat prin *-re*, iar limba română primește astfel forme de infinitiv lung substantiv printr-o sursă diferită (chiar dacă din aceeași limbă) de cea a verbului propriu-zis sau constituie baza de la care se realizează un verb corespunzător.

O categorie importantă a imparisiiabicelor latinești de declinare a III-a o constituie substantivele feminine în *-itas/-itatis*. De fapt, sufixul se prezintă și în alte forme la substantive izolate precum *societas*, *-atis*, *virtus*, *-utis*. Limba română a moștenit cuvinte de acest tip: *bunătate* < lat. *bonitas*, *-atis*. *greutate* < lat. **grevitas* < *gravitas*, *-atis*. Existența acestora a ușurat adaptarea numeroaselor neologisme cu sufixul *-itas*, pătrunse în limba română îndeosebi între 1780 și 1860, care, după forma de ablativ în *-itate*, au putut fi introduse ca atare în limba literară: *absurditate*, *activitate*, *actualitate*, *ambiguitate*, *calitate*, *cantitate*, *cauzalitate* etc. Au pătruns, de asemenea, în română și cuvinte conținînd variante ale lui *-itas*: *dificultate*, *societate*, *virtute*. Limbile moderne,

²⁰ Vasile Alecsandri, *Opere complete*, București, 1876, p. 119. Vezi și scrisoarea către Al. Hurmuzachi, publicată în "Convorbiri literare", XL (1906), p.598.

în afară de germană -unde forma sufixului este *-ităt-*, au sufixe corespunzătoare cu aspect substanțial diferit: fr. *-itd*, it. *-/7a*, sp. *-idad*, engl. *-ity*. Dintre acestea, doar influența italiană a generat, între 1780 și 1830, variante precum: *colita* și *cualila*, *liberia*, *proprieta*, *societa*. Modelul latin a fost însă hotărâtor și a exclus ulterior orice abateri de acest tip de la modelul general de adaptare.

La declinarea a treia imparisilabică din latină sînt încadrate și un număr însemnat de substantive feminine cu sufixul *-iludo/-itudinis*, care realizează abstracte prin noționalizarea adjectivelor: *altitudo*, *-inis*, *beatitudo*, *-inis*, *certitudo*, *-inis*, *plenitudo*, *-inis*, *similitudo*, *-inis* etc. împrumuturile românești de acest tip încep în prima jumătate a secolului al XIX-lea, devenind numeroase spre mijlocul acestui secol. O pronunțată urmare a modelului latin și italian face ca, în general, adaptarea să se facă la declinarea a treia din română, sufixul primind forma *-itudine* (ca în italiană și ca la ablativul latinesc). Același tratament a fost aplicat și elementelor provenite din franceză, deși aici sufixul are o formă diferită (*-itude*), dar, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, apar și unele variante care urmează modelul oferit de această limbă: *latitudă*, *longitudă*, *promptitudă*, *similitudă*, *solicitudă*²¹, *turpitu-dă*, *vicisitudă* etc.²² Tregeri la declinarea înfii s-au realizat și în câteva variante cu întrebuintare foarte rară, cînd sufixului i s-a dat forma *-itudină* (ca în *turpitudină*, *vicisitudină*), dar, atît variantele în *-itudă*, cît și cele în *-itudină* nu au avut etape de prevalență în raport cu formele în *-itudine*. Ca atare, modelul latino-italian a fost și a rămas fundamental, indiferent dacă uneori împrumuturile au pătruns și din franceză sau numai din franceză: *altitudine* < lat. *altitudo*, *-inis*, fr. *altitude*; *chietudine* < lat. *quietudo*, *-inis*, fr. *quietude*; *exactitudine* < fr. *exactitude*; *gratitudine* < lat. *gratitudo*, *-inis*, fr. *grati-tude*, *rectitudine* < lat. *reclitudo*, *-inis*, fr. *rectitude* etc. În explicarea originii unora dintre neologismele românești de această categorie se impune invocarea sursei italiene: *latitudine* < lat. *latitudo*, *-inis*, it. *latitudine*, fr. *laltitude*; *mansuetudine* < lat. *mansuetudo*, *-inis*, it. *mansuetudine*; *solitudine* < lat. *solitudo*, *-inis*, it. *solitudine*, fr. *solitude* etc. Există, desigur, cazuri în care împrumutul românesc are etimologie unică latină (*consuetudine* < lat. *consuetudo*, *-inis*; *servitudine* < lat. *servitudo*, *-inis*), dar uneori etimologia nu poate fi decît romanică, încît *atitudine* provine din fr. *attitude* și it. *altitudine*, cuvîntul fiind format pe terenul limbii italiene (de unde a fost preluat de franceză și de alte limbi), pornind de la lat. *aptitudo*, *-inis*, care a fost și el împrumutat de limba română: *aptitudine* < fr. *aptitude*, lat. *aptitudo*, *-inis*. Sufixul neologic *-itudine* realizează și câteva derivate pe terenul limbii române (*corectitudine* < *corect* + *-itudine*; *sterpitudine* < *sterp* + *-itudine*), ceea ce dovedește perceperea lui ca mijloc derivativ, datorită unor împrumuturi neologice analizabile care-1 conțin (*cert-itudinc*, *lat-itudine*, *mult-iludine*, *plat-itudine* etc). Există însă și situații, la cuvintele din acest grup, în care sufixul *itudine* nu se regăsește ca atare (*chietudine*, *consuetudine*, *desuetudine*, *mansuetudine*), dar acestea au în general o frecvență redusă, încît nu-i afectează statutul.

Modelul cuvintelor moștenite a avut un rol important în adaptarea imparisilabicelor de tipul: *favor*, *-oris*, *honor*, *-oris*, *spendor*, *-oris*, *terror*, *-oris*, *valor*, *-oris*. Limba română veche și populară are cuvinte precum *floare*, *.sudoare*, *un/oare*, care continuă pe lalineștile *jlos*, *-oris*. *.sudor*, *-oris*, **horridor*, *-oris*. precum și pe *duoare*, astăzi cu folosire regională, din *dolar*, *-oris* (durere, care l-a înlocuit în limba comună, este postverbal de la *durea*, acesta fiind urmaș al lat. *dolere*). O lungă perioadă de timp, neologismele de acest tip erau adaptate prin preluarea nominativului latin {*favor*, *onor*, *valor* etc}, care corespundea și cu terminația consonantică din franceză. Unii intelectuali însă, în primul rînd latiniștii, plecînd de la ablativul latin și de la formele din italiană, preferau adaptări de tipul *favore*, *onore*, *valore*. Prima manieră de adaptare (*favor*) realiza substantive neutre, diferite deci de genul inițial latinesc, masculin sau feminin. Modelul analogist propunea, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, diftongarea lui *o* accentuat în procesul adaptării prin apropierea de cuvintele moștenite, încît se realizau forme precum: *coloare*, *favoare*, *onoare*, *valoare*, *vigoare* etc. (și la corespondentele franceze se constată o diftongare, *eu*). Aceste variante au căpătat treptat o frecvență mare în limba

²¹ În mod nefiresc, în *Dicționarul limbii române (DLR)*, tomul X, partea a 4-a, Editura Academiei, București, 1992, s.v., se consemnează forma *solicitude*, extrasă dintr-un citat (din 1841) care conține sintagma *obiectul solitudinii*. Această formă de genitiv este însă specifică declinării înfii.

²² Asemenea adaptări se găsesc în număr mai mare în câteva dicționare de atunci: I. D. Negulici, *Vocabular de toate vorbele străbune repriimite*, București, 1848; Ion Costinescu, *Vocabular româno-francesu*. București, 1870.

multor intelectuali, fiind impuse prin norma limbii literare în primele decenii ale secolului al XX-lea, dar formele inițiale cu terminație consonantică au persistat în scrisul unora până spre mijlocul acestui secol. Doar lat. *amor*, *-oris*, care a fost adaptat și în forma *amoare*, s-a fixat în limbă cu forma neutră *amor*, sub influența fr. *amour*, al cărui aspect a fost determinat de influența provençală.

O discuție specială necesită descendenții românești ai lat. *humor*-*oris*. Acest cuvânt latin de genul masculin are sensurile «lichid» și «secreție», primind în franceză forma *humeur* și fiind trecut la genul feminin cu o îmbogățire semantică prin dezvoltarea de la sensul «secreție» a unor accepțiuni ce privesc anumite dispoziții sufletești, considerate. În epocile vechi, ca fiind provocate de secrețiile organelor interne. Limba română a împrumutat acest cuvânt francez dându-i forma *umoare* și menținându-l în general cu același semantism. Din limba franceză, cuvântul a intrat și în engleză, unde a fost corectat formal după latină, căpătând forma *humour* și a dezvoltat sensul de «manifestare a înclinației spre glume și ironie, ascunse sub o aparență de seriozitate». Franceza a reîmprumutat, la 1725. acest cuvânt din engleză cu noul sens în forma substantivului masculin *humour*, pe care apoi l-a preluat și limba română, dar urmînd forma latinizantă din germană (*der Humor*, și engleza americană are forma *humor*). În acest mod, româna are, la fel ca franceza, două cuvinte, ambele neologice însă, cu baza în lat. *humor*, pe *umoare* și pe *umor*.

Acordînd o extindere generală femininului în cazul cuvintelor de tipul *favoare*, *valoare*, limba română se abate de la genul primar latinesc în cele mai multe cazuri, căci aici predomina genul masculin, și tot masculine sînt multe dintre aceste substantive în unele limbi romanice occidentale. La această soluție nu s-a ajuns însă prin exigențele declinării a treia românești, fiindcă această declinare cuprinde și substantive masculine (precum *cline*, de exemplu), însă cuvintele de acest tip moștenite (*floare*, *duoare*, *sudoare*, *urdoare*) au impus matricea genului feminin. Prin aceasta, româna, atît la cuvintele moștenite, cît și la cuvintele împrumutate, procedează la fel ca franceza și portugheza, producînd uniformizarea prin feminin (fr. la *douleur*, pg. a dor, fr. la *couleur*, pg. a cor etc), și se deosebește de italiană și de spaniolă care au încadrat asemenea substantive la masculin (it. *il dolore*, sp. *el dolor*, it. *il colore*, sp. *el color* etc). Cuvîntul *umor*, cu istoria lui specială, a devenit în limba română de genul neutru, deși în franceză și în germană corespondentele sînt de genul masculin.

În alte situații, schimbarea genului original în adaptarea la limba română s-a datorat desinențelor, mult mai autoritare în repartizarea pe genuri în română decît în latină și în limbile romanice occidentale. Substantivele neutre greco-latine în *-ma/-matis* au devenit în română în marea majoritate a cazurilor feminine de declinare a întîi: *axiomă*, *dilemă*, *dogmă*, *problemă*, *temă*, *teoremă* etc. La fel a fost încadrat la început și neutrul greco-latin *systema*, încît la Dimitrie Cantemir se întîlnește forma *sistimă* (cu fonetism neogrec), corectată de Samoil Micu după greaca veche și latină și devenită *sistemă*. Unii învățați au folosit, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, și forma *sistemată*, pornind de la pluralul greco-latin (așa cum era folosit și *spațiă*, plecînd tot de la pluralul originalului). După 1840 însă începe să fie folosită și forma *sistem*, după franceză, unde corespondentul este de genul masculin, și, îndeosebi, după germană, unde corespondentul este neutru ca în limbile clasice (*das System*). În jurul anului 1880 forma neutră are întrebuintare exclusivă în limba română literară. În mod asemănător au evoluat fenomenele în cazul neologismului *aforism*, care a cunoscut și el inițial o formă feminină, pentru a se stabili apoi ca substantiv neutru. Neologismul fantomă însă, de origine franceză, a trecut de la genul original masculin (*le fantome*) la genul feminin datorită terminației *-me*, care era echivalată de obicei în română cu *-mă*, ce presupunea încadrarea la declinare a întîi. Unii intelectuali români de formație germană, precum Titu Maiorescu și Mihai Eminescu, au încercat să impună și la alte substantive decît *aforism* și *sistem* forme neutre (*axiom*, *dogm*, *epichere* etc.), dar această opțiune nu a avut urmări în limba literară de după ei. O relicvă a disputei dintre feminin și neutru la acest tip de substantive poate fi considerată existența dubletului *program-programă*, cu repartizare a sensurilor pe cele două variante, *programă* specializîndu-se pentru semnificația ce vizează organizarea unei materii de învățămînt și documentul care consemnează această organizare. În aceste condiții, se poate constata că româna produce o diversificare în clasa acestor cuvinte greco-latine, în cele mai multe cazuri conservînd forma dar schimbînd genul, iar în unele schimbînd forma și menținînd genul original.

O categorie însemnată de termeni științifici și filozofici greco-latini aveau desinența *-is* și aparțineau declinării a III-a parasilabice: *analysis, clasis, synthesis, thesis* etc. în limbile clasice, aceste substantive erau de genul feminin, forma lor, în speță terminația, punând probleme adaptării pentru încadrarea la femininele românești. De aceea, începând cu reprezentanții Școlii ardelenne și pînă în jurul anului 1840, s-au folosit forme cu sau fără *-.v.*, de genul neutru: *analisis-analisis, clas-clasis, ipotes-ipotesis* etc. (Unele forme în *-is*, precum *eclipsis, ipotesis, melamorfozis, peristasis*, sînt folosite anterior de Dimitrie Cantemir). După 1830 însă, se încearcă, după franceză și germană (unde există forme precum *analyse*, respectiv *Analyse*), o revizuire a modului de adaptare prin încadrarea acestor substantive la declinarea a III-a: *analise, clase, ipotese, metempsihose* etc, unii învățați propunînd atunci și încadrări la declinarea întîii: *analisă, antitesă, clasă, ipotesă, sintesă* etc. în jurul anului 1880, aceste ultime forme se generalizează, iar, apoi, prin sonorizarea lui *[-s-]* și ortografierea cu *-z-*, se obțin formele actuale.

Adaptarea a urmat alt curs în cazul lat. *exstasis, extasis*, gr. *ἐκστασις*, unde formele feminine *ecstase, extază* au fost înlocuite de neutrul *extaz* spre sfîrșitul secolului al XIX-lea (formă prefigurată de varianta *estas* folosită de Ion Heliade-Rădulescu), ca urmare a prevalării pronunției după model francez (în această limbă cuvîntul fiind însă de genul feminin). Unor astfel de adaptări diversificante li se adaugă și unele binare, ca în cazul lui *ax* și *ara*, care pornesc de la lat. *axis*, fr. *axe*, germ. *Achse*, forma neutră (*ax*) specializîndu-se pentru sensul «osie», iar cea feminină (*axă*) fiind preferată de limbajul științific cu sensul «dreaptă cu anumite caracteristici».

O privire de ansamblu asupra modului în care au fost adaptate în limba română substantivele neologice relevă o destul de accentuată dependență a repartizării substantivelor în funcție de gen la declinările întîia și a doua (declinarea a treia fiind hibridă). Din acest motiv, unele desinențe latine nu au avut urmări, fiind înlăturate atunci cînd a fost necesară preferarea unui anumit gen (*-ista > -ist*). Alteori, conservarea desinenței nu a mai tăcut posibilă și menținerea genului originar (*-ma > -mă*). În acest mod, limba română a reorganizat clasele de cuvinte neologice într-o manieră proprie, cu diferențieri atît față de latină, cît și față de celelalte limbi romanice. (De altfel, fiecare idiom romanice are un specific în acest sens).

Prin procesul asimilării neologismelor, limba română nu a permis introducerea de desinențe noi (precum *-a* la neutru plural), așa cum s-a întîmplat în unele limbi europene (engleza, germana, franceza veche etc). Desigur, sufixele neologice au căpătat în procesul adaptării forme românești (*-ism, -ist, -ență, -antă, -ment* etc), dar, uneori, aceste sufixe au fost atrase de cele moștenite din latină (*-ență de -ință, -ment de -mînt*).

Nu întotdeauna clasele grecești, latinești sau romanice și-au păstrat omogenitatea, adaptările diversificante produ-cînd o multiplicare a manierelor de încadrare la declinările din limba română: sistem față de *problemă, extaz* față de *analiză* etc. situațiile din limbile sursă fiind conservate numai în linii mari. nu însă și în aspectele de amănunt. Pe lingă încadrarea în declinările românești, substantivele împrumuturi neologice au primit indigenatul și prin alte aspecte, printre care realizarea unor familii și instituirea în baze de derivare pentru alte cuvinte, îndeosebi, pentru verbe și adjective. După modelul unor cuvinte vechi, unele neologisme au diferențiat semnificațiile prin plurale diferite, încît *bandă* are pluralul *bande* cînd semnifică «grup de indivizi» și *benzi* cînd semnifică «fișie îngustă și lungă», respectînd, prin singularul identic, raportul de omonimie din franceză, limba de origine, dar renunțînd la el la formele de plural. În cazul unui cuvînt precum *cristal*, un asemenea raport originar n-a existat, și totuși pluralele *cristaluri și cristale* diferențiază semnificațiile «sticlă total incoloră; obiect dintr-o astfel de sticlă» și, respectiv, «corp solid omogen în formă de poliedru». Asemenea situații pot fi considerate o formă a adaptării diversificante, deși, de data aceasta, caracterul funcțional, diferențierea formală în funcție de conținut, pentru a mări relevanța, prevalează în raport cu alți factori (voința, modelul cuvintelor vechi, modelul altor limbi, analogia etc).

Sinteză: Limba română veche era deficitară în domeniul substantivelor care să denumească construcții ale gîndirii, abstracțiuni. De aceea, neologizarea s-a făcut îndeosebi prin împrumuturi din acest sector. Avînd în specific o corespondență strictă între gen și terminațiile desinențiale de la declinările întîii și a doua, limba română a adaptat substantivele latino-romanice într-o manieră

specifică, respectând în general genul și modificând uneori încadrarea în declinări. Nu întotdeauna însă lucrurile s-au petrecut astfel, încât s-a putut păstra desinența schimbându-se" genul. În acest mod, româna literară a reclasificat împrumuturile neologice pe genuri și pe declinări.

Test:

- 1) Care este trăsătura clasei substantivelor ?
- 2) Cum s-au adaptat în limba română substantivele care au corespondente în latină de declinarea întâi ?
- 3) Care este principiul de bază după care s-au adaptat substantivele masculine și neutre latinești de declinarea a doua ?
- 4) Care sînt adaptările diversificante în cazul neutrelor latinești în -ium ?
- 5) Care sînt situațiile de dublă redare în cazul sufixelor latine ale substantivelor de declinarea a treia ?
- 6) La care categorii de substantive a fost hotărîtoare desinența în repartizarea pe genuri în limba română ?

Adaptarea adjectivelor

Textele românești din secolul al XVIII-lea și din primele decenii ale veacului următor atestă forme ale adjectivelor neologice diferite de cele de astăzi, fiindcă terminațiile lor nu erau de obicei cele actuale. Cele mai multe dintre numeroasele adjective actuale în -ic aveau terminația -icesc, care nu corespunde sufixelor din limbile care influențau atunci româna literară: gr. - *ικό*, lat. -*icus*, it. -*ico*, fr. -*ique*, germ. -*isch*.

Explicația compusului -icesc este internă, acesta fiind un rezultat al adaptării adjectivelor grecești, latinești sau de alte origini, realizarea lui avîndu-și motivația în modul general de adaptare a împrumuturilor din secolul al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Atunci se introduceau în limba română cuvinte savante din greacă și din latină și se adaptau prin înlăturarea terminațiilor nespecifice românei, încît, de la adjectivele latine în -*icus* și de la cele grecești în -*ικό*, prin înlăturarea terminației -*us* sau rezulta o formă în *ος*, care, pentru a avea aspect de adjectiv românesc, primea sufixul consacrat -*esc*: lat. *philosophicus*, gr. *φιλοσοφικός* > rom. *filosoficesc*. Dacă baza de derivare era un substantiv (existent deja în limba română), rezultatul era un adjectiv echivalent în -*esc*, astfel încît de la substantivele *filosof* sau *filosofie* se crea adjectivul *filosofesc* (întîlnit la Mardarie Cozianul).

În jurul anului 1800, ca urmare a existenței a numeroase adjective cu -icesc, apare conștiința acestui sufix, care poate funcționa ca atare înlocuind și sufixe din cuvinte ce se împrumutau din unele limbi moderne. Acum, -icesc este folosit și pentru adaptarea altor tipuri de adjective decît cele latinești în -*icus* sau corespondentele din greacă și din limbile moderne. Ca atare, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd -icesc începe a fi utilizat pentru românizarea unor adjective latinești în -*ulis* sau în -*aris* (pe baza cărora s-au creat compusele -*alicesc* și -*aricesc*: *moralicesc*, *particularicesc*) și la derivarea de adjective de la substantive, se poate vorbi de existența acestui sufix. După 1830, învățați precum Ion Heliade-Rădulescu, August Treboniu Laurian și Timotei Cipariu au combătut insistent acest tip de adaptare, care era divergent modelului latino-roman, reducînd compusul -icesc la -*ic*, formă ce se generalizează și se fixează în limbă după 1850. Vechiul -icesc a rămas însă în conștiința vorbitorilor limbii române, încît s-a putut folosi la realizarea unor derivate precum *actoricesc*, *contabilicesc*, *reportericesc*, *scriitoricesc*, *spitalicesc*. Încheierea procesului de făurire a românei literare moderne a însemnat însă, printre alte fenomene, și reducerea sufixelor adjectivale compuse, care au caracterizat perioada premodernă, fiind un mijloc tranzitoriu spre acceptarea sufixelor neologice.

Un număr însemnat de adjective pătrunse în limba română literară în perioada modernizării ci au corespondente latinești în -*alis* și -*aris*. Prin înlăturarea terminației nespecifice -*is* din -*alis*, adjectivele neologice rămîneau terminate tot în sunete ce nu atestau atunci în română caracterul adjectival și, de aceea, pînă la încetă-țenirea sufixului neologic -*al*, au fost folosite vechile mijloace de marcarea a acestui caracter. În unele cazuri, s-a adăugat -*esc*, realizîndu-se sufixul compus -*allesc*,

sau s-a adăugat compusul *-icesc* (cînd a apărut conștiința unui astfel de sufix), rezultînd *-alicesc*, dar, de cele mai multe ori s-a făcut uz de *-nic* și s-a format compusul *-alnic*. Conștiința unui sufix adjectival *-alnic* s-a putut crea ușor datorită existenței unor terminații la cuvinte vechi precum *-alnic* (*jalnic, năvalnic, șăgalnic*), *-olnic* (*samavolnic, volnic*), *-elnic* (*amăgelnic, șfielnic, șovăielnic*). Că *-nic* era considerat inițial sufixul adjectival o dovedesc compusele *aliese* și *-alicesc*, în care *-esc* și *-icesc*, alternează cu *-nic*. Ca atare, adaptarea latinescului *legatis* producea (prin înlocuirea lui cu *-nic*) adjectivul *legalnic* (întîlnit la Euuusin Poteca și la alți învățați), în vreme ce derivarea de la substantivul *lege* realiza adjectivul *leginic* (folosit de Eftimie Murgu pentru a traduce latinescul *legitimus*, dar și de alți învățați), creat ca *stihinic* de mai tîrziu și foarte apropiat prin structură de *legic* (*lege* + *-ic*) și de *planic* (*plan* + *-ic*), realizate pe la mijlocul secolului al XX-lea, primul pentru a traduce germanul *gesetzmäÙig*, iar al doilea pentru traducerea germanului *planmäÙig*. A existat atunci și un sufix *-alic*, cu originea în germanul *-alisch*, încît forma *moralic* provenea din germ. *moralisch* și, la fel, *animalic* din germ. *animalisch*. În limba literară actuală au rămas însă puține adjective cu *-alic*, fiindcă modelul latino-roman *ic*-a impus pe cele cu *-al*.

După 1830. adjectivele în *-al* devin majoritare, traducerile din latină sau preluarea cuvintelor prin compararea cu echivalentele latinești impunînd redarea lui *-alis* prin simpla înlăturare a terminației *-is* și prin acceptarea sufixului *neologic*. Folosirea formelor cu *-ale* pentru feminin singular de către unii latiniști (August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu) sau pentru ambele genuri de către alții (Ion Heliade-Rădulescu) nu a strînjinit adaptarea de acest tip. Nu au avut consecințe nici alte modalități de redare, precum unele forme din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care preluau situații din franceză: *arteriel, criminel, solenel, spirituel* etc.

Sufixul latin *-aris*, al adjectivelor de tipul *doctrinaris, familiaris, particularis, singularis*, a fost tratat, în adaptarea la limba română, într-o manieră similară cu cea aplicată sufixului *-alis*. Prin înlăturarea lui *-is* din *-aris* și adăugarea lui *-nic*, s-au obținut, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, forme precum *particularnic, singularnic*, care se puteau integra modelelor morfologice de tipul *fățarnic, harnic, statornic* etc. Uneori, în loc de sufixul *-nic*, se adăuga compusul *-icesc* și rezultau forme în *-aricesc*²³. Asemenea adaptări sînt părăsite însă în totalitate spre jumătatea secolului al XIX-lea; unii latiniști (Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu) au asimilat redarea sufixului *-aris* cu cea a lui *-arius*, încît foloseau forme precum *doctrinarius și singularius*. După 1860, sufixul neologic *-ar* intră în uzul curent și formele obișnuite sînt *doctrinar, familiar, particular, singular*.

Neavînd susținere în elementele moștenite, sufixele neologice *-ic, -al* și *-ar* s-au fixat în limba română literară în urma unor metamorfoze necesare limbii literare din perioada premodernă, care, fiind caracterizată printr-un adstrat nelatin și neromanic, urma, în integrarea elementelor greco-latine, principii care se întîlnesc în unele limbi slave și germanice, precum realizarea sufixelor compuse, în situația de atunci, folosirea sufixelor actuale ar fi redus inteligibilitatea, ar fi însemnat un șoc prea puternic pe un teren nepregătît încă suficient. Insistența cu care Școala latinistă a propus modelul latino-roman a produs însă, la mijlocul secolului al XIX-lea, repudierea adaptărilor prin augmentare sufixală și acceptarea sufixelor în forma actuală.

Nu toate sufixele adjectivale neologice au o istorie complicată, unele fiindcă aveau echivalente în elementele moștenite, iar altele fiindcă, impunîndu-se mai tîrziu, deschiderea pentru preluarea ca atare a lor era asigurată. Descendent al latinescului *-arius* (care inițial era caracteristic adjectivelor, dar apoi forma și substantive), sufixul românesc moștenit *-ar*, foarte productiv în română în sfera substantivului, este nesemnificativ pentru derivarea adjectivelor²⁴. Orientarea latinistă a favorizat introducerea de adjective neologice în *-ariu* (o dată cu revitalizarea acestei forme la substantivele vechi), care însă, de cele mai multe ori, s-au fixat ulterior în forma *-ar* (și sub influența limbilor moderne), ca în situația adjectivului *necesar* (< lat. *necessarius*). Sufixul în forma *-ariu* a rămas și după confruntarea cu fr. *-aire*, în cazul unor adjective precum *contrariu*, deși, în

²³ Variante cu *-aricesc* atestă N. A. Ursu în articolul *Problema etimologiei neologismelor limbii române*, în AnL. XVI (1965), p. 110.

²⁴ Asupra acestui sufix v. G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 79-93; Ecaterina Ionașcu, *Sufixele -ar și -aș în numele de agent*, în SFC, I, p. 77-84; Elena Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*, în SFC, 11), p. 143-154.

paralel, circulă și forma *contrar*, iar, de cele mai multe ori, variantele în *ariu* reprezintă astăzi forme învechite în raport cu cele în *ar*.

O situație asemănătoare a avut-o în limba română latinești le *-torius* și *-orius*, căci exista un mare număr de cuvinte (substantive și adjective) formate cu ajutorul sufixului moștenit *-tor*²⁵. În asemenea condiții, cuvintele neologice care conțineau la origine aceste sufixe latine (sau corespondentele lor din franceză, italiană ori germană) au fost apropiate de derivatele cu sufixul moștenit²⁶. Modelul latin a generat mai întâi forme *m-toruu* și *-oruu* (apropiate de forma veche și regională a sufixului moștenit) pentru ca apoi să se fixeze în româna literară *-tor* și *-or* (aceeași reducere a lui *-iu* producându-se și în cazul cuvintelor și derivatelor vechi). Există însă numeroase situații în care *-toruu* și *-oruu* au rămas pînă în limba actuală la adjectivele neologice: *aleatoriu*, *contradictoriu*, *definitoriu*, *tranzitoriu* etc. (în franceză, corespondentele conțin pe *-toir* sau pe *-oir*). În situații rare, modelul latinesc a cedat în fața celui german și francez, căci *asertoriu* (< lat. *assertorius*) a fost înlocuit de *asertoric* (< germ. *assertorisch*, fr. *assertorique*, în franceză cuvîntul provenind din germană).

Deși s-a impus tîrziu, după 1840, sufixul *-bil* a fost românizat de Aron Pumnul în forma *-văr* și de Simion Bărnuțiu în forma *-vere* (*perceptivere*, *probavere*). Nici modelul francez și nici românizarea nu au lăsat însă urme în limba literară actuală, iar sufixul în forma *-bil* este general la cuvintele împrumutate, fiind unul dintre cele mai active sufixe neologice pentru realizarea adjectivelor și fiind uneori acceptat chiar pe lîngă unii radicali vechi. Acest mijloc derivativ a fost, de altfel, deseori implicat în realizarea unor calcuri de structură, dar construcții precum *cunoștibil*, *simțibil* nu au fost reținute de limba literară.

Sufixul neologic adjectival *-iv*, de origine latino-romanică (lat. *-ivus*, it. *-ivo*, fr. *-if*), a pătruns în limba română încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea²⁷ și, destul de curînd, datorită unor împrumuturi analizabile, s-au creat formații românești cu acest sufix: simțitiv (Eufrosin Poteca), fînțiv (Anton Velini) etc. La Ion Heliade-Rădulescu un rol important în introducerea adjectivelor cu acest sufix îl au, alături de latină, limbile franceză și italiană, iar la August Treboniu Laurian se adaugă germana (care are adjective în *-iv*). După 1900 însă, se poate invoca și englezescul *-ive* prin unele adjective pătrunse din engleză, fiindcă, în secolul al XX-lea, sufixul românesc *-iv* a devenit foarte frecvent (în cuvinte analizabile și neanalizabile) îndeosebi în terminologiile aparținînd stilului științific. O lungă perioadă însă din secolul al XIX-lea, unii învățați latiniști (Eftimie Murgu, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu și alții) au stabilit o corespondență semantică și funcțională între *-tor* și *-iv*, pornind de la nuanța activă a celor două sufixe și adaptînd adjectivele prin substituirea terminației *-iv* cu sufixul *-tor* (precum *administrator* în loc de *administrativ*, la Gheorghe Săulescu).

Un teren deosebit de prielnic pentru adaptarea la limba română l-au avut adjectivele latinești în *-osus* (și corespondentele lui din limbile moderne: fr. *-eux*, it. *-oso*, germ. *-os*), întrucît limba română moștenise acest sufix și-l păstrase foarte aproape de forma originală. Un număr de adjective cu terminația *-os* moștenite (printre care și foarte uzualul *frumos*) și numeroase derivate pe baza lui *-os* realizînd adjective calificative aparțineau limbii vechi și populare, încît adaptarea neologismelor cu sufixul corespondent din latină și din limbile moderne s-a putut face imediat și fără nici un fel de variație: *miraculos*, *oficios*, *prețios*, *radios*, *religios*, *vertiginos* etc. Cu sufixul *-os* s-au creat, în epoca modernă a românei literare, și numeroase derivate, pornindu-se deseori de la împrumuturile neologice: *manganos* < *mangan* + *-os*, *meritos* < *merit* + *-os*, *temperamentos* < *temperament* + *-os* etc. Prin alinierea la cuvintele vechi, neologismele (împrumutate sau create) au suferit alternanțele specifice limbii române, la feminin singular (*-oasă*) și la masculin plural (*-oși*).

²⁵ Vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 122-131

²⁶ Vezi G. Ivănescu și Liviu Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în SCȘt (Iași), VII (1956), fasc. 2, p. 19 ș.u.; Eugenia Contrás, *Din istoria adaptării neologismelor în -(a/i)tor(iu), -or(iu)*, în SFC, IV, p. 83-87.

²⁷ Vezi Mioara Avram, *Contribuții la studierea derivării cu -iv*, în SFC, IV, p. 87-111; Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în BIFR, VI (1939), p. 46-48; *id.*, *Sufixul românesc -iv*, în SCL, XI (1960), nr. 2, p. 179-187 și II, în SCL, XIV (1963), nr. 3, p. 299-312; *id.*, *Cuvinte românești cu dublă derivare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 409-412.

Sinteză: Fiindcă nu aveau susținere în limba veche și populară, sufixele adjectivale *-ic*, *-al* și *-ar* s-au fixat în româna literară în urma unor metamorfoze care s-au concretizat în faza premodernă prin formarea unor sufixe compuse (*-icesc*, *-alnic*, *-amic*), rezultate prin adăugarea unor sufixe vechi (*-esc*, *-nic*), după înlăturarea terminațiilor cuvintelor originare (*-us*, *-is*). Aceste sufixe compuse au fost însă ulterior reduse numai la segmentul neologic, printr-o evaluare a lor din perspectiva situațiilor din latină și din limbile romanice. Sufixele care s-au împrumutat mai târziu (*-bil*, *-iv*) n-au suferit asemenea prefaceri, iar cele care s-au putut echivala cu unele sufixe vechi (*-ar*, *-os*) au fost și ele lipsite de prea multe schimbări în procesul adaptării.

Test:

- 1) Care a fost cauza formării sufixelor adjectivale compuse în perioada premodernă a românei literare?
- 2) Cum au fost înlăturate sufixele adjectivale compuse?
- 3) Care sînt sufixele neologice acceptate tară prefaceri deosebite?

Adaptarea verbelor

Problema sufixelor, întâlnită în adaptarea substantivelor și adjectivelor, este prezentă și în cazul adaptării verbelor, de data aceasta existând două tipuri de sufixe: 1) sufixe de încadrare în conjugări (lexicale) și 2) sufixe de flexionare (morfologice). Pe lângă problema sufixelor și, deseori, în legătură cu ea se pune însă aici și problema încadrării în cele patru conjugări românești. O caracteristică a perioadei 1780-1830 este încadrarea unui mare număr dintre verbele neologice la conjugarea a patra, chiar dacă în latină sau în limbile romanice corespondentele erau de conjugarea întâi sau de alte conjugări²⁸. Situația are mai multe explicații, dintre care una este productivitatea sufixului neologic de origine neogreacă *-(ar)isi*, ca urmare a adaptării verbelor din neogreacă după forma de aorist: *filosofisi* (< ngr. *φιλοσόφισα*, aoristul lui (*pdoaotpeco* > rom. *filosofi*), *aplicarisi*, *atacarisi*, *caracter isi*, *cultivarisi*, *for mar isi*, *imitarisi*, *meditarisi*, *pol it isi*, *tiranisi*, *tratarisi* etc. Firește, asemenea verbe puteau veni în neogreacă din latină sau din limbile romanice (italiană și franceză), iar, la români, aveau circulație, îndeosebi, în Muntenia și în Moldova. Forma lor a fost modificată însă ulterior, încât, în limba actuală, doar puține astfel de verbe au rămas în uz și doar atunci când nu existau corespondente iatino-romane care să contrapună alt model, precum *plictisi*, *sclifosi*, *sclivisi*. La conjugarea a patra conduceau și unele verbe de origine germană cu circulație în Ardeal și în Moldova: *cultivi* < germ. *kultivieren*, *rezolvi* < germ. *resolvieren*, *repeți* < germ. *repetieren* etc. În sfârșit, folosirea unor sufixe existente la unele verbe cu oarecare vechime în limbă, precum *-ui* și *-ălui*, produc încadrări tot la conjugarea a patra, chiar și atunci când în limbile-sursă verbele respective erau încadrate la altă conjugare: *afirmălui*, *aplicui*, *calcului*, *existelui*, *formalul*, *fermentul*, *repetui* etc. Verbele neologice de acest tip au putut rămâne pînă în epoca actuală numai dacă modelul latino-romanesc nu le-a schimbat statutul: *furnirul* < germ. *furnieren*.

Această situație, caracterizată prin frecvente încadrări la conjugarea a patra, deși modelul latino-romanesc sugera, de obicei, conjugarea întâi, a făcut să existe, după 1830, o tendință de a corecta acest tip de adaptare și chiar atitudinea de a trece la conjugarea întâi verbe care în latină și în limbile romanice se află la alte conjugări: *a conclua*, *a construa*, *a dejina*, *a dividea*, *a substitua* etc. În general însă, influența limbilor latină, franceză și italiană a produs, în etapa 1830-1860, o distribuție a verbelor în cadrul conjugărilor pe baza acestor modele. Ca atare, numeroase verbe au trecut la conjugarea întâi: *a adora* < lat. *adorare*, fr. *adorer*, *a afirma* < lat. *affirmare*, fr. *affirmer*, *alia* < fr. *allier*, *premia* < lat. *praemiare*, *proba* < lat. *probare* etc.

Uneori, mai ales când un corespondent latin nu sprijinea situația, verbele românești au rămas la conjugarea a patra, în ciuda modelului francez, care sugera conjugarea întâi. Îndeosebi atunci când intervenea și influența germană: *prohibi* (< fr. *prohiber*, germ. *prohibieren*). referi (< fr. *rejerer*, germ. *referieren*). De obicei cedările în favoarea conjugării a patra s-au făcut și atunci când verbele latinești corespunzătoare erau de conjugarea a treia: *atribui* < fr. *attribuer*, lat. *attribuere*, (și, în mod similar, *contribui*, *distribui*, *reirihui* și *destitui*, *institui*, *restitui*), *absorbi* < fr. *ahsorber*, lat. *absorbere* etc. Așadar, lipsa de productivitate a declinării a treia din limba română a făcut ca unele verbe latine de această conjugare să treacă la conjugarea a patra. Cu atît mai mult a avut succes încadrarea la conjugarea a patra când a fost sugerată (formal) de modelul romanesc: *aboli* < fr. *abolir*, lat. *abolere* (în franceză, *-ir* repartizează verbele la conjugarea a doua); *diferi* < it. *differire*, lat. *dijferre*, *intui* < it. *intuire*, lat. *intueri*. La conjugarea a patra au fost cuprinse desigur în limba română în primul rînd verbele care aveau susținere în latină și în limbile romanice: *defini* < lat. *definire*, fr. *definir*, it. *definire*. Ținînd cont de faptul că limba română a păstrat cele patru conjugări latinești, ea a putut integra totuși unele verbe neologice potrivit sugestiei elementului original, chiar dacă era vorba de puțin productiva declinare a treia: *conchide*, *include* < lat. *concludere*, *includere*.

De multe ori, verbele neologice cuprinse la conjugarea întâi conțin și sufixe neologice, între care foarte frecvent este *-iza*. corespondent cu lat. *-isare*, fr. *-iser*, germ. *-isieren*, it. *-izzare*. Adesea, aceste împrumuturi neologice sînt analizabile pe terenul limbii române: *magnetiza* (< fr. *magnetiser*), *martiriza* (< fr. *martyriser*), *mediatiza* (< germ. *mediatisieren*), *memoriza* (< fr. *memoriser*), orga-

²⁸ Unele aspecte ale acestei teme au fost avute în vedere de Despina Ursu, în articolul *încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română*, în LR, XIV (1965), p. 371-379.

niza (< fr. *organiser*, lat. *organizare*), politiza (< germ. *politisieren*, fr. *politiser*), preconiza (< fr. *preconiser*, germ. *präkonisieren*), privatiza (< germ. *privatisieren*).

Există situații în care verbele românești în *-iza* au corespondente franceze în *-ir*: *aluniza*, *ameriza*, *ateriza*, dar *ir alunir*, *amerrir*, *atterir*. Foarte multe cuvinte cu acest sully: din limba actuală sînt formații realizate prin derivare, de la baze substantivale sau adjectivale: *caricaturiza* < *caricatură* " *-iza*, *culturaliza* < *cultural* + *-iza*, *fetișiza* < *fetiș* --*iza*, *maturiza* < *matur* -*t- -iza*, *omogeniza* < *omogen* --*iza*, *opaciza* < *opac* ++ *-iza*, *periodiza* --" *perioadă* -*t- -iza* etc. Limba franceză uzează de verbe la conjugarea întîi mai mult decît latina, aceasta avînd uneori verbele încadrate la conjugarea a treia, încît influența celor două limbi a produs, în unele cazuri, în română un paralelism de verbe la conjugarea întîi și la conjugarea a treia, limba actuală preferîndu-le pe cele din prima categorie, ceea ce dezvăluie o preferință pentru modelul romanic: fr. *diviser* > rom. *diviza*, dar lat. *dividere* > rom. *divide*; fr. *succeder* > rom. *succeda*, iar lat. *succedere* > rom. *succede*.

Există însă numeroase situații care atestă că și în cazul verbului modelul latin a fost hotărîtor. Astfel, verbele franceze în *-fier*, în afară de cîteva situații (*rarefia*, *stupefia*, *telegrafia*), au fost adaptate în limba română cu forma *-fica*, după latinescul *-ficare* (it. *-ficare*): *amplifica*, *clasifica*, *identifica*, *intensifica*, *mistifica*, *modifica*, *osifica*, *planifica*, *rectifica*, *scarifica* etc. Aceste forme verbale pentru care s-a optat în limba română au o mai mare aderență formală la familiile din care fac parte, în raport cu corespondentele lor franceze, astfel încît *panifica* se regăsește ca atare în *panificabil* și *panificație*, în vreme ce, în franceză, verbul *panifier* este aproape de *panifiable*, dar este îndepărtat de substantivul *panification*. La fel, în română există *publica* (cu formă apropiată celorlalte cuvinte din familie: *publicabil*, *publicație*), cu etimologia în lat. *publicare*, iar nu în fr. *publier*. Există însă și situații în care elementul francez s-a impus, în defavoarea cerni latin: *a dirija* (< fr. *diriger*) a înlocuit pe *a dirige*, *a corija* și *a corecta* (< *corect*) au înlocuit pe *a corege*, *a proteja* pe *a prolege* etc.

Există în categoria verbelor neologice din limba română cazuri rare de adaptare analogică, prin transformarea sunetelor din rădăcina cuvîntului împrumutat potrivit legilor de evoluție de la latină la română. Astfel, cuvîntul latinesc *concludere* a fost adaptat în forma *a concluda*, dar și în forma *a conchide*, după modelul cuvintelor vechi *a deschide* și *a închide*, adică cu trecerea grupului cl la *chi*. Un fenomen cu largă răspîndire este însă la verbele neologice calcul de structură în cazul derivatelor cu prefixe, cînd exista un verb moștenit conținînd aceeași rădăcină la origine; fiindcă lat. *trahere* a devenit în română *trage*, s-au obținut și formele verbale neologice *abstrage*, *contrage*, *distrage*, *retrage*, *substrage*. La fel, în jurul moștenitelor *duce* (lat. *ducere*) și *aduce* (lat. *adducere*) există *abduce*, *conduce*, *deduce*, *induce*, *produce*, *reduce*, *seduce*, *traduce*, în jurul moștenitelor *ține* (lat. *tenere*) și *aține* (lat. *attenere*) există neologicele *abține*, *conține*, *deține*, *menține*, *reține*, *susține*, în jurul lui *pune* (lat. *ponere*), *apune* (lat. *apponere*) și *spune* (lat. *exponere*) există *compune*, *depune* (acesta păstrat regional și ca element moștenit cu un sens special), *expune*, *impune*, *propune*, *supune*, *transpune*. Această largă întrebuintare a calcurilor de structură produce o omogenizare accentuată în familia a cuvintelor moștenite și a cuvintelor neologice, create după modele latino-romanice, printr-o largă utilizare a rădăcinilor vechi, dar prin folosirea prefixelor neologice împrumutate. Uneori însă, corespondentele latinești ale acestor prefixe au fost moștenite de limba română, încît, în limba literară, există două verbe cu aceeași rădăcină și avînd la bază același prefix latin, printr-o dublă redare a lui, o dată în formă moștenită (*spune*) și altă dată în formă împrumutată (*expune*), și printr-o diferențiere a semantismului verbelor care îl conțin, deși pornesc de la aceeași sursă primară (lat. *exponere*).

La conjugările întîi și a patra (care sînt și cele mai productive), verbele românești pot primi sufixele flexionare *-ez*, respectiv, *-esc*. Dar, verbele de conjugarea întîi pot primi sau nu sufixul flexionar *-ez*, distribuția lor din acest punct de vedere neavînd o regulă determinată (*lucrez nu lucru*, dar *alerg*, *chem*, *cînt*, *zbor*), iar verbele neologice au fost folosite un timp cînd cu sufix, cînd fără el (încît se întîlnesc folosiri precum *eu guvern*, *eu prezid* etc, neconcordante cu uzul actual). Sufixul *-esc*, caracteristic verbelor de conjugarea a patra în s-a extins și la neologismele care au fost încadrate la această conjugare: *definesc*, *reușesc* etc. în secolul al XIX-lea, folosirea celor două sufixe flexionare la verbele neologice varia de la un învățat la altul și, uneori, la același învățat în epoci

diferite, în raport cu limba de astăzi, când s-a realizat o repartizare a verbelor care primesc sau nu primesc sufixele respective, se constată uneori diferențe semnificative în acel secol. Pe de o parte, apar numeroase forme sufixate în situații unde acum sufixul nu este admis: voi să acceptez și nu *le meritez* (George Barițiu), *turcii considerează* (Dimitrie Ralet), *să te asisteze* (Anastasia Fătul), *aplicează cu bună pătrundere* (Petrache Poenaru), *se practicează* (Nicolae Filimon). Pe de altă parte, sînt cuprinse la conjugarea întîi, și conjugate cu *-ez*, unele verbe integrate astăzi la a patra (*să contribuiez*, la Mihail Kogalniceanu) și, de foarte multe ori, sînt cuprinse la conjugarea a patra unele verbe încadrate în limba actuală la conjugarea întîi și li se atribuie sufixul *-esc*: *să se espeduiască și să se espedească* (George Barițiu), *latinii aseduesc și se esprimește* (Gheorghe Săulescu) etc. Pînă la stabilizarea situațiilor de folosire a sufixelor *-ez* și *-esc* la verbele neologice a existat, așadar, o perioadă îndelungată (care s-a extins mult după etapa premodernă) caracterizată prin jocul nesigur al formelor sufixate și nesufixate. În prima jumătate a secolului al XX-lea, în cele mai multe cazuri, situațiile se clarifică, dar, ca o consecință a acelui joc, unele verbe au încă posibilitatea, în condiții determinate însă, să fie și astăzi construite cu sau fără sufix.

Astfel, verbul *a acorda* se conjugă cu *-ez*, când are semnificația "a regla (un instrument muzical)", și nu *uzează* de sufix, când are semnificația "a da, a dărui". În mod similar, *a manifesta* cu valoare intransitivă și cu semnificația "a participa la o manifestație" se folosește cu *-ez*, iar cu valorile tranzitive (și reflexive) fără sufix și cu semnificațiile "a exprima, a arăta o atitudine, un sentiment" și "a(-și) face cunoscut, simțit; a (se) exterioriza". Verbul *a ordona* se corelează în limba română literară cu două substantive, *ordin și ordine*, ambele împrumuturi neologice cu originea în lat. *ordo, -inis* (pentru primul caz cu colaborarea fr. *ordre*). Când *a ordona* este în relație semantică cu *ordin*, însemnînd "a da ordin; a comanda", prezentul indicativ este *ordon*, fără sufixul *-ez*, dar când relația este cu *ordine* și semnificația "a pune în ordine; a aranja", prezentul indicativ este *ordonez*. La verbul *a reflecta*, se poate constata în limba actuală o specializare a formei cu *-ez* pentru semnificația intransitivă "a medita, a gîndi" și o folosire a formei nesufixate pentru semnificațiile tranzitive și reflexive "a (se) răsfrînge, a (se) oglindi". Mai rare sînt diferențierile semantice realizate prin folosirea sufixului flexionar *-esc*. Verbul *a absolvi*, cu originea în germ. *absolvieren și lat. absolvere*, dovedește, prin încadrarea la conjugarea a patra, o predominanță a modelului german și *uzează* de sufixul *-esc* când are semnificația "a termina o etapă a studiilor" și renunță la sufix (prin forma *absolv*) atunci când are semnificația "a scuti de pedeapsă; a ierta".

.Asemenea diferențieri paradigmatică. întîlnite în rîmă literară, dar nespecifice celei populare se explică prin tendințele de specializare și diferențiere promovate; prin voința normativă, la nivel popular, contaminația și alte fenomene de amalgamare anulînd manifestarea unor astfel de tendințe. Ca atare, nu s-a putut realiza o diferențiere semantică pentru cele două paradigme posibile ale verbului a lucra, forma Iară prefix (eu lucru) avînd doar trăsătura de a fi întrebuițată incidental.

Sinteză: Din mai multe cauze, verbele neologice au fost încadrate de obicei la conjugarea a patra în perioada premodernă a românei literare. Acest mod de adaptare a fost însă părăsit după 1830, când s-a trecut la o preferare a conjugării întîi. În general, încadrarea în limba română a urmărit totuși situația din latină și, uneori, din limbile romanice (italiană și franceză). Există numeroase situații când verbele derivate cu prefixe în limbile de origine au fost calchiate în procesul adaptării, dacă limba română avea verbul de bază moștenit. Adaptarea a presupus, la conjugările întîi și a patra, flexionarea cu sufixele morfologice *-ez* și *-esc* în cazul multor împrumuturi.

Test:

1) Care erau sufixele folosite pentru adaptarea verbelor în perioada premodernă a românei literare ?

2) De ce majoritatea verbelor neologice s-au încadrat la conjugarea întîi în limba română ?

3) Care este explicația formării verbelor neologice prin calcări de structură ?

4) Care au fost consecințele folosirii formelor verbale conjugate cu și fără sufixe flexionare

?

VI. Stilurile funcționale ale românei literare

Stilul este un mod de folosire a limbii pentru a realiza un anumit tip de comunicare și se manifestă de obicei în maniere specifice felului de a se exprima al indivizilor, întrunind însă trăsături generalizante, întâlnite la mai mulți vorbitori, care se referă la același grup de realități și au aceeași raportare a limbii față de realitate și față de vorbitori. Se produce astfel o repartizare de mijloace și de particularități lexicale, morfologice, sintactice, textuale și fonetice pentru asemenea tipuri de maniere de exprimare. Din perspectiva limbii (deci, nu a vorbirii, a actelor de vorbire) au importanță deosebită repartizările care vizează maniera de exprimare în anumite domenii sociale, adică stilurile funcționale, fiindcă reflectă modul de funcționare a limbii în raport cu un anumit spațiu ontologic (al realităților) și cognitiv (al modului în care se realizează cunoașterea realităților). O limbă literară desăvârșită conține toate stilurile funcționale bine delimitate prin trăsături distincte și, în același timp, cu punți de comunicare între ele. De aceea, superioritatea unei limbi literare constă nu numai în existența tuturor stilurilor, ci și în *comunicația dintre stiluri*, în posibilitatea lor de a se corela și a se îmbogăți pe terenul ei. Fiindcă limba are mai multe modalități de particularizare stilistică, iar nu numai în funcție de dimensiunile ontice, cognitive și profesionale, termenul *stil*, însoțit uneori de determinări, poate denumi orice manifestare diferențiată a limbii și a vorbirii (*stil oral, direct, indirect, concis sau lapidar, propriu, figurat, epistolar, familiar, particular etc.*). După Ion Coteanu, fiecare vorbitor ar folosi mai multe asemenea stiluri, instanțindu-le diferențiat sau amalgamat în funcție de împrejurări. Se folosește și sintagma *registre stilistice (registru neutru, solemn, familiar)*, care ar reprezenta maniere de concretizare a stilurilor, adică, în ultimă instanță, tot stiluri. O clasificare a stilurilor limbii, din perspectivă teoretică, are în vedere cinci tipuri de bază: a) *stilul artistic*, cu trăsăturile poetice și descriptive, b) *stilul neutru*, cu trăsăturile obiective, descriptive sau demonstrative, c) *stilul persuasiv*, cu trăsăturile didactice și subiective, d) *stilul imperativ*, cu trăsăturile restrictive, didactice și obiective, e) *stilul schematic (sau rezumativ)*, realizat prin rezumare, diagrame și formule. Deși interesantă, această perspectivă nu o poate substitui pe cea care vizează cele cinci stiluri funcționale ale limbii (*stilul religios, stilul beletristic, stilul științific, stilul juridic-administrativ și stilul publicistic*). În cadrul fiecărui stil funcțional se disting tipuri de limbaje și limbaje specializate, care au ca reflex, la nivelul vorbirii, tipurile de discurs ce se concretizează în discursurile particulare. Ca atare, forma abstractă a tipurilor de discurs se reflectă în limbajele de specialitate, care întrunesc trăsăturile tipologice și se realizează concret în granițele normei și sistemului limbii, ale normei legiferate și ale libertății lingvistice. Fiecare stil funcțional și fiecare diviziune a lui se realizează printr-o distribuție de elemente ale limbii care le delimitează, ceea ce nu exclude și folosirea de elemente comune nediferențiate.

Sinteză: Limba își repartizează mijloacele de expresie în funcție de realitățile avute în vedere, de tipul de cunoaștere a acestor realități (în speță de nivelul cunoștințelor vorbitorilor) și de performanțele vorbitorilor în folosirea limbii. Particularizările limbii prin trăsături specifice modurilor ei de utilizare alcătuiesc stilurile, în cazul limbii literare importanță deosebită având stilurile funcționale. Fiecare stil funcțional cuprinde mai multe limbaje, iar limbajele cuprind tipuri de discurs concretizate în discursuri particulare (forma în care se realizează textele propriu-zise).

Test:

- 1) Ce este un stil funcțional ?
- 2) Care sînt principalele stiluri funcționale și care sînt principalele lor diviziuni ?

Stilul religios

Fiind elementul esențial al limbii, cuvântul primește în primul rând un statut special în cadrul fiecărui stil al limbii, statut ce rezultă din manifestarea funcțiilor lui de bază (în primul rând a funcției denominative și a funcției comunicative). Din acest punct de vedere, stilul religios realizează perspectiva identității cuvântului cu creatorul, aflat uneori și în ipostaza de salvator sau de nimicitor, sau măcar cu mijlocul creației, rezultat din omnipotența divină. Prin legătura nemijlocită dintre limbă și gândire, cuvântul se identifică cu gândirea însăși sau, fiind unicul ei mijloc de manifestare, este congruent, corespondent și aplicat gândirii. Din acest motiv, atitudinea față de cuvânt nu poate fi indiferentă în cazul stilului religios, cuvântul marcat de aură divină trebuie să fie respectat, păstrat ca atare și ferit de interpretări eronate. În construcția textului religios și în practica ritualului religios, cuvântul se consacră în forme și combinații stabile, durabile lungi perioade de timp, chiar și atunci când limba este supusă unor procese de transformare profunde. Ca atare, deși nu este lipsită de mobilitate, limba se manifestă în cazul stilului religios într-o manieră mai conservatoare decât în r.ir.v.» altor stiluri funcționale.

Din perspectivă istorică, socială și națională, stilul reii-gios reprezintă prima manifestare specializată a limbii române literare, începutul scrierii limbii române fiind în mod nemijlocit legat de realizarea de texte religioase. Stilul religios, deși este propriu unui grup profesional (preoților în primul rând), are multe limbaje cu o aplicație socială extinsă, datorită practicilor ritualului religios, când interferează și cu limbaje nonverbale (gestică, îmbrăcăminte, local). Cu toate că se manifestă într-o manieră relativ unitară, stilul religios se compune din mai multe limbaje între care există uneori diferențe marcante: 1) limbajul biblic, 2) limbajul liturgic sau bisericesc, 3) limbajul oratoric religios, 4) limbajul tehnic religios, 5) limbajul dramatic religios și 6) limbajul teologic. Ansamblul acestor limbaje este dominat, desigur, de limbajul biblic, care realizează în cultura română o tradiție neîntreruptă începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea. Cu toate reviziile și îndreptările suferite de-a lungul timpului, textul biblic a rămas cu multe particularități de limbă arhaice, care nu s-au mai conservat în alte tipuri de scrieri. Se remarcă în acest sens, în primul rând, elemente lexicale specifice: *a ațerosi "a separa", ardere-de-tot "jertfă prin ardere", capiște "templu", fur ""hoț", pîrîș "reclamant" sau titulatura înainte stătător*, care reproduce structura cuvântului președinte. De asemenea, unele forme, astăzi ieșite din uzul limbii literare se păstrează aici, precum varianta pre a prepoziției pe, pronumele relativ-interogativ care articulat (carele) etc. Situația aceasta se explică prin faptul că, după intense eforturi anterioare, în anul 1688 s-a tipărit la București textul integral al *Bibliei* în limba română, printr-o valorificare a tuturor textelor anterioare și printr-o colaborare a învățaților din toate provinciile românești.

Prin această tipăritură s-a creat tradiția de bază a limbii biblice în limba română, deși alte traduceri s-au realizat în secolele următoare. Declarînd că intenționează o nouă traducere a *Bibliei*, clericul unit Samoil Micu a publicat la 1799 o nouă variantă a acestei cărți de bază pentru credința creștină, dar, în afară de câteva modificări neînsemnate de cuvinte (*spirit în loc de duh, Doamne îndură-te!* în loc de *Doamne miluiește!*), el nu se abate semnificativ de la textul tradus de ortodocși la 1688. Se consacră astfel pentru toți românii, indiferent de confesiunea la care aparțineau, o versiune biblică cu aceleași trăsături de bază, care a fost urmată în mare parte de toate traduceri care s-au realizat mai târziu. Din textul biblic, trăsăturile importante s-au extins și asupra celorlalte limbaje ale stilului religios, în primul rând limbajul liturgic. Doar limbajul teologic a avut în parte o evoluție diferită, printr-o apropiere mai mare de schimbările suferite de limba literară românească în perioada modernizării ei, astăzi caracterizîndu-se prin trăsături apropiate limbajului filozofic din cadrul stilului științific. O mobilitate mai mare a caracterizat și limbajul oratoric religios al predicilor, care a folosit însă deseori mijloace caracteristice limbajelor stilului beletristic, prin utilizarea unora dintre procedeele retorice și a figurilor de stil.

Învățații din prima jumătate a secolului al XIX-lea (precum Ion Heliade-Rădulescu și Timotei Cipariu) au făcut dese referiri la vechea limbă bisericească (așa-numi-tul de ei *dialect bisericesc*) pe care o considerau un model de unitate și pe baza căreia credeau că se pot stabili principiile pentru realizarea limbii literare moderne. S-a observat însă tot atunci că limba veche românească era insuficientă tocmai prin limitarea ei în mare parte numai la stilul religios și prin lipsa

mijloacelor de expresie cerute unei limbi literare moderne. În plus, vechea limbă bisericească era înțesată de slavonisme și de grecisme, ceea ce o făcea sub unele aspecte neconvenabilă pentru noua orientare din cultura și limba română. Ca atare, deși a fost prezentată deseori ca model, limba bisericească (= stilul religios) a rămas cu multe trăsături ce nu se regăsesc în limba română literară actuală în general.

Sinteză: în cadrul stilului religios, folosirea limbii are drept scop exprimarea unor precepte și valori imuabile. Ca atare, limba primește un coeficient înalt de stabilitate și de constanță pe o lungă durată. Dezvoltat intens în cadrul vechii române literare, stilul religios prezintă numeroase elemente de continuitate în limba literară modernă. Limbajele acestui stil se diferențiază însă în funcție de gradul în care manifestă sau nu tendințe de fixitate și de perpetuare a unor elemente arhaice.

Test:

- 1) Care este rolul cuvântului în cadrul stilului religios ?
- 2) Care sînt limbajele stilului religios ?
- 3) Care sînt elementele care atestă ahaicitatea stilului religios ?
- 4) Care sînt limbajele cele mai stabile și care cele mai mobile ?

Stilul științific

Considerat ca realizîndu-se în registru neutru, fiindcă nu admite manifestarea subiectivă, stilul științific uzează, prin definiție, de funcția comunicativă a limbii. Întrucît tehnica și știința sînt creații ale spiritului, cuvîntul are aici rolul de expresie a creației, ca mijloc de realizare și de transmitere a ei. Pe de altă parte, fiind dominat de (orientarea de a se adecva la) realitate sub raport ontologic, limba îmbracă în cazul stilului științific caracter de obiectivitate, de neutralitate în raport cu indivizii vorbitori, de exterioritate față de trăsăturile lor subiective și de șablo-nizare. Ca atare, stilul științific reflectă cel mai mult una dintre tendințele manifestate în cadrul limbii literare, aceea de a se ajunge la o limbă standard. Stilul științific cuprinde pe de o parte limbaje științifice propriu-zise, care redau cunoașterea sistematizată despre anumite sectoare ale realității, și pe de altă parte limbaje tehnice, care redau indicații și prescripții pentru efectuarea unor operații, obținerea unor produse, alcătuirea unor agregate etc, adică sînt destinate unor scopuri practice. Limbajele științifice propriu-zise au și variante didactice, în care se pornește de la cunoașterea deja existentă și de la mijloacele lingvistice consacrate pentru a o reda, oferindu-se posibilități de a interpreta această cunoaștere și de receptare a conținutului mijloacelor respective. Limbajele științifice se împart apoi în limbaje ale științelor descriptive și limbaje ale științelor demonstrative. În stilul științific este inclus și limbajul filozofiei, realizabil în variante foarte diversificate, de la unele de factură obiectivă, pînă la altele puternic marcate subiectiv, uneori chiar cu folosirea deviantă a limbii, ca în limbajul prozei beletristice. Dacă trăsăturile morfologice, sintactice și textuale nu particularizează decît uneori și în mică măsură fiecare limbaj științific sau tehnic în parte, terminologiile (adică suma elementelor lexicale al căror conținut este orientat exclusiv pentru a reda cunoașterea specifică unui domeniu determinat) sînt sensibil diferențiate, nu numai prin elementele alcătuitoare, prin termeni, ci și prin originea lor, prin modul lor organizare sistematică și de repartizare a semnificațiilor. Astfel, sînt unele limbaje științifice, ca cei geografice, zoologice și botanice care au putut prelua termenii din limba populară: *deal, munte, rlu, vale; pasăre, pește; grîu, secară* etc. Elemente populare se întîlnesc însă și în limbaje ale științelor demonstrative, precum limbajele matematice: *adunare, inel, împărțire, număr, scădere*, la care se adaugă și calcurile realizate pe baza elementelor populare de vocabular: *deînmulțit, deîmpărțit*. În sfîrșit, și în limbajul filozofic sînt cuprinse cuvinte populare: *adevăr, cunoaștere, îndoială, mișcare, timp, voință*.

Caracteristica de bază a stilului științific nu constă însă în asemenea preluări de elemente populare, ci, dimpotrivă, în receptarea de împrumuturi neologice, acesta fiind stilul cu gradul cel mai înalt de internaționalizare. O lungă perioadă de timp, limbajele științifice și cele tehnice au cunoscut, din punctul de vedere al surselor terminologice, o diferențiere pronunțată, fiindcă limbajele tehnice evitau în general terminologia de specialitate în favoarea cuvintelor din limba comună, înțelese de

toți. Astfel, între limbajul medical și cel tehnic-medical, de exemplu, s-a menținut mult timp o diferență din acest punct de vedere. Revoluția științifică și tehnică din secolul al XX-lea, prin scientizarea tehnicii și tehnologiilor, a șters însă deosebiri terminologice dintre cele două tipuri de limbaje ale stilului științific.

Stilul științific s-a constituit în limba română într-o perioadă îndelungată, o dată cu modernizarea limbii române literare, în limba veche acest stil nefiind bine conturat și nici suficient de diversificat. Cu toate acestea, așa cum a demonstrat Gheorghe Chivif, nu au lipsit în vechea limbă literară elemente de stil științific, atât sub aspectul limbajelor științifice propriu-zise, cât și sub aspectul limbajelor tehnice. Limba literară modernă nu a putut prelua însă decât în foarte mică măsură elemente din cea veche pentru crearea stilului științific, încât, în perioada premodernă, se realizează o adevărată inițiere a acestui stil, a cărui necesitate pentru desăvârșirea limbii literare este menționată de învățații români de atunci din toate provinciile. Aspectul incipient al stilului în perioada respectivă este atestat și de realizarea unor terminologii oscilante, alcătuite din calcuri, din variante fonetice și din cuvinte deosebite pentru redarea aceluiași noțiunii²⁹. Prezența frecventă a calcurilor se explică prin imposibilitatea integrării unui număr prea mare de împrumuturi într-o perioadă de timp foarte redusă, iar variantele și cuvintele diferite prin surse variate pentru neologisme și prin criterii de adaptare neunitare. Deoarece textele științifice românești din perioada 1780-1830 erau în totalitate traduceri sau prelucrări, influența originalelor străine a contribuit nu numai la introducerea unor termeni din alte limbi, ci și la structurarea textelor după modelul originalelor. Traducerile prevalează și în etapa alcătuirii stilului științific în limba română literară, care cuprinde intervalul 1830-1880, când se stabilesc treptat bazele limbajelor atât sub aspect terminologic, cât și sub aspect sintactic și textual. Majoritatea vechilor calcuri sînt înlocuite de împrumuturi neologice adaptate după reguli ce vor rămîne în marea lor majoritate pînă în limba actuală. După 1880, limbajele stilului științific încep să funcționeze ca atare, textele cu-prinzînd și contribuții românești la creația științifică, tehnică și filozofică.

Sinteză: Deși unele elemente se găsesc și în limba literară veche, stilul științific este specific fazei moderne a românei literare. Deschis foarte mult spre împrumuturile neologice, acest stil nu este totuși opac receptării unor elemente de la nivelul limbii populare. În stilul științific sînt cuprinse pe de o parte limbaje ale științelor și, pe de altă parte, limbaje tehnice, acestea din urmă tinzînd să se identifice în epoca actuală, mai ales din punct de vedere terminologic, cu primele.

Test:

- 1) Care sînt principalele trăsături ale stilului științific?
- 2) Cum se caracterizează limbajele stilului științific?
- 3) Care este evoluția limbajelor științifice în perioada modernă a românei literare?

Stilul beletristic

Stilul beletristic valorifică din plin funcția expresivă a limbii, fiind domeniul suspendării alterității limbii în favoarea viziunilor și creațiilor subiective. De altfel, așa cum literatura nu este o reproducere a realității, tot astfel nici limba literaturii nu este o preluare a limbii vorbite în general, chiar și atunci cînd lasă impresia că s-ar realiza printr-o astfel de preluare. În acest caz, cuvîntul este suportul creației iar, uneori, creația însăși, care se poate realiza în oricare dintre registrele stilistice. Textele realizate folosesc pe scară largă figurile de stil, adică îmbinările de cuvinte ce conduc spiritul de la aspectul rațional la cel al reprezentărilor, al sensibilizării și al trăirilor subiective. În plus, aceste texte însușesc și posibilități ale interpretărilor multiple, cultivînd deseori chiar ambiguitatea și antrenarea destinatarului într-o participare la problematizarea situațiilor prezentate.

Stilul beletristic poate uza de toate elementele limbii, inclusiv de toate potențialitățile de încălcare a normei, fie aceasta norma cutumiară, fie norma legiferată, oferind mari posibilități de

Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962. Vezi Gheorghe Chivu, *Limba română de la primele texte pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Variante stilistice*, Univers Enciclopedic, București, 2000.

manifestare a libertății lingvistice. Cu toate acestea, stilul beletristic nu presupune manifestarea liberului arbitru, deși ambiția de a crea literatură în lipsa oricărui talent literar a dus uneori la experimente ridicule și la pseudoliteratură, fiindcă libertatea lingvistică oferă numai condițiile urmării rigorilor artei. În general, stilul beletristic are majoritatea trăsăturilor opuse celor care caracterizează stilul științific. Taxonomia stilului beletristic cunoaște trei limbaje de bază: limbajul prozei, limbajul poeziei și limbajul dramatic, în interiorul cărora se manifestă la nivelul conținutului și al expresiei, în grade diferite limbajul poetic. Acesta este alcătuit din elementele limbii deturnate din funcțiile lor inițiale spre a crea o lume de imagini independentă de cosmosul fizic și social obișnuit, receptat ca existență obiectivă de către indivizii umani.

În cultura românească, elemente ale stilului beletristic au apărut în vechea limbă literară în textele religioase și istorice, pentru ca, la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea să fie realizate primele opere beletristice notabile. Nivelul atins de operele unor mari talente precum Dosoftei și Cantemir nu a fost însă menținut de-a lungul secolului al XVIII-lea, încât abia spre sfârșitul acestui secol și la începutul celui următor se pot constata realizări literare notabile, o dată cu opera primilor poeți munteni și a iluministului Ion Budai-Deleanu.

Adevărata literatură modernă a fost fundamentată prin activitatea scriitorilor de la jumătatea secolului al XIX-lea, când se produce o accentuată diversificare tematică și lingvistică a operelor literare, precum și o manifestare a creației în diferite genuri și specii literare. După o perioadă de prevalare a traducerilor din literatura europeană (îndeosebi din cea franceză) se trece tot mai intens la creația națională, constatarea potrivit căreia "traducerile nu fac o literatură" fiind acceptată ca valabilă de marea majoritate a învățaților români. Desăvârșirea a fost realizată pe terenul stilului beletristic prin marii clasici ai literaturii române, care și-au alcătuit opera în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În veacul următor, îndeosebi între cele două războaie mondiale, literatura română reușește sincronizarea cu cea europeană, curente principale europene fiind reprezentate de scriitori români de mare forță.

Sub aspect tematic și lingvistic, literatura și literații au mers uneori cu circa o jumătate de secol în urma ideilor și limbii științifice. Cultivarea trecutului istoric în operele literare, de exemplu, devine remarcabilă în jurul anului 1840, în vreme ce gândirea științifică se orientase în acest sens încă de pe la 1780. Tradiția populară a fost însă simultan folosită ca argument științific (pentru demonstrarea romanității românilor) și ca sursă a inspirației literare, acest ultim aspect fiind cultivat intens de-a lungul secolului al XIX-lea. Temele citadine și industria devin proprii literaturii române abia în secolul al XX-lea, iar neologismul, cultivat foarte mult pe terenul științei, atît în propunerile pentru cultivarea limbii, cît și în realizarea textelor, a pătruns cu greu în literatură și cu o întârziere de aproape un secol. Chiar în etapa actuală, spre deosebire de situația manifestată pe terenul stilului științific, limba literaturii rămîne încă în mare parte atașată filonului popular, deși împrumutul neologic a pătruns și aici.

Ca atare, literatura a reprezentat un *element de temporizare* și, prin aceasta, de asimilare și de difuzare a noului, în vreme ce știința a reprezentat *avangarda* modernizării în societatea românească. Întrucît a existat și o anumită deosebire în modul de manifestare a învățaților din vechile provincii românești în diferite domenii ale culturii, se poate constata că, prin cultivarea științei și filozofiei, ardelenii s-au aflat în avangardă, în vreme ce moldovenii, foarte valoroși pe terenul literaturii, au reprezentat temporizarea. Cultivînd politica dictată de împrejurări, muntenii au putut realiza o sinteză și un echilibru, cele două direcții asamblîndu-se și fuzionînd.

Sinteză: Elemente ale stilului beletristic au apărut în cultura română în vechile texte religioase și istorice, dar vechea limbă literară are puține creații literare propriu-zise. Pe terenul creației literare s-a putut realiza cea mai mare continuitate cu limba veche și populară, înnoirile lingvistice produse prin împrumuturi pătrunzînd aici într-un ritm încetinit. După cîteva decenii în care au prevalat traducerile, literatura română a evoluat rapid în secolul al XIX-lea, pentru ca, în secolul al XX-lea, să realizeze o accentuată sincronizare cu lumea occidentală.

Test:

- 1) Ce funcție a limbii valorifică în mod deosebit stilul beletristic?
- 2) Care sînt posibilitățile stilului beletristic de a folosi mijloacele limbii?
- 3) Cînd s-a desăvîrșit stilul beletristic cu toate limbajele lui?

Stilul juridic-administrativ

În cadrul stilului juridic-administrativ, cuvîntul este un moderator social, intervenind în reglementarea relațiilor dintre individ și autorități sau dintre un individ și alt individ. Acesta este prin urmare un stil al integrării sociale și al coeziunii sociale și se manifestă prin două tipuri de limbaje, administrativ și juridic. Tipul administrativ este propriu administrației de stat și este caracteristic dispozițiilor, ordonanțelor și decretelor, cînd emană dinspre instituțiile de stat spre cetățeni, avînd un caracter hortativ, și cererilor, reclamațiilor, memoriilor, cînd este orientat de la cetățean spre organele de stat. Ca atare, există două limbaje prin care se manifestă acest tip, între ele existînd diferențe semnificative. Ele sînt caracterizate prin formule stereotipe, prin vocabular relativ limitat și printr-o orientare univocă a semnificațiilor cuvintelor. De aceea, aceste limbaje sînt lapidare și numai întîmplător uzează de unele artificii sau figuri de stil. Limbajul care privește documentele ce emană de la stat spre cetățeni are în parte trăsăturile unui limbaj tehnic, fiindcă indică ce trebuie făcut, cum trebuie acționat.

Pînă la 1830, limbajele administrative au purtat pecetea influenței turcești și grecești în Muntenia și în Moldova și a influențelor latină, germană și maghiară în Transilvania, în Principate, în perioade Regulamentelor organice, s-a resimțit și o oarecare înrîurire rusească. Influența rusească a fost puternică însă în Basarabia în perioadele de ocupație, între 1812-1918 și între 1945-1990. Forma actuală a acestor limbaje este rezultatul evoluției din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a definitivării produse după 1918. cînd, prin unitatea politică s-a putut realiza și unitatea limbii folosite în relațiile dintre instituțiile statului și cetățeni. Trăsăturile de bază ale limbajului care caracterizează actele oficiale sînt caracterul neutru, impersonal, simplitatea, claritatea și precizia, iar tipul administrativ în general conține texte realizate după scheme, cu formule speciale, consacrate, uzînd atît de cuvinte vechi, cît și de neologisme.

Tipul de limbaje juridice este specific codurilor de legi și dezbaterii judecătorești, avînd ca specie limbajul juridic oratoric al pledoariei judiciare (avocătești). Limbajul codurilor de legi se apropie de limbajul administrativ al instituțiilor, în vreme ce limbajul juridic oratoric admite unele elemente specifice stilului beletristic și se individualizează în funcție de talentul oratoric al fiecăruia.

În cultura română, limbajele juridice s-au inițiat o dată cu apariția pravilelor, pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Limba acestor pravile era simplă, în ciuda faptului că erau de obicei traduceri după greacă sau după slavonă, și a creat o anumită tradiție, cu texte relativ uniforme, fără evoluții semnificative de conținut și de expresie, pînă la începutul secolului al XIX-lea. După 1820 însă, se produc aici mutații radicale : sub aspectul conținutului, jurisdicția românilor este orientată spre dreptul napoleonean, iar, sub aspectul limbii, se intră sub dominația latinismului. Studiul dreptului în românește se extinde mereu după această dată, îndeosebi ca o componentă a pregătirii filozofice, terminologia promovată fiind preponderent neologică. Cu toate acestea, din necesitatea inteligibilității pentru persoane cu pregătire diferită, mutația majoră produsă în terminologia juridică pe la jumătatea secolului al XIX-lea nu a putut împiedica menținerea unei sinonimii extinse popular-neologic, fenomen nespecific limbajelor de specialitate. Acest fenomen nu prezintă însă o necesitate absolută căci rostul juriștilor este acela de a realiza aplicarea legilor începînd prin a le explica și a le face inteligibile pentru cei care nu au pregătire de specialitate. De aceea, limbajele juridice actuale conțin numeroase perechi precum: *act - înscris, acuzat - pîrît, culpă - vină, decizie - hotărîre, escrocherie - înșelăciune, hoț - delapidator, învinuit - inculpat* etc. Folosirea cuvintelor vechi este, în cea mai mare parte, continuarea terminologiei juridice statornicite în vechea română literară prin pravile și coduri de legi, iar cuvintele neologice sînt rezultatul reorientării realizate de latiniști în dreptul românesc, prin cultivarea împrumutului latino-roman. Această imixtiune a cuvintelor vechi și populare (existentă în aproape toate terminologiile de specialitate românești) reflectă și caracterul contradictoriu al românei literare, care nu realizează o graniță precisă între nivelul cult și cel popular, așa cum se întîmplă în cazul altor limbi literare europene.

Sinteză: Stilul juridic-administrativ cuprinde două tipuri de limbaje: administrative și juridice. Din punct de vedere istoric, limbajele administrative urmează statutul politic al provinciilor românești, definitivându-se abia după Marea Unire de la 1918. Limbajele juridice, dezvoltate într-o anumită măsură în vechea limbă literară, au cunoscut modificări profunde o dată cu epoca modernă, când s-au reorientat terminologic spre sursele latino-romanice.

Test:

- 1) Ce rol are cuvântul în cazul stilului juridic-administrativ?
- 2) Cum se caracterizează limbajele administrative până la 1830 și după aceea?
- 3) Ce s-a petrecut în cazul limbajelor juridice după 1820?

Stilul publicistic

Existența unui stil publicistic (gazetăresc) a fost deseori contestată, fiindcă în paginile ziarelor și revistelor se întrunesc texte ce pot avea trăsături specifice tuturor celorlalte stiluri funcționale ale limbii. Articolul de presă poate ține de stilul științific în formă popularizantă, atunci când prezintă anumite realizări științifice și tehnice, se poate apropia de stilul juridic-administrativ, când tratează aspecte privind ordonanțele, comunicatele și dispozițiile oficiale, în vreme ce foiletoanele și reportajele folosesc mijloace ale stilului beletristic (artistic). Așadar, sub raportul conținutului, articolele din publicații tratează subiecte foarte variate, din domeniile politic, social, științific și cultural, având scopul de a realiza informarea publicului și încercând să corespundă necesităților de moment sub acest aspect. Ca atare, și limba publicisticii trebuie să însușească tendințele de moment și predispozițiile momentane în folosirea limbii, recurgând în același timp la un procent ridicat de inovații pentru a reprezenta puncte de atracție sub aspectul noutății. Informarea prin presă nu se face însă într-o manieră neutră, autorii articolelor realizând o selecție a faptelor și prezentându-le în așa fel încât să convingă pe cititori de ceva, să-i facă să adopte un punct de vedere. De aceea, trăsătura de bază a stilului publicistic este caracterul persuasiv, folosirea cuvântului pentru a convinge și antrenarea tuturor mijloacelor limbii pentru atingerea acestui scop (organizarea discursului sub formă demonstrativă, recurgerea la unele figuri de stil etc). Conținutul materialelor publicistice orientează textele spre mai multe tipuri de limbaje: limbajul politic, limbajul științific de popularizare, limbajul de reportaj etc. Necesitatea de a se prezenta cu lucruri noi solicită stilului publicistic o mare mobilitate, care devine posibilă prin lipsa unei departajări a mijloacelor lingvistice în specifice și nespecifice. Nu există terminologii speciale pentru limbajele stilului publicistic, el poate împrumuta elemente ale oricărui alt stil și poate apela chiar la elemente ale vorbirii populare sau familiare. Diversitatea discursului publicistic este foarte mare, fiindcă atât mijloacele lexicale, cât și cele sintactice și textuale pot varia în orice direcție.

Din punctul de vedere al istoriei culturii și limbii române literare, stilul publicistic a fost inițiat o dată cu apariția primelor periodice românești în anul 1829 „Curierul românesc” în Muntenia și „Albina românească” în Moldova), și a cunoscut o dezvoltare deosebită spre sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea. Treptat s-a produs o specializare a publicațiilor periodice în funcție de conținut, în politice, literare, științifice, culturale etc, ceea ce a produs și o diferențiere a limbajelor întrebuințate în funcție de destinatarii lor și de tipul materialelor publicate. Deseori s-a exersat, mai ales în articolele politice și culturale, un limbaj polemic specific stilului publicistic, înrudit sub unele aspecte cu limbajele oratorice ale altor stiluri. În perioada dintre cele două războaie mondiale, presa românească literară și culturală a fost marcată de curente avangardiste, ceea ce a produs o diversificare foarte mare sub raport lingvistic, printr-o mare varietate lexicală și sintactică. După anul 1989, se constată o creștere fără precedent a numărului publicațiilor periodice în domeniul politic, caracterizate în general prin agresivitate verbală și prin pasiuni extremizante. Publicațiile cu caracter literar și cultural, deși numeroase, au devenit în cea mai mare parte lipsite de substanță, degenerând în impresionism și lipsă de idei, prin prevalarea foiletoanelor și eseurilor, iar cele științifice s-au redus simțitor.

Sinteză: Inițial o dată cu apariția publicațiilor periodice (începând cu 1829) stilul publicistic s-a dezvoltat repede de-a lungul secolului al XIX-lea, avînd un mare rol nu numai în rîpîndirea cunoștințelor , cît și în difuzarea mijloacelor lingvistice pentru a denumi realități din diferite domenii culturale și științifice. Importanța cultural-lingvistică a presei se reduce în parte în secolul al XX-lea, pe măsură ce cultura românească se maturizează și își desăvârșește identitatea

Test:

- 1) De ce existența unui stil publicistic este pusă uneori sub semnul întrebării?
- 3) Care este trăsătura de bază a stilului publicistic?
- 3) Ce este specific publicațiilor periodice apărute după 1990?

BIBLIOGRAFIE

- Ștefan, Ion, *Formule de adaptare a unei categorii de neologisme*, în LR, XXXVII (1988), p. 29-38;
- Ștefan, Ion, *Incadrarea morfologică a unei categorii de neologisme în scrieri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în LR, IXI (1970), p. 515-522;
- Ștefan, Ion, *Omofonia în concepția lui I. Heliade-Rădulescu despre ortografie*, în LR, XXVIII (1979), p. 617-623;
- Șuteu, Flora, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, Editura Academiei, București, 1976;
- Andriescu, AI., *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Editura Junimea, Iași, 1979;
- Andriescu, AI., *Stil limbaj*, Editura Junimea, Iași, 1979;
- Andriescu, Alexandra, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, în AUI, XXXIV (1988), sect. III e. Lingvistică, p. 5-20;
- Angheliescu, Mircea, *Glose stilistice la M. Sadoveanu*, în "Transilvania", XV (1986), Ar. 8, p. 24-25;
- Arvinte, V., *Preocupări lingvistice la "Contemporanul" (1881-1891)*, în SCSt (Iași), XII (1961), fasc. 1, p. 7-21;
- Arvinte, V., *Roman, românesc, România*, Editura Științifică, București, 1983
- Avram, Mioara, *Anglicismele în limba română actuală*, Editura Academiei, București, 1997;
- Avram, Mioara, *Desinențe pentru cuvinte străine în limba română contemporană*, în SCL, XXVI (1975), 319-324;
- Avram, Mioara, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu demente conjuncționale în limba română*, București, 1960;
- Avram, Mioara, *Particularități sintactice neromânești în diferite momente ale limbii literare*, în SCL, XXVI (1975), p. 459-466;
- Baciu, Miorita, *Metafora argotică*, în CL, XXX (1985), nr. 1, p. 58-66;
- Bahner, W., *Discuții în secolul trecut în legătură cu limba română literară*, în LR, XIV (1965), p. 39-44;
- Bahner, W., *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, în LR, X (1961), p. 193-203, II, p. 304-313;
- Bahner, Werner, *Despre formarea limbii literare române moderne - însemnătatea și forma elementelor franceze*, în LL, II (1956), p. 35-40;
- Bahner, Werner, *Forme, idei. Evoluții în literaturile popoarelor romanice*, București, 1982;
- Barborică, Elena, *Aspecte ale vocabularului juridic în secolul al XVII-lea*, în AUB, Limba și literatura română, XVIII (1969), nr. 1, p. 41-46;
- Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*, Akten des Kolloquiums "Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert", Regensburg, 26-28 April 1990, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992;
- Berca, Olimpia, Dorcescu, Eugen, *Metafora în stilul administrativ-juridic*, în *Caietul cercului de studii*, II, Tipografia Universității Timișoara, 1984, p. 89-98;
- Berca, Olimpia, *Stilistica antroponimelor în Tiganiada*, în SCL, XXXVII (1986), p. 400-407;
- Blaga, Lucian, *Ființă istorică*, în Lucian Blaga, *Opere*, vol. XI, Editura Minerva, București, 1988, p. 353-511;
- Blaga, Lucian, *Geneza metaforei și sensul culturii*, în Lucian Blaga, *Opere*, vol. IX, Editura Minerva, București, 1985, p. 335-475;
- Blaga, Lucian, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura științifică, București, 1966;

- Blaga, Lucian, *Spatiul mioritic*, in Lucian Blaga, *Opere*, vol. IX, Editura Minerva, Bucuresti, 1985, p. 189-333;
- Bogdan-Dascălu, Doina, *Paul Iorgovici și Ion Heliade-Rădulescu*, în LR, XX (1971), p. 605-608;
- Brâncuș, Gr., *Titu Maiorescu și problemele limbii*, in LR, XIII (1964), 483-494;
- Brâncuș, Grigore, *Observatii asupra structurii frazei în Istoria ieroglifică*, în AUB, Limba și literatura română, XII (1973), nr. 2, 83-88;
- Breban, V., *In legătură cu formarea lexicului limbii române literare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Editura Academiei, Bucuresti, 1965, p. 93-95;
- Budagov, R. A., *Problemele studierii limbilor literare romanice*, Editura Științifică, Bucuresti, 1962;
- Bulgăr, Gh., *Filologie și istorie*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1978;
- Bulgăr, Gh., *Momentul Eminescu in evolutia limbii române literare*, Editura Minerva, Bucuresti, 1971;
- Bulgăr, Gh., *Neologismele romanice la inceputul secolului trecut*, în CL, X(1965), nr. 1, p. 109-118;
- Bulgăr, Gh., *Problemele limbii literare in conceptia scriitorilor români*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1966;
- Bulgăr, Gh., *Studii de stilistica și limba literară*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1971;
- Byck, Jaques, *Studii și articole*, Editura Științifică, Bucuresti, 1967;
- Cazacu, B., *Studii de limba literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, Bucuresti, 1960;
- Chivu, Gh., *Limba română de la primele texte pînă la sflrșitul secolului al XVIII-lea. Variante stilistice*, Univers Enciclopedic, Bucuresti, 2000;
- Chivu, Gh., *O variantă ignorată a românei literare moderne - limbajul bisericesc*, în LR, XLIV (1995), p. 451+455;
- Chivu, Gh., *Stilul celor mai vechi texte stiintifice romănesti (1640-1780), I*, in LR, XXIX (1980), p. 111-122; *7/ Stilul texte-lor lingvistice*, in LR, XXX (1981), p. 45-60; *III. Stilul textelor matematice*, in LR, XXX (1981), p. 139-147; *IV. Stilul textelor medicale*, in LR, XXX (1981), p. 221-231; *V. Stilul textelor filozofice*, in LR, XXX (1981), p. 505-514;
- Chivu, Gheorghe, *Civilizatie și cultură. Conșideratii asupra limbajului bisericesc actual*, Editura Academiei, Bucuresti, 1997;
- Ciobanu, Fulvia, *Unele observatii in legătură cu sușxele dd/ectivale complexe in limba română*, in SCL, XXVI (1975), p. 347-354;
- Coseriu, Eugen, *Prelegeri și conferinte*, Iași, 1994 Coseriu, Eugenio, *Teoria del leguaje y lingüistica general*, (iredos, Madrid, 1967;
- Costinescu, Mariana, *Normele limbii literare in gramaticile romănesti*, Editura Stiintifică, Bucuresti, 1979;
- Coteanu, I., *Romăna literară și problemele ei principale*, Bucuresti, 1961;
- Coteanu, I., *Stilistica funcțională a limbii române*, Editura Academiei, Bucuresti, 1973;
- Cotelnic, F., *Despre numele de actiune in -re (asa-zisa substantivizare a infinitivului lung)*, în "Limba și literatura moldovenească", XV (1972), nr. 3, p. 28-34;
- Cotelnic, F., *Dimitrie Cantemir și vocabularul stiintific*, în "Limbă și literatura moldovenească", XVI (1973), nr. 3, p. 64-79;
- Cuza, Mariana, *Constantin Cantacuzino și influența italiană*, în *Hommage ă Iorgu Iordan ă l'ocasion de son quatre-vingt-dixieme anniversaire*, Bucarest, 1978, p. 197-202;
- Dănăilă, I., *Note despre conceptul de "normă lingvistică"*, în LR, XII (1963), p. 325-334;
- Dascălu, Crisu, *Iorgovici și Condillac*, in LR, XX (1971), p. 491-501;
- David, Doina, *Condițiile determinante ale infringerii curentului latinist*, în AUT, XVII (1979), p. 107-115;
- David, Doina, *Infringerea curentului latinist. I. Etimologism "in marginile limbii"după 1880*, in AUT, XIV (1976), p. 9-18;
- David, Doina, *Limbă și cultură*, Editura Facla, Timisoara, 1980;
- David, Doina, *Problemele limbii literare in cultura Transilvaniei (1880-1918)*, în AUT, XI (1973), p. 51-67;

- David, Doina, *Un aspect al occidentalizării romanice : Convergența normă latinistă - model extern în limba literară din Transilvania*, în AUT, XIII (1975), p. 53-59;
- David, Doina, *Valorificarea elementului popular (regional) în limba cultură românești moderne. Criteriul logic*, în AUT, XXI (1983), p. 3-10;
- De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, București, 1958;
- Deleanu, Marcu Mihail, *Stilul religios al limbii române literare*, în LL, II, 1997, p. 36-40;
- Densușianu, Ovid, *Opere*, Editura Minerva, București vol III, 1977, vol. IV, 1981;
- Deroy, Louis, *L'emprunt linguistique*, Les Beiles Lettres Paris, 1956;
- Diaconescu, I., *Vașile Alecsandri și problemele limbii române literare din vremea sa*, în AUB, Limba și literatura română, XVIII (1960), p. 353-362;
- Diaconescu, Paula, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne, Partea I, Probleme de normare a limbii literare moderne (1830-1880)*, București, 1974 ; *Partea a 11-a, Evoluția stilului artistic în secolul al XIX-lea*, București, 1975;
- Diaconescu, Paula, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, Tn SCL, XXV (1974), p. 229+243;
- Diaconu, Vașile, *Aspecte ale lexicului neologic la Eufrosin Poteca*, în LR, XXXI (1982), p. 161-172;
- Dima, AI., *Preocupările lui AI. Russo cu privire la problemele limbii literare*, în AUI, II (1956), p. 141-160;
- Dimitriu, C., *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești. Studiu statistic*, Editura Junimea, Iași, 1973;
- Dumitrăcel, St., *Aspecte ale frazei la Petru Maior*, Tn SCSt (Iași), XIII (1961), nr. 1, p. 45-62;
- Dumitrăcel, St., *Rolul limbii române în cultura națională și necesitatea cultivării limbii în concepția lui A. D. Xenopol*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, București, 1972, P. 373-376;
- Dumitrascu, Pompiliu, *Interesul lui George Baritiu pentru problemele limbii literare*, în SUBB, Series philologica XV (1970), fasc. i, p. 17-22;
- Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, București, 1982;
- Enescu, N. C., *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, 1970;
- Fleischer, Gundula, *Eminescu traducător din limba germană*, în *Caietele Eminescu*, nr. 6, Tipografia Universității Iași, 1982, p. 412-423;
- Florea, Ion, *□istemul prefixelor de negare în limba română*, în AUL, XIX (1968), p. 61-69;
- Florescu, Cristina, *Specificul metaforei în proza istorică sadoveniană*, în ALIL, A, XXVIII (1981-1982), p. 91-103;
- Formarea cuvintelor în limba română*, Editura Academiei, București, vol. I, 19, vol. II, 1978, vol. III, *Sufixarea, I. Derivarea verbală*, 1989;
- Frincu, Constantin, *Inlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în ALIL, XX (1969), p. 69-116;
- Frisch, Helmuth, *Relațiile dintre lingvistica română și cea europeană*, Editura Saeculum, București, 1995;
- Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității "AI. I. Cuza" din Iași, Iași, 2001;
- Găldi, L., *Les mots d'origine neogreque en roumain*, Budapest, 1939;
- Ghetie, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975;
- Ghetie, Ion, *Contribuția la problema unificării limbii literare. Momentul 1750*, în LR, XX (1971), p. 113-124;
- Ghetie, Ion, *Elemente regionale în lexicul prozei lui Duiliu Zamfirescu*, în LR, XXXIV (1985), p. 73-76;
- Ghetie, Ion, *I. Heliade-Rădulescu și selecția cuvintelor românești "clasice"*, în LR, XVI (1967), p. 221-224;
- Ghetie, Ion, *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982;

- Ghetie, Ion, *Ion Heliade-Rădulescu și unificarea limbii române literare*, in LR, XXI (1972), p. 91-102;
- Ghetie, Ion, *Istoria limbii române literare. Privire șintetică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978;
- Ghetie, Ion, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Editura Academiei, București, 1966;
- Ghetie, Ion, *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare*, in LR, XV (1966), p. 519-530;
- Giosu, Ștefan, *Dimitrie Cantemir, Studiu lingvistic*, Editura Științifică, București, 1974;
- Graur, Al., *Etimologie multiplă*, in SCL, 1950, fasc. 1, p. 22-33
- Graur, Alexandru, *Influențe semantice latine medievale in limba română*, in SCL, 1950, fasc. 2, p. 237-243;
- Graur, Alexandru, *Limba literară*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979;
- Greco, V., *Timotei Cipariu și latinismul*, în LR, XIX (1970), p. 503-514;
- Greco, V., *Unitatea limbii în concepția lui Timotei Cipariu*, in LL, XXVI (1970), p. 63-69;
- Greco, Victor V., *Limbă și națiune*, Editura Facla, Timisoara, 1988;
- Greco, Victor V., *Scoala ardeleană și unitatea limbii române literare*, Editura Facla, Timisoara, 1973;
- Greco, Victor V., *Studii de istorie a lingvisticii românești*, București, 1971;
- Handoca, Mircea, *Mir cea Eliade despre limbă și Stil*, în "Steaua", XXXVI (1985), nr. 1, p. 33-35, 39;
- Hanes, Petru, *Dezvoltarea limbii literare române in prima jumătate a secolului alXIX-lea*, București, 1904;
- Hanganu Bumbăcescu, Doina, *Neologismele in poezia lui Eminescu*, in "Familia", 23 (1987), nr. 6, p. 11;
- Heliade-Rădulescu, I., *Scrieri lingvistice*, Editura științifică, București, 1973;
- Hristea, Th., *Tipuri de calc lingvistic*, în SCL, XVIII (1967), p. 307-528;
- Hristea, Theodor, *Contribuții la studiul etimologie al neologismelor românești*, în LR, XXII (1973), p. 3-18;
- Hristea, Theodor, *Etimologia multiplă internă*, în LR, XX (1971), p. 479-488;
- Hristea, Theodor, *Probleme de etimologie*, Editura științifică, București, 1968;
- Iacob, Nicolina, *Limba biblică românească (1640-1800)*, vol. [-II, Editura Universității "Ștefan cel Mare", Suceava, 2001;
- Ibrăileanu, G., *Opere*, Editura Minerva, București, vol. I, 1974, vol. VII, 1979, vol. VIII, 1979, vol. IX, 1980;
- Ionascu, Romulus, *□istemele ortografice cu litere cirilice și latine in scrierea limbii române*, București, 1894;
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Observații asupra neologismelor în Istoria ieroglifică*, în AUB, Limba și literatura română, XXII (1973), nr. 2, p. 111-116;
- Irimia, D., *Elementul arhaic și funcția sa la Eminescu*, în AUI, XI (1965), nr. 2, p. 147-163;
- Irimia, D., *Limba poetică eminesciană*, Editura Junimea, Iași, 1979;
- Irimia, D., *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1983;
- Irimia, D., *Vocabularul operei lui Caragiale*, Tn AUI, XV (1969), p. 79-85;
- Istrate, G., *Elemente italienești in poezia lui Gheorghe Asachi*, în SCL, XXIV (1973), p. 569-576;
- Istrate, G., *Fenomene specifice limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Tn AUI, XI (1965), fasc. Lp. 1-9;
- Istrate, G., *Limba română literară in concepția lui Alexandru Philippide*, în LR, XXII (1974), p. 479-488;
- Istrate, G., *Mostenirea lingvistică a lui Petru Maior - 150 de ani de la moartea lui*, în AUI, XVIII (1972), p. I-XVI;
- Istrate, G., *Neologisme latinești in Hronicul lui Dimitrie Cantemir*, în "Etudes romanes", XIII (1978), p. 313-317;

- Istrate, G., *Neologismul latino-romanice in cadrul vocabularului limbii române*, Tn ALIL, XXVI (1977-1978), p. 35-43;
- Istrate, Gavril, *Elemente regionale in poezia lui Marin Sorescu*, în ALIL, A, XXX (1985), p. 548-558;
- Istrate, Gavril, *Limba română literară. Studii și articole*, Editura Minerva, Bucuresti, 1970;
- Istrate, Gavril, *Originea limbii române literare*, Junimea, Iași, 1981;
- Ivănescu, G., *Formarea cuvintelor in limba română*, în LR, XIV (1965), p. 31-38;
- Ivănescu, G., *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în CILL, I, p. 171-204;
- Ivănescu, G., *Indrumări in cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în LR, IV (1955), nr. 1, p. 19-39;
- Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Junimea, Iași, 1980;
- Ivănescu, G., Leonte, L., *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanice*, (Iași), VII (1956), fasc. 2, p. 1-24;
- Ivănescu, G., *Limba mitropolitului Dosoftei*, în "Analele Academiei Republicii Socialiste România", 108 (1974, Seria a IV-a, vol. XXIV, p. 186-194;
- Ivănescu, G., *Rolul lui D. Cantemir in dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în volumul *300 de ani de la nasterea lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, Bucuresti, 1974, p. 125-132;
- Ivănescu, G., *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în "Philologica", II (1972), p. 5-26;
- Ivănescu, G., *Studii de istoria limbii române literare*, Editura Junimea, Iași, 1989;
- Ivănescu, Gheroghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII (1944-1945), p. 1-412;
- Iordan, Iorgu, *Limba literară. Studii și articole*, Editura "Scrisul românesc", Craiova, 1977;
- Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a "greselilor"*, Editura Socec et Co., Bucuresti, 1948v
- Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, Bucuresti, 1956;
- Iordan, Iorgu, *Sufixe românești de origine recentă (Neologisme)*, în BIFR, VI (1939), p. 1-59;
- Iordan, Iorgu, *Sufixul românesc -iv*, în SCL, XI (1960), p. 179-188, II, XIV (1963), p. 299-312;
- Iordan, Iorgu, *Unele aspecte ale formării cuvintelor in limba română actuală*, în SCL, XV (1964), p. 401-422;
- Lungu, Ion, *Scoala ardeleană*, Editura Minerva, Bucuresti, 1978;
- Macrea, D., *Componenta istorică și tendintele actuale de dezvoltare ale vocabularului românesc*, în CL, V (1960), nr. 1 -2, p. 39-50;
- Macrea, D., *Contributii la istoria lingvistica și filologiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, Bucuresti, 1978;
- Macrea, D., *Discutiile referitoare la căile de dezvoltare a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, in CL, VII (1962), nr. 2, p. 249-266;
- Macrea, D., *Limbă și lingvistica română*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1973;
- Macrea, D., *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1965;
- Macrea, D., *Studii de lingvistica română*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1970;
- Macrea, D., *Terminologia științifică și tehnică in limba română contemporană*, in CL, XI (1966), nr. 1, p. 17-24;
- Macrea, Dimitrie, *Fiziologia lexicală a limbii române*, în "Dacoromania", X, II (1943), p. 362-373;
- Mancas, Mihaela, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*, Universitatea din Bucuresti, 1974;
- Mancas, Mihaela, *Limba artistică românească in secolul al XIX-lea*, Editura Științifică și Enciclopedică, Bucuresti, 1983;
- Mancas, Mihaela, *Limba artistică românească in secolul XX (1900-1950)*, Editura Științifică, Bucuresti, 1991;

- Maneca, C, *Cu privire la activitatea de unificare a terminologiei stiintifice și tehnice*, in LR, V (1956), nr. 3, p. 46-54;
- Maneca, Constant, *Conșideratii asupra stilurilor limbii române literare in lumina frecventei cuvintelor*, in LR, XV (1966), p. 353-366;
- Mares, Lucretia, *Regionalisme moldovenesti acceptate de limba română literară actuală*, in LR, XXXIII (1984), p. 34-43;
- Marino, Adrian, *Iluministii români și problema "cultivării" limbii*, I, in LR, XIII (1964), p. 467-482, II, p. 571-586;
- Mihăilă, Ecaterina, *Formatiile negative cu prefixul ne- din cadrul grupului nominal in poezia română actuală*, în SCL, XXXV (1984), p. 333-344;
- Mihăilă, Ecaterina, *Neutralizări in semantica verbului (cu privire la poezia actuală)*, in SCL, XXXVI (1985), p. 479-489;
- Mihăilă, Ecaterina, *Utilizări ale articolului in poezia actuală*. în SCL, XXXVI (1985), p. 427-430;
- Miletineanu, I., *In legătură cu terminologia tehnică și științifică in standardele de stat*, în LR, III (1954), nr. 3, p. 74-83;
- Mirea, George, *Junimea și neologismele*, în LL, 1980, vol. II, p.185-202;
- Mirea, George, *Junimea. Implicatii lingvistice*, Editura Junimea, Iași, 1983;
- Mocanu, Marin Z., *Cuvinte italiene pătrunse in limba română prin intermediul unor limbi neromanice*, în SCL, XXXI (1980), p. 247-256;
- Mocanu, Marin Z., *Periodizarea imprumurilor italiene pătrunse in limba română*, I, în SCL, XXIX (1978), p.641-652, II, în SCL, XXX (1979), p. 23-30;
- Moldovanu, Dragos, *Etapele diferentierii stilistice in proza românească veche*, în LL, 1981, vol. III, p. 349-371;
- Moldovanu, Dragos, *Oriental și clasic in stilistica frazei lui Cantemir*, în ALIL, XIX (1969), p. 53-54;
- Morariu, Leca, *Erezia antineologistă*, Suceava, 1926;
- Munteanu, Ștefan, *Limba populară și unitatea românei literare*, în LL, 1979, vol. I, p. 26-27;
- Munteanu, Eugen, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universității "AI. I. Cuza", Iași, 1995;
- Munteanu, St., *Structură populară și structură modernă in evolutia limbii române literare*, in CL, XV (1970), p. 323-335;
- Munteanu, Ștefan, *Dialectal și literar*, în LL, 1977, vol. I, p. 169-178;
- Munteanu, Ștefan, *Preocupări privitoare la unificarea și cultivarea limbii în Transilvania la inceputul secolului al XX-lea*, in AUT, III (1965), p. 123-137;
- Munteanu, Ștefan, Tara, Vașile D., *Istoria limbii române literare*, editie revăzută și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1983;
- Nandris, Octave, *Le mot francais dans la langue roumaine*, in TLL, XI-1 (1973), p. 305-316;
- Netea, V., *De la Petru Maior la Octavian Goga*, Bucuresti, 1940;
- Netea, Vașile, *George Baritiu*, Bucuresti, 1966;
- Niculescu, Aurel, *Coala ardeleană și limba română*, Editura Științifică, Bucuresti, 1971;
- Niculescu, AI. (coord.), *Unitate și diversitate in Romania. II. Lexic de cultura*, Universitatea din Bucuresti, 1976;
- Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii române intre limbile romanice*, 2, Editura Științifică și Enciclopedică, Bucuresti, 1978, 3, *Noi contributii*, Clusșium, Cluj-Imapoca, 1999;
- Niculescu, Alexandru, *Romanitate de limbă, romanitate de cultura*, in LL, 1977, vol. I, p. 146-160;
- Niculescu, Alexandru, *Romanitatea românească și cultura latină (sec. XI-XIV)*, in CL, XXVI (1981), p. 17-25;
- Oallde, Petru, *Lupta pentru limba română in Banat*, Editura Facla, Timisoara, 1983;
- Oprea, Ioan, *Actualitatea concepției ortografice a lui Aron Pumnul*, in AUI, sect. III, e. Lingvistică, XL (1995-1996), p. 36-42;
- Oprea, Ioan, *Calcul sau creatia prin cuvintul vechi la Eminescu*, in volumul *Limbaje și comunicare III, Expresie și sens*, Junimea, Iași, 1998, p. 425-434;

- Oprea, Ioan, *Consecințe ale adaptării adjectivelor neologice cu sufixul -esc în domeniul etnonimelor*, în LR, XLI (1992), p. 59-65;
- Oprea, Ioan, *Elemente pentru determinarea trăsăturilor formării, existenței și devenirii limbajelor de specialitate românești*, în volumul *Limbaje și comunicare, IV*, Editura Universității Suceava, 2000, p. 263-269;
- Oprea, Ioan, *Etimologia verbului a (se) dezvolta*, în ALIL, XXIX (1983-1984), p. 79-85;
- Oprea, Ioan, *Fenomene caracteristice modernizării limbii române literare*, în ALIL, A, XXXI (1986-1987), p. 65-82;
- Oprea, Ioan, *Garabet Ibrăileanu și problemele limbii române literare*, în "Revistă de lingvistică și știință literară", 1992, nr. 1 (139), p. 71-79;
- Oprea, Ioan, *Istoria adaptării împrumuturilor românești care au corespondente latinești în -(t)io, -(t)ionis*, în ALIL, A, XXXIII (1992-1993), p. 81-132;
- Oprea, Ioan, *Originea sufixelor adjectivale compuse din perioada premodernă a limbii române literare*, în LR, XXXVII (1988), p. 259-271;
- Oprea, Ioan, *Terminologia filozofică românească modernă. Studiu asupra epocii de formare*, Editura Științifică, București, 1996;
- Oprea, Ioan, *Titu Maiorescu și ortografia limbii române cu litere latine*, în "Limba română" (Chișinău), 1993, nr. 3-4, p. 64-67;
- Oprea, Ioan, *Valențe ale împrumuturilor lexicale germane în opera lui Mihai Eminescu*, în "Revista de lingvistică și știință literară", nr. 6 (50), 1993, p. 46-52;
- Ortografia limbii române. Trecut, prezent, viitor*, Institutul European, Iași, 1992;
- OtobTcu, C., *Unele observații cu privire la valoarea semantică a prefixului ne-*, în LR, VII (1958), nr. 4, p. 43-52;
- Pamfil, Carmen-Gabriela, *Aspecte ale etimologismului ciparian*, în AUI, XXXIII (1987), sect. III, p. 87-91;
- Pamfil, Carmen-Gabriela, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, în LR, XXXII (1983), p. 83-95;
- Pamfil, Carmen-Gabriela, *Ideile lingvistice ale lui Eftimie Murgu*, în ALIL, XXVII (1979-1980), p. 173-177
- Pană-Dindelegan, Gabriela, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL, XIX (1968), p. 265-296;
- Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Editura Minerva, București, 1975;
- Pascu, G., *Sufixe românești*, Editura Academiei Române, București, 1916
- Petrescu, Ioana, *Conceptia lingvistică a lui Aron Pumnul*, în CL, XI (1966), p. 175-183;
- Philippide, Alexandru, *Opere alese. Teoria limbii*, Editura Academiei, București, 1983;
- Popescu Teiusanu, Hie, Netea, Vașile, *August Treboniu Laurian*, București, 1970;
- Popescu, Sp. Radu, *Contribuția revistei "Familia" la cultivarea limbii române literare*, în LR, XV (1966) nr 2 p 185-194;
- Popescu, Livia, *"Contemporanul" și problemele limbii române literare*, în SUBB, Series Philologica, V (1960), p. 29-46;
- Popescu-Marin, Magdalena, *Categorii de abstracte în formarea cuvintelor*, în SCL, XXIV (1973), p. 407-420;
- Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu*, în CL, VI (1961) p 267-290;
- Purdela-Itaru, Maria, *Calculi lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea*, în LR, XXIX (1980), p. 97-104;
- Puscariu, Sextil, *Limba română, Privire generală*, vol. I, București, 1940;
- Ratiu, I., *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905;
- Rey, Alain, *La terminologie: noms et notions*, P.U.F Paris 1979;
- Ribalka, V., *Adverbele derivate cu sufixul -este și exprima-rea circumstantialului de mod*, în LR, VII (1958), nr 5 p 39-48;

- Rizescu, I., *Din șitoria terminologiei științifice românești (cu privire la terminologia juridică)*, în ACILFR, XII, 11 p 1359-1363;
- Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare, vol. I, De la origini până la Începutul secolului al XIX-lea*, ediția a II-a, Editura Minerva, Bucuresti, 1971;
- Ruffini, Mario, *La scuola latinista romana (1780-1871)*, Angelo Signoreli Editore, Roma, 1941;
- Sala, Marius (coord.), *Enciclopedia limbii românei*, Univers Enciclopedic, Bucuresti, 2001;
- Săndulescu, C., *Rolul limbilor clasice în formarea termenilor radicali*, în LR, XIII (1964), nr. 3, p. 261-266;
- Savca, N. I., *Formarea adjectivelor în limba moldovenească*, "Știința", Chișinău, 1985;
- Scoala ardeleană*, Editie critică, note, bibliografie s> glosar de Florea Fugariu, Editura Minerva, Bucuresti, vol. I, 1983, vol. II, 198;
- Seche, Luiza și Mircea, *Despre adaptarea adjectivelor în limba română literară*, in LR, XIV (1965), p. 677-688;
- Seche, Mircea, *Citeva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, I, in LR, VII (1958), nr. 2, p. 93-95, II, in LR, VII (1958), nr. 4, p. 106-109, III, in LR, VIII (1959), nr. 1, p. 102-106;
- Seche, Mircea, *Schită de istorie a lexicografiei române*, Editura Stiintifică, Bucuresti, vol I, 1966, vol. II, 1969;
- Slusanschi, Dan, *Studiul vocabularelor speciale. Probleme de metodă*, în SCL, XXII (1971), p. 587-596;
- Stefan, I., *Calcul lingvistic*, in LR, XII (1963), p. 335-346;
- Stefan, I., *Modelul latin al declinării unor Substantive neologice în scrieri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în LR, XIX (1970), p. 515-521;
- Stefan, Ion, *Repartitia stilistică a neologismelor în -ie și -iune*, in LR, XXXI (1982), p. 294-302;
- Stifter-Buză, Emanuela, *Probleme ale limbii române literare în concepția lui Ioan Nădejde*, în LR, XXIV (1975), p. 153-160;
- Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, voi. I-II, Bucuresti, 1969;
- Studii de limbă literară și filologie*, vol. I—III, Editura Academiei, Bucuresti, 1969-1974;
- Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I-VI, Bucuresti, 1959-1972;
- Suteu, Flora, *Proiectele ortografia' ah Societății Academice Române*, In LR, XV (1966), p. 503-518;
- Tara, Vașile, *Despre "reromanizarea" limbii române literare*, Tn AUI, Sect. III, e. Lingvistică, 1982, p. 173-178;
- Tepelea, G. F., *Problema unității limbii literare în discuțiile periodicelor tranșilvane din perioada Unirii*, Tn LL, XIII (1967), p. 129-144;
- Tepelea, Gabriel, Bulgăr, Gh., *Momente din evoluția limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucuresti, 1973;
- Torna, Elena, *Conșideratii asupra limbajului științific în româna contemporană*, Tn AUI, Sect. III, e. Lingvistică, 1982, p. 169-172;
- Ursu, Despina, *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760-1860*, Tn volumul *Studii de limbă literară și filologie*, Editura Academiei, Bucuresti, 1969, p. 131-154;
- Ursu, Despina, *Incadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760-1860*, Tn ALIL, XVI (1965), p. 113-122;
- Ursu, Despina, *Incadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română*, Tn LR, XIV (1965), p. 371-379;
- Ursu, Despina, *Rolul accentului în stabilirea etimologiei unor neologisme ale limbii române*, Tn SCSt (Iași), XIII (1962), p. 7-20;
- Ursu, Despina, Ursu, N. A., *Observatii asupra etimologiei neologismelor în DLR*, Tn ALIL, XXI (1970), p. 127-146;
- Ursu, Despina, Ursu, N. A., *Observatii la adaptarea neologismelor în limba română*, Tn LR, XV (1966), p. 245-254;

- Ursu, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962;
- Ursu, N. A., *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice în sistemul morfologic al limbii române în jurul anului 1800*, Tn LR, XIII (1964), p. 413-422;
- Ursu, N. A., *Preocupările lingvistice ale lui Ion Maiorescu*, Tn SCSt (Iași), XII (1961), nr. 2, p. 203-220;
- Ursu, N. A., *Problema etimologiei neologismelor limbii române*, Tn ALIL, XVI (1965), p. 105-112;
- Vaida, Petru, *Calcul lingvistic ca procedeu de creare a terminologiei filozofice la D. Cantemir*, In LR, XV (1966), nr. 1, p. 3-12;
- Vaida, Petru, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972;
- Vascenco, Victor, *Imprumutul lingvistic radial*, Editura Academiei, București, 2000;
- Vianu, Tudor, *Din problemele limbii literare române a secolului alXIX-lea*, Tn LR, III (1954), p. 45-58;
- Vintilă-Rădulescu, Ioana, *Terminologia și problemele ei actuale*, Editura Academiei, București, 1990;
- Zugun, Petru, *Cuvinte regionale în dicționarul academic latinist*, Tn *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p.433-444;
- Zugun, Petru, *Din istoria ortografiei românești. O sută de ani de la apariția lucrării Despre scrierea limbii române de Titu Maiorescu*, în AUI, XVI (1968), fasc. 1, p. 43-60;
- Zugun, Petru, *Influența lui Aron Pumnul asupra lui Mihai Eminescu*, Tn LR, XXIV (1975), p. 597-608;
- Zugun, Petru, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Editura Junimea, Iași, 1977;